

BERHEM

Kovara Lêkolînên Civakî û Çandî/Îlon 1988/Hejmar:3

NİVÎSARÊN VÊ HEJMARÊ

- 4 NAMEYEN XWENDEVANA
- 5 *Redaksiyon*
NAME JI BO XWENDEVANA
- 8 *M.Dersîmi*
RESMÎ BELGELERÎYLE DERSÎMÎ
BOŞALTMA KARARI
- 11 *M.V.Bruinessen*
Çev. M.Piro
AŞİRETLER, AŞİRET REİSLERİ VE
AŞİRET-DIŞI GRUPLAR - II -
16. *M.Düzgün*
KEBAN BARAJI BÖLGESİNDE
NEOLİTİK ÇAĞ - II -
22. *Em. Kur. Alb. Reşat HALLI*
PÛLÛMÛR HAREKATI (1930)
- 28 *B.Baran*
"KÛRTLERDE GÛNLÛK YAŞAM"
- 30 SALAHATTIN'IN MUHAKEMESİ
- 33 *W.Köhler*
Çev. Murat-H.İşk
KÛRTLAR
- 38 *M.Ararat*
MUSOYÊ MELLE Ê MİR MIHEMED
BEGÊ BOTÎ
- 41
HELSİNKÎ GÖZETLEME RAPORU
MART 1988
- 45 *Rohat*
TANINMIŞ DOĞUBİLİMCİ VE
KÛRDOLOG HALFİN
ARTIK ARAMIZDA YOK
- 46 *E.Zozan*
QANUNA PAŞNAV GIRTINE
- 48 *M.Düzgün*
DERSİM'DE KEWRAYEN
- 51 *R.T.Hulmani*
SOHBETA DU GULAN, JARMO
(Helbest)
- 53 *M.Dersîmi*
MANA U NAVEROKA FELSEFE
- 56 *Hawar*
ÇEND LAWİKE QEME AREYİZİ
- 62 *Malmisanij*
DIMİLİ VE KURMANCİ
LEHÇELERİNİN
KÖYLERE GÖRE DAĞILIMI
- 69 *Tirki ra Çar. M.Dersîmi*
ÇEND FABLE LAFONTAİN'İ

Ön kapak: Deliktaş, bir Urartu yapısı

Arka kapak: Tepecik Höyüğü

	Redaktion	Adress:
Berpirsiyar/Ansvarigutgivare		<i>Box 470 123 04 Farsta/Stockholm</i>
<i>Mustafa DÜZGÜN</i>	<i>M. PİRO</i>	Telefon
	<i>B. BARAN</i>	<i>08/750 48 28</i>
	<i>A.ŞEŞBİZİNİ</i>	Postgiro
Amadekarê Berga: E.AYDIN		<i>425 23 97-7</i>
Amadekarê Rûpela: N. KIRIV		
	Aboneti/Prenumeration:	
ISSN 1100-0910		
	<i>Kes/Enskilda: 100 Skr. sallar Meqam/Myndigheter: 200 Skr. sallar</i>	

Her şeyden önce böylesi değerli bir girişim için başarılar dilerim.

Kürt düşün hayatının özellikle toplumbilim alanındaki konumunun ne ölçüde zayıf olduğunu tartışmaya gerek yoktur.

Sizlerin BERHEM dergisi girişimleriyle bu yöndeki uğraşlara katkıda bulunacağımıza inanıyoruz.

Değerli Arkadaşlar,

Çıkan dergilerinizi takip etmek bizim için oldukça faydalı olacaktır. Ancak, yayınlarımızı sağlamada güçlük çekiyoruz. Çıktığımız reklamlardan öğrendiğimiz, Berhem'leri aşağıdaki adresimize göndermeniz umuduyla sizlere başarılar dileriz.

X.SEBAH SELAM
Sofia/BULGARİSTAN

Berhem'i genel olarak çok beğendiğimi ve gurur duyduğumu belirtmeliyim. Görebildiğim, gözlemleyebildiğim, daha iyi olmasına katkıda bulunabileceğim noktaları yalnızca kişisel düşüncelerim olarak size iletmeye çalışacağım. Benim, yayıncılıkta hiçbir deneyimim yok. Bu yüzden, yazdıklarım okuyucu yönünden bir bakış olur halinde.

Öncelikle dergi olarak ilk anda şöyle bir bakıldığında, bilimsel bir nitelik taşıdığı izlenimini hemen uyandırması, bence derginin içeriğiyle bir bütünsellik taşıyor. Bu niteliğinin korunması ve geliştirilmesi, derginin tutarlı bir çizgiye oturmasına katkıda bulunur diye düşünüyorum. Bu açıdan bakıldığında "Okuyucu Mektupları"nın kısa, dergiyle sınırlı kapsamdan kurtarılıp daha geniş anlamda, bilimsel nitelikte ve ilgili konulara katkı getiren bir dönüşüme uğratılmasından yanayım. Henüz böyle bir uygulamaya başlamadığınızı biliyorum. Okuyucu mektuplarının göz ardı edilmemesinden, değerlendirilmeleri gerektiğinden yana olduğumu da belirtmeliyim. Okuyucu ve dergi, sözkonusu iletişim olayının iki tarafı. Olayın "ileti", aktarma yönü -derginin yazılı niteliği nedeniyle- daha belirgin olduğu için bunun bu yönde değerlendirilmesi yerinde olur sanırım.

Dirilmesi yerinde olur sanırım.

Sayfa sayısı ile ilgili bir sorununuz olup olmadığını bilemiyorum, ama o sayıda yer alan konuların, kapak içinde değil de sonraki sayfada daha geniş ve dikkat çekici bir biçim içinde, hatta resim ve kısa öneklamalarla verilmesi daha güzel olur bence. Ayrıca Berhem'in kimliğinin (editör, hazırlayanlar, adres vs.) "İçindekiler" kısmının hemen yanındaki dikey konumundan alınıp, sayfanın alt kısmına yatay ve mütevazı bir yazı tekniğiyle ve daha fazla bilgi eklenerek yerleştirilmesi daha uygun olur kanısındayım. İçerik genellikle yoğun olduğu için okuyucunun sıkılmadan rahat okuyabilmesi için siyah-beyaz fotoğraf, grafik, şema, harita, karikatür türü malzemelerle yazıların mümkün olduğu kadar desteklenmesi, içeriği daha da güçlendirip okumayı kolaylaştıracaktır.

Başarı dilekleriyle.

F.A.
Newyork/U.S.A

HOLLANDA'DAKİ SOSYAL TARİH ENSTİTÜSÜ

Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü, sosyal tarih ve özellikle işçi ve sendikacılık hareketi tarihi alanında Avrupa'nın en büyük birkaç dokümantasyon ve araştırma kuruluşundan biridir.

Enstitümüz geçen yıl içinde aldığı bir kararla, bundan böyle bir Türkiye Bölümü oluşturmaya, bilimsel çalışmalarının kapsamını Türkiye'yi de içine alabilecek bir biçimde genişletmeye girişmiş bulunmaktadır. Böylece, Enstitümüz, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye sosyal tarihine, bu arada özellikle Türkiye'de işçi ve sendika hareketine ilişkin her türlü kitap, broşür, rapor, tez, gazete, dergi, bülten, afiş, bildiri, fotoğraf, film ve benzeri malzemeyi toparlamaya, bunları araştırmacıların kullanımına sunmaya başlamıştır. Enstitümüzü ve Türkiye Bölümünü tanıtan bir broşürü ekte yolluyoruz.

Enstitümüz, yukarıda sözünü ettiğimiz türden malzemeyi Kürt hareketine ilişkin olarak da toplamaktadır. Derginizin Şubat 1988 sayısı elimize geçti.

Diğer sayılarını da gönderebilirsiniz seviniriz. Ayrıca başka yayınlarınız varsa onlardan da edinmek isteriz.

Eleştirilerinizi, önerilerinizi, her türlü yayın bağışınızı beklediğimizi bildirir, yardımlarınız için şimdiden teşekkürlerimizi sunarız.

Saygılarımızla.

Orhan Y. Silier
Türkiye Bölümü Başkanı

BERHEM'in notu: Bu tür kurum ve girişimlerin gerekliliği ve önemi bizce çok büyüktür. Eldengeldiğince arşivlerine katkıda bulunmaya çalışacağız. Yayın göndermek isteyenler, aşağıdaki adrese postalayabilirler.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
Kabelweg 51,
014 BA
Amsterdam/Holland

Min kovar girt, pir sipas.

Ji aliyê teşe û naverokê va pir delal hatîye amada kirin. Bi piranî ew belge û her wisa bendên din jî zaif baş in. Hêvî dikim ku di hejmarên duweroj da zêdetir lêkolînê nû bîn çap kirin, ku kovar bikanibe valahîya di vî warî da tijî bike. Min diravê abonetiye rê kirin. Her wisa dixwazim çendekî şûnda bendekî jî bi rêkim.

Hêvî dikim karê we her biçê baştir bimeşe.

Birayê we.

M.ARARAT
Frankfurt

Min Kovara we li ba hevalekî xwe dît û hinek lê mêzekir. Bi rastî, pê gelek kêfxweş bûm. Kovarên wilo jî me Kurdistan re hê gelek divên.

Ez dixwazim bibim abone. Hêvîdarim ku hun jî min re hemû hejmarên xwe bişînin.

Bi silavên Kurdayatî.

HISÊN
Berlîn

NAME JI BO XWENDEVANA

Wek tê dîtin, ev hejmara kovarê gele bi bar û tijî ye. Li gel nivîsarên cure cure yê lêkolînî û lêgerînî, nivîsarên belgeyî jî gele cîh distînin û di warê ronîkirina dîroka Kurdistanê ya nêzik de xwedî rol û girîngîyek mezin in. Serhildanên ku li peyhev derketine holê, qehremanîyên xwînên ên ku dewletên dagîrkera Kurdistanê de bi darxistine, gelê me yê ku can bi dest de ji bo azadîyê xebitîye û dixebite hê gele rû û lebatên vê dîrokê eşkera nebûne û nehatine nîrxandin. Bi wêne, di nivîsara «Mehkemekirina Salahaddîn» de; di rojên serhildana bavê xwe Şêx Seîd de -ku Salahaddîn hê panzde salî bû-çawa ji welêt derketîye û Iraqê de sitar bûye, piştî demek bi çî rê ve gerîyaye Tirkîyê û dest bi xebata pêkanîna tevgerê kirîye, giş li gor safahata dadigehê hatine dîyar kirin. Salahattîn û hevalên wî piştî demek gele kurt de ji alî polêsê dewletê ve hatine dardest kirin û derxistine pêşîya dadigehê; lê tiştên ku di vê demê de derketine holê, di warê ronîkirina hinek beşên tarîxa sîyasî ya Kurdistanê de xwedî girîngîyek hêja ne.

Dersim, pir cara ket ber êrişên leşkerê Komara Tirkîyê. Gele xwîn hate rijan û pir derd û eş hatin dîtin. Lê dîsa jî, hê gele cîhên Dersimê de di derheqê Mareşal Fevzî Çakmak de hinek bîranînan ser bi xêrê li ber çav dikevin. Ne mîna mirovek nijadparêz û şoven, wek şexsîyetek «sofî» û kezevşewitî tete nasin. Heta hinek jî wî, wek «xalaskar»ê mirovên mayî yê Dersimê pêşkeş dikin. Lê, ya rast ev e ku, «Êriş 1930 a Pilemorîyê» li ser daxwaz û pêşniyarên Mareşal hate amade kirin. Her wiha «Fermana Qirkirin a Dersimê» ya 1937'ê, di bin serokîtiya «Ataturk û Mareşal de» û di civîna Koma Wezîra de hate girin. Belga resmî ya Qurnmayagîştîya Tirkîyê -ku di rûpelên BERHEM'ê de hatîye weşandin- di warê danezanîna Mareşal de xwedî nîrxek girîng e. Em wisa hêvî dikin ku ev nivîsara, xwînrejek wek Fevzî Çakmak jî ve tesawura baş rizgar dike û ew jî mîna hevkarên xwe yê xwînreji di çavê gel de cîhê xwe yê eslî digire.

Di vê hejmarê de belgên resmî yê valakirina gundên Dersimê ya 1987'ê jî cîh digirin. Hukimata Ozal di bin perda parastin a «daristanan» de û bi çî nêtek esasî ve xwest ku 233 gundên Dersimê jî holê rake, di van belga de xwestir tê xwîtya kirin. Mesela rakirina gunda, wek hinek mirovên dilpak pê bawer bûn, ne bo çareser kirina pîrsa gundîyên nav daristanê bû; merema dewletê ya bingehîn vala hiştin û lewlaç kirina Dersimê bû. Çawa nebe Dersim tim û tim navê ewil ê ser lîsta reş a hukimatan Tirkîyê ye.

Birê belgeya, bi beşek rapora Komîta Çavdêrî ya Helsînkîyê ve dom dike. Rapor, ji alî dewleta Tirkîyê ve di Kurdîstana Tirkîyê de «Huvîyeta Etnîkî» ya Kûrda çawa tê imha kirin li ser wê pîrê radiweste. Bi hinek rû û alîyên xwe ve wek daxwaza me nebe jî ev rapora, berhemek gele hêja û bi rûmet e û ji alî meqamek navneteweyî ve hatîye amade kirin û di warê danasîna

Okuyucuların hemen fark edecekleri gibi dergimizin bu sayısı birhayli yüklü. Değişik konulara ilişkin araştırma ve inceleme yazılarının yanısıra Kürdistan'ın yakın geçmişini aydınlatmaya yarayan belgesel yazılar da çokça yer tutuyor. Ardi arkası kesilmeyen başkaldırıların, işgalci devletlerin kandan yana kahramanlıklarının, canını dişine takıp özgürlük için savaşım veren halkımızın tarihinde karanlıkta kalmış daha pek çok noktalar var. Sözgelimi, "Salahattin'in Muhakemesi" başlıklı yazıda, babası Şeyh Sait'in başkaldırıp direndiği günlerde henüz çocuk yaşta olan Salahattin'in sığındığı Irak'dan bir yolunu bulup Türkiye'ye döndükten hemen sonra giriştiği örgütlenme savaşımın öyküsü mahkeme tutanaklarından aktarılıyor. Arkadaşlarıyla birlikte kısa sürede yakalanıp yargılanmasına ilişkin koğuşturma safahatı, Kürdistan siyasi tarihinin belirli kesitlerine açıklık getiriyor.

Cumhuriyet hükümetlerinin sık sık askeri seferler düzenledikleri Dersim'de, dökülen kana, yaşanan ağır acılara rağmen yer yer Mareşal Fevzi Çakmak hakkında olumlu izlenimlerle karşılaşılır. İrkçı-şoven değil, "sofî" ve insancıl duyguları gelişkin bir kişi olarak tanıtılır. Hata bazıları onu, şimdi yaşamakta olan Dersim'lilerin adeta "kurtarıcı" olarak sunarlar. Oysa "1930 Pülümür Harekatı" onun isteği üzerine gerçekleştirilir. Yine "Ataturk'ün ve Mareşal'ın" başköşede oturdukları Bakanlar Kurulu'nda Dersim'in imhasına ferman çıkarılır. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın hazırlattığı yayınladığı bir eserden alınan "Pülümür Harekatı" belgesi, birçok bakımdan okumaya değer. Umarız bu belge Mareşal'ı, hiç bir zaman haketmediği bu imajdan kurtarır; halkın gözünde, o da diğer kandökücüler gibi kendisine layık bir yere oturtulur.

Anısı henüz belleklerden silinmemiş olan 1987 ilkbaharı köy sürgünleriyle ilgili resmi devlet belgeleri de yar alıyor bu sayımızda. "Orman servetimizi" koruma gerekçesi altında 233 Dersim köyünü boşaltma kararı alan Ozal hükümetinin gerçek niyeti belgelerle kanıtlanıyor. Olay, bazı iyiniyetli kimselelerin sandığı gibi orman köylülerinin sorunlarını çözme girişimi değil, devletçe öteden beri kara listenin en başına yerleştirilmiş bulunan Dersim'in boşaltılıp insansızlaştırılması amacından kaynaklanıyor ve tam bir sürgün uygulamasıdır.

Belgesel yazılar dizinimiz "Helsinki Gözetleme"nin Mart 1988'de yayınlanan, Türkiye Kürdistanı'nda "Etnik Kimliğin İmhası" yönündeki girişim ve gelişmeleri inceleyen raporunun birinci kesiminin Türkçe çevirisiyle sürüyor. Kullandıkları bazı kavramlar, yaklaşım ve değerlendirme yöntemleri istenen ve gereken düzeyde olmasa bile, böylesine etkin ve saygın bir uluslararası kuruluşun sorunu gündemine alması, girişimlerini sürdürmesi her bakımdan yadsınmaz bir önem

mesela Kurd de xwedî girîngîyek bê hempa ye. Her wiha wek pesnkar û xwedî îmza dewleta Tirkîyê bi çi kar û kirinên xwe ve vê pêymananavneteweyî pêpes dike, bi awakî vekirî hatine eşkera kirin di vê raporê de.

Nivîsara «Bajarvanîyên Kevnare yê Qada Gebanê» vê birê xwe de serdemî «Qirna Neolîtîk» pêşkeş dike. Di vê serdemî de cimayet çawa cîwar bûye û jîyîna civakî bi çi awayî berbipêş çûye, lêdikole. Adet û toreyên Dersimê, behsa «Kîvretî»yê derdixîn pêşîyê. Tarîx û toreyên pêyakirin ên wê adetê tîn nîrxandin û danasînê. Nivîsara lêkolînerê mezin Bruinessen bi vê beşê xwe ve diqede. Em wisa texmîn dikin ku bi vê wergera heval M.Pîro ve vî warî de agahdarîya giştî ya xwendevanên me bêtir zêde bû. Lêgerîna Malmîsanîj, bi lîstên nû vedi vê hejmarê de jî dom dike. Nivîsara «Kurd» jî tezê doxtora W.Köhler hatîye girtin û jî alî M.H.Îşık ve jî Almanî wergerîye Kurdî. Köhler 1928'ê de ev lêkolîna xwe çekirîye û kronolojî û rêvea tarîxî ya Kurdîstanê bi kurtî, lê xweş dide xwûyanê.

Di saya berhevkirin û danasîna Hawar de, beşek dinê edebiyata Dîmilî jî windabûnê xilas bûye. Bi vî awayî Qemo Arêyîz û kilamên wî, êdî di qada edebiyatê de cîhê xwe digirin û kêrî neslên wêbê ya welêt tîn. «Mûsoyê Melle û Mîr Mehemed Begê Botî» ya M.Ararat'ê, li gel rûyên bi bext û xweşik ên Mîrê Botî, zordarî û xirabkarîya wî jî eşkera dike. Bi rastî heya niha em jî vê xisleta Mîrê Botî agahdar nebûn. M.Dersimî, çend fablên La Fontaine'ê bi Dîmilîyê Dersimê ve pêşkeş dike. Di van fabla de aheng û melodîya Dîmilî carek din xwe bi xweşî û ciwanî eşkera dike. Her wiha rûpelên edebiyata Kurdî, wek «Sohbeta Du Gulan» û «Jarmo» bi du helbestên xweşik û nîrxdar ên hunermendê mezin R.T.Hulmanî ve hatine xemilandin. Helbestvan, di helbesta xwe ya «Jarmo» de, gundek kevnare ya Kerkûkê digire berçav û nîrx û dewsa wê ya tarîxî tîne ziman. Wek di destpêkê de hatibû gotin Berhem, kovarek lêkolîniye. Lê dîsa jî li ser daxwaz û sersorîya xwendevanan di rûpelên xwe de jî bo berhemên edebiyatê jî cîh vedîke û dê veke jî.

E.Zozan, di vê nivîsara xwe ya kurt de mesela «Qanûna Paşnavgirtinê» dinîrxîne û di nav sîyaseta nijadparêzî û assîmîlasyonî ya dewleta Tirkîyê de cîh û rola wê qanûnê dîyar dike. Her wisa, jî ber hoyê navên Kurdî mirovên me çawa dikevin qereqol û dadigeha, bi çi azar û nerehetîya ve rûbirû dibin, wan dixê ber çavên xwendevanan. Ji redaksîyona me B.Baran, di vê nivîsa xwe de li ser raxistinêk çanda Kurdî di sekine. Di vê havîna çûyî de jî alî ronakbîrek Kurd, Xanîm Yayla Mönch-Bucax ve di bajarê Bremen'ê de di bin sermavê «Kurda de Jîyîna Rojîn» raxistinêk bi nav û deng hate pêşkeş kirin. Nivîskarê me, vê raxistinê dide nasîn û jî bo kar û kirinên wisa piştgirî û arîkarîya mirovên Kurd daxwaz dike. M.Dersimî, di nivîsarek xwe ya din de li ser «Mana û Pêwîstîya Felsefê» mijûl dibe û wisa dixwûye ku di warê bi karanîn û pêşdebirina zîmanê Kurdî yê zanistî û felsefî de mesaja hewl û xebatê dide xwendevana. Belê, dîsa di vê hejmarê de jî «desen» ên ressamê mezin Riza Topal, bi reng û manayên xwe ve kunc û rûpelên Berhemê dixemilînin û bêhna tebîeta Kurdîstanê û mirovên Kurd pêşkeş me dikin. Her wisa mirov tim û tim di wan de tem û tama azadîyê dibîne.

taşîyor. Türk hükümetlerinin altına imza koydukları Helsinki Nihayi Senedi'nin bizzat bu ülkede nasıl çığnınmeye devam edildiği bu raporla uluslararası düzeyide saptanmış bulunuyor.

Keban Barajı sularına terkedilen tarihi uygarlıklardan artakalan arkeolojik buluntuları değerlendiren seri yazımız "Neolitik Çağ"la devam ediyor. Dersim adet ve töreleri bölümünde "Kivrelîk" in yöredeki anlamı ve uygulaması üzerinde duruluyor; tarihsel gelişimi irdeleniyor. Redaksiyonumuzdan M.Pîro'nun Türkçe'ye çevirdiği, M.V.Bruinessen'in Kürt Aşiretleri ile ilgili incelemesi, bu sayıda sunulan kesimiyle sona eriyor. Böylece okurlarımız Kürt aşiretlerinin oluşumu ve evrimi konusunda genel düzeyde de olsa bilgilerini daha da pekiştirmiş oldular. Geniş açıklamalı ilk bölümü geçen sayıda yayınlanmış olan Malmîsanîj'in Dîmilî ve Kurmancî lehçelerinin konuşulduğu bazı yörelerdeki köy birimlerinin tasnifi araştırması ile ilgili listeler bu sayımızda da yer alıyor. W.Köhler'in 1928'de Almanca olarak yayınlanan doktora tezinin önemli bir bölümünü oluşturan "Kürtler" yazısını, M.H.Îşık'ın güzel Türkçesinden sunuyoruz okuyucularımıza. Kürdistan tarihi çokça kaynak incelenerek ve özgün bir biçimde ele alınmış bu kısa değerlendirmede.

Hawar'ın Qemo Arêyîz'den derlediği aşk türkülleri konusundaki yazısı, Dîmilî edebiyatının bir bölümünü daha yitip gitmekten kurtarıyor; onun ezgilerinin ve adının yeni kuşaklara aktarılmasına, edebiyat dünyasındaki yerine oturtulmasına sonderce gerekli bir katkıda bulunuyor. M.Ararat'ın "Musoyê Melle û Mîr Mehemed Bege Botî" derlemesi, Botî Beyî'nin alışlagelen olumlu imajının tersini, yani onun baskıcı ve zorba yanını dile getiren bir halk ezgisini sunuyor. M.Dersimî'nin, Türkçe'deki çeşitli çevirilerini gözönünde tutarak Dîmilî'ye kazandırdığı La Fontaine'in birkaç fabli, dilimizin şürsel özellikleri, sahibolduğu ahenk ve melodi gücünü bir kez daha ortaya koyuyor. Edebiyat sayfalarımız R.T.Hulmanî'nin, Kerkûk yakınlarında ortaya çıkarılan neolitik Kürdistan köylerinden biri olan "Jarmo" daki uygarlığı işleyen "Jarmo" ve "Sohbeta Du Gulan" (İki Gülün Söyleşisi) adlı iki şiiri şairin sanat gücünü ve dilimizin şiire olan yakınlığını açıkça gösteriyor. Bir araştırma inceleme dergisi olan Berhem, okuyucularının yoğun isteklerini dikkate alarak bundan sonra da edebiyat ürünlerine sayfalarında yer ayıracak.

E.Zozan, Türkiye'de hala yürürlükte bulunan "Soyad Kanunu" nun başlangıçlarına uzanıyor; onun süregelen ırkçı-assimilasyoncu devlet politikasının bir parçası olduğunu ortaya koyuyor. Çocuklarına Kürtçe adlar koymaktan ötürü karakollara çekilen, haklarında davalar açılıp suçlanan insanlarımızın yaşadıkları dramı dile getiriyor bu kısa yazısında. Redaksiyonumuzdan B.Baran, Federal Almanya'nın Bremen kentinde, Kürt aydını Bayan Yayla Mönch-Bucak'ın yoğun çabaları sonucu gerçekleştirilen "Kürtlerde Günlük Yaşam" sergisinin başarılarını tanıtıyor, bu tür girişimlerin yaygınlaştırılmasının önemini vurguluyor. M.Dersimî'nin felsefenin anlamını ve önemini incelemeye ayırdığı yazısı, Kürtçe'nin bilim ve felsefe dili olarak da artık işlenmesi gerektiği

Li gel van agahdarîyên xweşik xwendevanên me bi hinek şaşîyên rêzimanî ve jî rûbirû dimînin di rûpelên Berhemê de. Bi wêne çî nivîsarên bi Tirkî de û çî yên Kurdî de gele cîha de kit (hece) hatine perçe kirin. Ev ne ji nezani û kêmxebatîya me, ji ber nebûna programa Tirkî û Kurdî (komputer de) derketine pêş.

Xwendevanên Hêja,

Berhem îro, ji hejmara xwe ya destpêkê bêtir têkuztir e. Di warê naverok û xweşxwîyanîyê de bêtir baş bûye. Xwendevan, nivîskar û weşankar êdî ew çî ye û ber bi çî mebestî dimeşe, baştir agahdar in. Her wisa di vê merhelê de xebatkarên Berhemê, ji destpêkê bêtir xwedî bawer û hemd in.

Bê guman ev rewşa xweşik ji bo jîyîna kovarê wek mercêk bingehîn e; lê tenê ev bi xwe têra vê barê giran nake. Berhem heya îro, tenê bi ked û arîkarîya xwendevanên xe û ya xebatkarên xwe ve derket. Lê di vê pêngava xebatê de kovar bi gele astengîyên malî ve rûbirû ye û ev, xasîma bi her awayî giranîya xwe ti jîna xebatkarên kovarê de dide xwîyan. Deyn roj bi roj zêde dibin û bar jî giran dibe. Ji ber vê yekê wek Redaksiyon, me biryar da ku vê meselê pêşkeşî xwendevan û dost û yara bikin. Em hêvîdar in ku hûn, di warê abone bûn û abone dîtîne de, firotin û belav kirina kovarê de û her wiha di babetê arîkarî stendîne de piştgirîya Berhemê bikin.

Ji niha ve em hêvî dikin ku xwendevanên hêja bi awaki xweşbînî li vê daxwaza me dinhêrin û bê bersîv nahêlin. Em ê BERHEM'ên bêtir baş û ciwan de dîsa bi we re bin.

REDAKSİYON

mesajını veren bir özellik taşıyor. ünlü ressamımız Rıza Topal'ın, har yanı Kürdistan doğası ve Kürt insanı kokan, özgürlük tutkusunu ustaca işleyen "desen"leri bu sayımızın sayfalarına renk ve anlam katmaya devam ediyor.

Okuyucularımız bu sayının sayfalarında, Türkçe ve Kürtçe yazım kurallarına ters düşen hece bölünmeleriyle de karşılaşacaklar. Bunun, yararlandığımız dizgi kompütörünün sözkonusu dillere göre programlanmamış olmasından ileri geldiğini hemen belirtmeliyiz.

Değerli Okuyucular,

BERHEM bugün, yayın yaşamına başladığı ilk sayıdan çok daha düzeyli bir durumda; içerik ve görünüm olarak daha da gelişmiş bulunuyor. Yayın çevreleri, yazarlar ve okuyucu kitlesi onun ne yapmak ve nereye varmak istediğini artık yakından biliyorlar. Bununla birlikte, edinilen izlenimler ve okuyucu kitlesinin giderek artan sıcak ilgisi BERHEM çalışanlarının azmini ve özverisini daha da kamçıladi ve bu, yayını sürdürme kararlılığını fazlasıyla perçinledi.

Kuşkusuz bu, bir yayının yaşaması için zorunlu ve temel koşullardan biridir. Ama yükün bütününi omuzlamaya ve yürüyüşü sürdürmeye yetmez. Okuyucu ve dost kişilerin mütevazı katkıları dışında şimdiye kadar başkaca bir yardım görmeyen dergimiz, azımsanmayacak oranda parasal güçlüklerle karşı karşıya. Doğrusu bu olgu öncelikle dergi çalışanlarının mali durumunu ağır bir biçimde etkiliyor; altından çıkılması güç borçlanmalara ve sıkıntılara yolaçıyor. Redaksiyon olarak durumun bu yanını dost ve okurlarımıza duyurmaya karar verdik. Abone olma ve abone bulma, satış ve dağıtım işlerinin hızlandırılması ve parasal yardımların sağlanması gibi yollarla destek ve dayanışma bekliyoruz.

Evet, çağrımızın hoşgörülle karşılanacağı ve yanıtsız bırakılmayacağı umuduyla daha düzeyli BERHEM'lerde buluşmak üzere kalın sağlıcakla.

REDAKSİYON

RESMİ BELGELERİYLE DERSİM'İ BOŞALTMA KARARI

EK- 3 LAFİKA-D	
<u>TARIM ORMAN VE KÖYLÜLERİ BAKANLIĞINA</u>	
<u>İLGİLİ KURULUŞ</u>	<u>KONUSU</u>
Orman Gn.Md. Köy Hiz.Gn.Md.	1- Tunceli, ülkemizde asayiş yönünden hassas illerin başında gelmektedir. Anarşinin önlenememesinin en büyük nedeni ilin doğal yapısı ve yerleşim ünitelerinin dağınıklığıdır. Orman içi dağınık yerleşme alanlarında yaşayan halkın bu şekilde başka illerde iskani, orman servetimizin korunması yönünden büyük faydalar sağlayacağı gibi bölgenin, güvenlik güçlerimizce tam anlamı ile kontrol altına alınmasını da kolaylaştıracaktır. (Tunceli)

1987 ilkbaharında Türkiye ve dünya kamuoyu yeni bir haberle çalkalandı. "Ormanları koruma" görüntüsü altında Türk hükümeti yeni sürgünler tezgahlıyor, en başta Dersim halkını yerinden yurdundan etmeye girişiyordu. Kürdistan'ın diğer bazı yörelerini de aynı işleme tabi tutuyor ve bir de görüntüye çeşni katmak için birkaç Batı köyünü orman sahası dışına çıkarmayı karar altına aldığı bildiriyordu. Devlet, yıllardan beri kökünden kurutmaya çalıştığı Kürdistan ormanlarını, her nasılsa "koruyup geliştirme" sevdasına tutulmuştu birden. Üstelik de bunu, orman köylülerini geri yaşam koşullarından kurtarma, Mersin ve Antalya gibi daha gelişkin Anadolu kentlerine göçürtme haberini "çağ atlama"nın bir gereği

gibi duyuruyordu.

Kürt halkı bu tür "iyiniyet" gösterilerine yabancı değildi ve tarihi boyunca bunun çeşitli örneklerine tanık olmuştu. Ne var ki bu kez, dünyanın ve ülkenin bu koşullarında sürgün girişimleri daha kurnazca gerekçelere dayandırılıyor ve asıl düşmanca niyet kamuoyundan saklı tutuluyordu. Nitekim sorunu tarihsel boyutları içinde ve geçmişte yapılan uygulamaların ışığında değerlendiremeyen birçok kimse, hükümetin bu girişimini gizli ya da açık bir hoşnutlukla karşılıyor, bu uygulama ile orman köylüleri sorununun artık ele alınıp çözümlenmeye başlandığı sanısına kapılıyordu. Doğrusu, Türkiye'de orman köylülerinin yaşam koşulları son derece ağır ve sıkıntılıydı ve şimdiye kadar hükümetler, birçok kon-

uda olduğu gibi bu soruna da kayıtsız kalmışlardı. Kısacası iyiniyetli bazıları bu kararlarla memleketin yeşil ormanlarla süs-
leneceği duygusuna kapılmış, oynanmak istenen oyunun üzerindeki perdeyi kaldırıp arkasındaki gerçeği göremez olmuşlardı. Ancak, Kürt halkı ve konuya yabancı olmayan çevreler bu yeni girişimin de öncekiler gibi, sunulduğu biçimden öte ve ayrı bir amaca yönelik olduğunu kavramakta gecikmediler. Bu nedenle "ormanları koruma" ve "orman köylülerini sıkıntıdan kurtarma" gibi gözboyama gerekçeler, kamuoyunu aldatmaya yetmedi ve her taraftan sesler yükselmeye başladı. Yukarıda fotokopileri verilen resmi belgeler, Türk hükümetlerinin Dersim'e yönelik her türlü çaba ve önlemleri, bura halkının hayrına olmayan bir amaca dönük olarak gerçekleştirilmeye çalıştığını bir kez daha günyüzüne çıkarıyor. Şimdi bu resmi belgelerin ışığında olayların gelişim seyrini kısaca özetlemeye çalışalım:

"Başbakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu Başkanlığı" 18 Şubat 1987 tarihinde yaptığı toplantıda Tunceli'nin durumunu da görüşme konusu yaparak şu karara varıyor:

"1- Tunceli, ülkemizde asayiş yönünden hassas illerin başında gelmektedir. Anarşinin önlenememesinin en büyük nedeni ilin doğal yapısı ve yerleşim ünitelerinin dağılımıdır.

Orman içi dağılık yerleşme alanlarında yaşayan halkın bu şekilde başka illerde iskanı, orman servetimizin korunması yönünden büyük faydalar sağlayacağı gibi bölgenin, güvenlik güçlerimizce tam anlamı ile kontrol altına alınmasını da kolaylaştıracaktır."

Açıkça görüldüğü gibi hükümet, Tunceli'yi "asayiş yönünden hassas illerin başında" görüyor ve almayı kararlaştırdığı önlemleri bu nokta üzerinde yoğunlaştırıyor. Aslında Türk devletinin Dersim konusundaki bu yargısı ve yöreye bakışı hiç bir dönemde değişmeden sürdü. En küçük ve sıradan bir olayın patlak verdiği koşullarda bile hep bu "hassasiyet" derecesini önde tuttu ve bu yöreye karşı düşmanca bir politika izledi. Kuşkusuz ANAP hükümeti, Dersim halkının Osmanlı hegemonyasına karşı nasıl ve niçin direndiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin giriştiği bunca kanlı kırım ve sürgünlere rağmen neden bir türlü susturulamadığını pek iyi biliyor. Türk devlet makamları bu tür sorunları, dünya ve Türkiye kamuoyunun gözleri önünde ve açıkça tartışmaktan daima kaçındılar. Ancak Kürdistan sorununun kapalı kapılar arkasında tartışılacağı, kanlı ve karanlık planların hükümetlerin gündemlerinden hiç eksik olmadığı artık her keşçe biliniyor. Bu durumu yakından bilen ve izleyen ilerici ve demokrat çevrelerin hemen harekete geçmeleri, hükümetin giriştiği bu yeni "iskan" uygulamasının aslında bir sürgün işlemi olduğunu duyurmaları elbette bir raslantı eseri değildi. Resmi makamların önerdiği "orman servetini koruma" gibi

gözboyama gerekçeler oynanan oyunun perdelenmesine yetmeyecekti. Hem sonra, geçmişte, Dersim'deki sık ormanları acımasızca yokeden, yıllarca bu yöreye kömür taşıtmayıp kıskık yakıt gereksinimini, inşaat malzemesini bura ormanlarını tüketerek karşılayan devlet, nasıl olur da birden bire Tunceli'yi yeşille süsleme çabasına koyulabilirdi? İlkın tomrukları,

T.C.
TARIM ORMAN VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI
ORMAN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Araştırma Planlama Ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı

ACELE

ANKARA
26/3/1987

H.No : APK.5 G1.363
U.No :
Konu : Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu Toplantısı

ORMAN KORUMA VE YANGINLA MÜCADELE
DAİRESİ BAŞKANLIĞINA

Bakanlığımıza APK Kurulu Başkanlığına yazıları ekinde alınan Başbakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu Başkanlığının 18 Şubat 1987 tarihinde yapmış olduğu toplantıda ele alınan konulardan Tunceli iline ilişkin olan ekte gönderilmiştir.

Konu hakkındaki Daireniz görüşünün 27.3.1987 gününe kadar Daireniz Başkanlığına gönderilmesini arz ederim.

Abdurrahman SAGKAYA
Daire Başkanı

Ek: 1

sonra kökleri yeraltından sökülüp ta İsveç'e ve diğer Avrupa ülkelerine -silah ve mobilya yapımında kullanılmak için ihraç edilen ceviz ağaçlarının öyküsü henüz belleklerden silinmemiştir.

Başbakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu yukarıda sunulan hükümet kararını, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı aracılığıyla uygulamaya koydu. Bu işleri yürütmekle görevli Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi, Başbakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu toplantısında alınmış olan kararı kendisine bağlı Orman Koruma ve Yangınla Mücadele Dairesi Başkanlığı'na şu yazısıyla bildiriyor ve "ACELE" olarak "daire görüşünü" soruyor:

"Bakanlığımız APK Kurulu Başkanlığının yazıları ekinde alınan Başbakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu Başkanlığının 18 Şubat 1987 tarihinde yapmış olduğu toplantıda ele alınan konulardan Tunceli iline ilişkin olan ekte gönderilmiştir.

Konu hakkındaki Daireniz görüşünün 27.3.1987 gününe kadar Daireniz Başkanlığına gönderilmesini arz ederim."

(imza)
Abdurrahman SAGKAYA
Daire Başkanı

Bu yazı 26.3.1987'de yazılmış ve hemen bir gün içinde adı geçen Dairenin görüş bildirmesi buyurulmuştur. İlgili dairenin, yukarıdan gelen bu karara karşı çıkması ya da Tunceli'de "anarşi"nin önlenmesi için daha başka alternatifler önermesi, hele hele karara karşı çıkması böylesi durumlarda pek alışılmış birşey değildi. Türk bürokrasisi, siyasal iktidarların "baş sallayan kulu" olma özelliğini bu olayda da göstermeye devam edecek, üstelik de "Tunceli İline ilişkin olarak orman koruma konusundaki hususa katıldığımızı arz ederim" diyerek asıl amacı kamufle eden "yeni" bir sunuş icat etme kurnazlığını gösterecekti. Böylece, Tunceli'de yapılmak istenenin yeni bir sürgün uygulaması değil, aksine "orman serve-

acımasız örneklerine tanık olundu. İnsanlarımıza en ağır işkenceler uygulandı, sudan bahanelerle gruplar halinde gençler katledildi, köyler basıldı ve "birkaç gün içinde köylerini boşaltıp Batı illerine gitmezlerse, dünyayı başlarına yıkacakları" tehditleriyle yüzyüze yaşadılar. Kimileri bu ağır baskılara dayanamayarak yüzyılların binbir çilesiyle ördükleri yuvalarını, babaocağını terk edip Batı illerine kaçmak zorunda bırakıldı.. Tüm bu barbarca uygulamalara karşı Dersim yine de susmadı, susturulamadı. Hemen her durumda ilerici konumunu korudu, baskı ve zulme boyun eğmediğini çeşitli biçimlerde kanıtlamaktan geri durmadı.

Hükümetin resmi belgelerinde açıkça söylendiği gibi, sözkonusu uygulamanın amacı "orman servetini koruma" değil, Tunceli'yi "asayiş yönünden hassas illerin" başından indirme ya da haritadan silme gibi düşmanca bir politikayı hayata geçirme girişimidir. Dünya deneyimi bir yana, bizzat Dersim'de yaşanan tarihi gerçekler de gösteriyor ki, bu tür yol ve yöntemlerle hiç bir zaman başarıya ulaşılmamış, sorunlar çözümlenememiştir. Baskı ve zulüm mekanizmaları, bu uygulamalarla kendi sonlarını bir an önce getirecek birikimleri -bizzat kendi elleriyle -oluşturmaktan başka bir "kazanç" elde edememişlerdir.

Ağırlık merkezini Tunceli'nin 233 köyünün oluşturduğu bu sürgün girişimi, Kürdistan ulusal kurtuluş savaşımının direngen mevzilerini kurnazca susturmaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirilmelidir. Devletin, 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 2/A maddesi uyarınca boşaltılacak orman köyleri halkına, imar edilmiş, yeterli sosyal meskenlerle donatılmış, okulu, suyu ve yeterli tarım arazisi bulunan yeni yerleşme alanları oluşturacağı vaatleri ise, Kürdistan köylülerini kandırmak, asıl amacı olan Dersim'i insansızlaştırarak en etkin devrim ocaklarından birini daha söndürmek amacına yöneliktir. Halkımız, artık kanmayacak kadar uyanık bir düzeyde bulunuyor. Oynanan oyunlar -nasıl perdelenirse perdelen-sin- onun gelişen özgürlük ve gerçek demokrasi savaşımını durdurmaya ve yükselen bilincini köreltmeye yetmiyor. Ve yetemez de. Kendine özgü yorum ve yaklaşımı bir yana, yöre insanlarından biri olan H.Haceroğlu, "Tunceli'de Göçler" adıyla yayınladığı kitapçığında, sürgün girişiminin amacını şu sözlerle özetliyor:

"... Bu insanların (yani hükümetin-MD) niyeti çok açıktı. Bu, Tunceli'yi bir bütün olarak boşaltmak ve Tunceli'yi yok etme politikasıdır. Bu çok iyiniyetli iktidar yıllar yılı başbelası olarak görülen bu yöreye, artık kendisinden sonra gelen sağ iktidarların başına bela olmaması için çözüm yolu bulmuştu. Bu topluluğun yaşadığı alanı bir bütün olarak boşaltma ve bunları ülkenin çeşitli yörelerine göndererek bu demokrat potansiyeli orada eritme politikası güdüüyordu. Evet, ne kadar süslerlerse süslesinler, ne denli demagoji yaparlarsa yapsınlar, politikanın özü budur".

Tarihten ve insanlık deneyiminden bir türlü ders almayan, ulusal baskı ve zulüm politikasından vazgeçmeyen Türk hükümetleri, bu kez de Dersim'i yok edemediler. Elbette bundan sonra da yok edemeyecekler. Ama, işledikleri ağır suçların bedelini tarih önünde ve birgün mutlaka ödeyecekler.

T.C.
TARIM ORMAN VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI
ORMAN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Orman Koruma ve Yangınla Mücadele
Dairesi Başkanlığı

H.No : K.1.KD-

ANKARA

U.No :
Konu : Olağanüstü Hal
Koordinasyon
Kurulu Toplantısı

27.3.1987

961

ARAŞTIRMA PLANLAMA ve KOORDİNASYON
DAİRESİ BAŞKANLIĞINA

İLGİ:26.3.1987 tarih ve APK.5.Gİ/363 Say.Yazı

İlgi yazınız ekindeki Bakanlık Olağanüstü Hal Koordinasyon Kurulu Başkanlığının 18.Şubat.1987 tarihinde yapılmış olduğu toplantıda ele alınan konulardan Tunceli İline ilişkin olarak orman koruma konusunda ki hususa katıldığımızı arz ederim.

M. TUNCELİ
Orman Koruma ve Yangınla
Mücadele Dairesi Başkanı

SA/
27.3.

27.MART.1987 Or.Yük.Müd:K.A.KEŞKEK
27.MART.1987 Or.Kor.Şb.Müd:E.KARPUZ

tini korumak" ve orman köylülerini içinde buldukları ağır yaşam koşullarından kurtarmak gibi bir "devlet alicenaplığı" olarak gösterilmek istenmişti. Kuşkusuz kimse bu tür kurnazlıklara yabancı değildi ve bu tür sahte sunuşlara kanamazdı. Öyle de oldu ve her taraftan tepkiler yükselmeye başladı.

Türk hükümetleri, Dersim'i daima kara listelerinin başına koydular. Hemen her durumda bura halkını en acımasız bir biçimde ezmekten, yerlerini, yurtlarını terke zorlamaktan geri kalmadılar. Halkın ulusal ve demokratik istemlerinden kaynaklanan siyasal başkaldırıları "tenkil", "tedip", sürgün ve benzeri insanlık dışı yöntemlerle ezmeyi sık sık denedikleri gibi, en küçük ve sıradan gelişmeleri dahi fırsat sayarak yüreklerindeki kini ve zehiri ksuma yolunu tuttular. 12 Eylül 1980 askeri-faşist darbesinden sonra da "doğal olarak" Tunceli, zulüm sıralamasında yine başlarda yer aldı. Devlet terörünün en

AŞİRETLER

AŞİRET REİSLERİ

AŞİRET-DIŞI GRUPLAR

-II-

Köy Birimi Dışındaki Sosyal Eylem:

Köy biriminin altında her hangi bir sosyal grupta nadiren karşılaşılır. Omeryanlar arasında, "bavık" (bav:baba) adıyla birkaç birime bölünmüş köylerde, bu soy birimleri, bazen ilişkili olmayan büyük sayıdaki yandaşlar tarafından güçlendirilmektedir. "Bavık"ın her biri, her iki klandan (Mehmudkan ve Etmankan) birine bağlı ve her biri köy topraklarının (13a) sınırları belirlenmiş bir bölümüne sahiptirler. Sosyal eylem çok az görülür olmakla birlikte birbirleriyle anlaşmazlığa düştükleri zaman "bavık"ların her biri birer birlik olarak davranır. Uludere'nin Goyanları arasında aynı yapı ile karşılaştım: Akrabalık bağıyla birbirine yakın olmayan birkaç "bavık"ın her biri, tek bir soydan gelenlerle bazı katılmalarından oluşmuştur. Bu yapıyı, iki "bavık" arasındaki kan davası olayında fark ettim. Aynı biçimde aşiret, klan ve soy birimi grup olarak, köy birimi düzeyi dışında nadiren eylemde bulunur. Yerleşik aşiretler arasında karşılaştığım tüm örnekler uyumsuzluk olaylarıyla ilgiliydi. Ayrıca, aşiret insanının belleginde de bu böyledir. Biraraya gelip birlikte eylemde buldukları durumlarda, birimlerin ya da organizasyonların çeşitli düzeylerdeki işlevleri, aynı zamanda bu birim başlarının (serok, reis) işlev ve görevleri hakkında soru yönelttiğim zaman, aldığım bütün yanıtlar "ihtilaflar, düşmanlıklar (kan davası vs.) ya da aşiretler arası savaşlar"la ilgili oldu.

Aşiretin Sınırları:

Aşiretin ve de klanın sınırları kesin değil, belirsizdir: Aşiret ve klanın her biri kendisine özgü, merkezi ve kuvvetli soy birimlerine sahiptir. Bunun yanısıra bazen aşiretle uyum içinde hareket eden ve bazen uyumluluk göstermeyen kişiler ve soy birimlerinden oluşan, "bağımsız davranan" (çoğunlukla çok daha büyük) gruplar da vardır. Talihi yaver giden ve dolayısıyla serveti artan aşirete, derhal, güvence edinmek ve servetten pay almak için diğer aşiretlerden ayrılan bir kısım gruplar ve serüvenciler iltihak ederler. Bu olgunun farkına varan ilk Avrupa'lı, 1820'de bir Kürt beyi tarafından Güney Kürdistan'a davet edilen ve son derece ilginç bazı gözlemler yapan, Bağdat'daki İngiliz Doğu Hindistan Şirketi yöneticisi Claudius Julius Rich oldu. Bu adı yeri geldikçe sık sık anaçığım bu kitapta. Rich'in, önde gelen şahsiyetlerinden birçoğunu tanıdığı Büyük Caf aşiretine ait olarak saptadığı bir-kaç bin çadırdan ancak 600 tanesi saf Caf idi. Diğerleri, aynı sınır bölgesinde (o tarihte Osmanlı ve Pers İmparatorlukları arasında anlaşmazlık konusu olan bölge) "yeniden göçebeleştirilmiş" ya da bir kısım göçebelerin Caf aşiretine katılmalarıyla bu kitle oluşmuştu. Zaman zaman Rich de bu katılımcı klanları "Caf" diye andı; bazen de bunları, asıl bağlı buldukları aşiret adlarıyla (14) tanıttı. Bir yüzyıl sonra 1921'de, Caf aşiretinin Irak'da kalan kesiminin bir bölümü yerleşik yaşama geçtiğinde 5400 Caf göçebe çadırı sayılmıştı (15). Öyle görünüyor ki katılımcı klanların pekçoğu, bu tarihe kadar "gerçek" Caf haline gelmiş bulunuyorlardı, yani Çalaşmışlar-

di. Caf aşiret yapısı, 1921'de "hanedan" soy birimi ve genel klanlar (asaleti olmayanlar) ile oluşan mertebelenme, Rich zamanındaki (16) yapısından farklı olmasa gerek. 1860'larda Kuzey Kürdistan'da diğer bir sınır bölgesi olan Kotur'da bir Türk askeri birliğine komutanlık yapan F.Milligen de benzeri oluşumlarla karşılaştı: "Kürdistan aşiretleri, biri sabit ve diğeri değişken olmak üzere iki ögeden oluşmuşlardır. Reiese kuvvetli bir bağla bağlanmış bulunan aileler topluluğu sabi ögeyi, bağlılıkları zaman zaman bir aşiretten diğesine değiştirebilen (17) birçok maceracı ve kaçakçı kimselerin katılımından oluşmuş bulunanlar da değişken ögeyi meydana getirirler". Bu yargının o zaman ki duruma uyarlılık derecesini tahmin etmek güçtür. Ancak görüldüğü kadarıyla bu yargı, yakın ilişki içinde olduğu Milan aşiretine dayalı verilerden kaynaklanmaktadır. Bu aşiret sahip olduğu servet ve elde ettiği başarılarından ötürü felakete uğradı: Van Paşası ile kışkanç komşu aşiretlerin oluşturdukları koalisyon, bu aşireti kendi öz topraklarından sürüp çıkardı ve ciddi bir yenilgiye uğrattı. Sayıları korkunç oranda azaldı: Refah zamanında Ömer (Milan) liderliğinde 1600 çadırdan oluşuyordu. Ama koalisyonun yolaçtığı felaket yüzünden aynı aşiretin çadır sayısı 500'e düşmüştü.

Benim dikkatimi çeken, bir aşiretin üye sayısında bu denli dramatik iniş çıkışlar gösteren üçüncü olay, İbrahim Paşa liderliğindeki Milan (Milan ile karıştırılmamalı) aşiretinin gösterdiği tablodur. 1860'larda Milan aşiretinin üye sayısı git-tikçe azalıyordu. Bunlar, güçlü Şamar (Arap) aşiretinin bir yan kolu durumunda olup 600 çadırdan oluşuyordu. Bu sayı (600 çadır), o tarihten 30 yıl önce, isyancı Mısır kuvvetleriyle Osmanlı ordusunun karşı karşıya bulunduğu yerel bölgelerdeki sayılarına kıyasla deveye kulak kalır. Fakat 1863'te İbrahim aşiretin reisi olmayı başardıktan sonra, Arap aşiretlerine karşı giriştiği seferlerde aşiretini başarıya ulaştırdı ve sonunda Şamar aşiretini de yenmeyi başardı. İşte bundan sonra aşiretin üye sayısında büyük artışlar oldu; çok sayıda küçük aşiretler kendilerinin Milan (18) aşiretinden geldiklerini ilan etmeye başladılar.

Bu üç olay yegane örnekler değil. Her üçüyle de sınır bölgelerinde karşılaşılma birlikte, birer rastlantı eseri olarak tanımlanamazlar. Benzer durumların daha önceleri görüldüğünü gösteren kanıtlar da var: Farklı aşiretlerde (19) aynı klanın adına rastlandığı bir gerçektir (olanaklı olmakla birlikte aynı adı taşıyor olmak aynı kökenli olmayı belirlemez) ve değişik dönemlerde derlenen aşiret listelerinin karşılaştırılmasında görüldüğü gibi, sürekli olarak yeni aşiretler ortaya çıkarken, bazıları da tümüyle kaybolmaktadır.

Göçebe aşiretler arasında, aşiretin birlikteliği (ve böylece aşiretin sınırları), toplu göçlerde kendisini gösterir. Yarı-göçebe ve özellikle yerleşik aşiretler arasında toplu eylem, sadece diğer aşiretler ya da bir dış güce (örneğin bir devlet, ordular ya da Avrupa'lı misyonerler) karşı şekillenmektedir. Bu durumlarda, çevrede ona ait soylar ve kişiler hemen belirginlik kazanır. Ancak bu tür toplu karşılaşmalar artık geçmişe ilişkin birer eylem biçimi oldular.

Aynı durum, klan ve soylar için de geçerlidir: Bunların ortak eylemi, yalnızca aynı düzeydeki bir kurumla çelişkiye düşükleri zaman olanaklıdır. Liderler, yalnız çelişkilerin ortaya

çıkacağı durumlarda liderlik görevlerini yükümlenirler. Çelişkiler aşiret yapısının basit birer sonucu değil, "bunlar bu yapının bir parçası ve ögesidirler". Bu yapının ögesel özelliği yalnızca çelişkilerin ortaya çıkmasında gözlemlenebilir. Kuşkusuz aşiret çelişkilerinin tümü aynı türden değil. Ancak bu, aşiret toplumunun yapısında merkezi bir önem taşıyan ve diğerlerine kıyasla durumu daha iyi açıklayan bir çelişki, aşiretin altyapısını oluşturan birimlerin karşı ya da birlikte olma hali; kan davası durumlarında açığa çıkar. Aşiret kökenli Kürtlerin kendileri, klan ya da soy dayanışmasından sözettileri zaman sürekli olarak kan davalarını önerirler. Bu konu (kan davası), gelecek bölümde ayrıntılı olarak incelenecektir; ancak bundan önce, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kürtçe terimlere yer vermek istiyoruz.

KÜRTÇE DEYİMLER

Görüldüğü gibi, "aşiret", "klan" ve "soy" gibi genel antropolojik deyimleri Kürdistan'ın toplum gerçeğine aynen uygulamayız. Konuya daha bir açıklık kazandırması bakımından, en uygunu, Kürtlerin kendilerinin kullandıkları deyimleri ve bu deyimlerin uygulanış biçimlerini incelemektir. Buna rağmen, bu alanda hayli karışıklığın bulunduğu, literatüre bakıldığında hemen göze çarpar. Kürdistan'ın değişik yerlerinde değişik anlamlarda kullanılan ve hatta aynı bölgede bile kullanılış yönünden farklılıklar gösteren deyimler var. Bu kavramların belirli çoğunluğu sadece belirli yerlerde kullanılmakta ve diğer yerlerde ise başkaları tercih edilmektedir. Buna ek olarak, bazı özgün ifadelerin yanısıra, bu deyimlerin çoğu Arapça, Türkçe ve hatta Farsça'dan ödünç alınmadır. Bu durmun yolaçtığı karışıklık aşağıda açıklanacaktır.

Leach, Balık aşiretinde, "eşiret", "taife" ve "tire" gibi deyimlerin kullanıldığını saptayarak, İngiltere'de kullanılan şemaya göre, bunları "aşiret", "klan" ve "soy" olarak adlandırdı. Aynı zamanda "taife" ve "tire" deyimlerinin bazen yer değiştirerek birbirlerinin yerine kullanıldıklarını da kaydetti. Onun iddiasına göre, eşiret'in siyasi, taife ile tire'nin ise akraba gruplar olduğu ve her eşiret'in bir ya da birden fazla taife, her taife'nin ise birkaç tire'den (20) oluştuğu ortaya çıkıyordu. Caf ve Hemewend aşiretleri üzerinde yerinde incelemeler yapan Barth'a göre, Leach'in şeması verili duruma uygulanamaz. Barth, adamın birine hangi tireden olduğunu sorduğu zaman, aldığı yanıt Caf (aşiretin tümüne verilen ad) oldu. Aslında eşiret tümün; tire ise birimlerinin adıdır. Barth'ın iddiasına göre, en üst düzey "soy" birimi "tire" olarak adlandırılmakla birlikte; tire, soy biriminin en üst düzeyine yaklaşımıdır (buna göre Caf aşireti, tireyi bir akrabalık grubundan çok bir siyasal grup olarak görmektedir). Soy birimi "hoz" diye adlandırılmakta ve ortak atanın adını taşımaktadır. Barth'ın deyimi "taife" (Arapça), "hoz" (21) (Kürtçe) ile tam eşanlamlıdır. Rudolph (1967a), bu deyimleri derinlemesine (22) incelemekte ve bunların İran Kürdistanı'nın değişik bölgelerinde nasıl kullanıldıklarını göstermektedir. Yine Rudolph'a göre, bu bölgelerde "tire" ile "taife" aynı birimleri temsil etmekte (bu yargıya tümüyle katıldığını söyleyemem)

ve "tire"nin daha çok bir resmi deyim olduğunu, "taife"nin ise daha başka anlamlara gelme olasılığını vurgulamaktadır. Düşünceme göre bu olgu, önemli bir gözlemdir. Fars kökenli bir sözcük olan "tire", diğer birimleri ya da bölümleri temsil edebilir. Farsçada, "do tira şhodan" "ikiye bölme" anlamına gelir. Bundan ötürü, anlaşıldığı kadarıyla "tire" aynı tümün (aşiret) alt birimlerini, daha doğrusu "bölümlerini"- dilimlerini (section) dile getirir. Bu deyim "aşiret", "klan" veya "soy birimine" tekabül etmez, ancak kullanıldığı yere bağlı olarak "tire" bütün bu deyimler için de kullanılabilir. (Aynı durumda, aynı koşulları paylaşan, kendilerini tire diye adlandıran değişik grupların, şemsiyesi altında yaşadıkları Caf aşiretini de bazen tire (23) olarak adlandırılmasına karşın, Caf için en uygun deyim "eşiret"tir).

Diğer taraftan "taife" (Arapça), "din kardeşliği" gibi hayali veya gerçek akrabalık bağına ifade eder. Bu sözcük bütün Ortadoğu'da, ilişkileri akrabalık bağına dayanmayan tarikat mensubu gruplar da dahil, genişletilmiş aile ve soy birimleri (Barth'ın bunu burada "hoz" olarak belirlemesi gayet yerinde bir olgudur) için kullanılmaktadır. Bu son kullanılış şekli bilhassa İran'da oldukça yaygındır. Bir dervişe hangi taifeye bağlı olduğu sorulduğunda, derviş cevaben bağlı bulunduğu aşiret ya da klanı yerine, bağlı olduğu dünyevi akrabalık bağından da daha nihayi olan tarikatının adını vermektedir.

Tutucu Sünni ve Şii meshebenden çok farklı bir dini tarikat olan Dalehu'nun (24) Ehli Hak mensupları, kendilerini "taife", "aile" diye adlandırırlar. Bazı kişilerce, dini liderin oturduğu Tutşami (paytexte taife- ailenin başkenti) diye adlandırıldı. Ehli Hak mensupları, kendilerini, tutucu komşularından fiziksel olarak ayırdetmek için bıyıklarını kesmektedirler: Benim de bıyıklarım uzun olduğu için, halkla ilk karşılaşmamızda sık sık sordukları soru, taifeden olup olmadığı idi.

Bu da, Rodolph'un bir Ehli Hak Kürde, belirtildiği biçimde yaşayan taifeyi sorması üzerine, "Sünni taife" (25) cevabını almış olmasının nedenlerini daha iyi açıklar.

"Taife" deyiminin sadece soy birimleri için kullanılmayıp, fakat klan ve hatta aşirete kadar uzanması ender rastlanan bir durum değildir. Razm-ara, Batı İran'ın (26) aşiretleri incelemesinde, aşiretleri "taife" (hatta okadar büyük olan Guran aşireti konfederasyonunu taife diye adlandırır, Guran aşiretini bile taife olarak adlandırmaktadır) ve bunların altbirimlerine de tire demektedir. Şahsen ben, çoğul halindeki soyut anlamı hariç, tire'nin bu anlamda kullanıldığına ender duydum: "Tevayefe Kord" (Kürt aşiretleri) veya "tevayefe filan munteqe" (filan bölgenin aşiretleri vs.).

Tüm Kürdistan'da kullanılan "eşiret" (Arapça olan aşira'dan), aşiretin bütününe temsil eder. Aşiretlerin dayanışmaları sonucu oluşturdukları birliğe (konfederasyon) de "eşiret" (27) denir; böylece bu deyim sadece tek bir birlik düzeyine uygun düşmez, tüm Kürdistan'da aşiretsel olmayan yapılanmalara karşı aşiretsel yapılanmayı temsil eder. Sandrecki, 1850 yılında Herki bölgesini (Türk, İran ve Irak sınırlarının birleştiği yere yakın) dolaşırken "Guran" (28) diye çağırılan köylülük (aşiret yapısına sahip olmayan) ile bir askeri veya asalet sınıfı olan "sipah" (Osmanlı İmparatorluğunda feodal askerleri için kullanılan genel bir deyim) veya

Sandrecki'nin "Asuriler" diye yorumladığı "Assyreta"dan oluşan mevcut iki sınıf yapısını gözlemledi. Ancak açıkça görüldüğü gibi "Assyreta", "eşiret"in (29) yanlış seslendirilmesi sonucu bu biçimde sunulmuştur. Rodolph da bu deyim özellikle çoğul halindeki kullanılış alanlarını kabul etmektedir: Ma eşayır" (Biz aşiret halkı), aşiretsel olmayan bağımlı (serf-like) köylülük (30) yapısının üzerinde sosyal bir yapıyı temsil eder. Irak Kürdistanı'nda iki yıl siyasi memur olarak görev yapan Hay, "Ben bir aşiretliyim"ın "civis Romanus sum" (Ben bir Roma yurttaşım) (31) ile anlamdaş olduğunu kaydetmektedir. Buna ek olarak aşiretsel ve aşiretsel olmayan ikilemin kullanılış biçimlerini daha sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

İran Kürdistanı'nda bazen "eşiret" ile eşanlamda kullanılan "il" deyiminin bu ikinci anlamı (32) vermediği görülür. Duyduğum kadarıyla "il" olarak adlandırılan sadece Horasan'ın Ze'firanlı ve Şadlu Kürt aşiretleridir. Bu birliklerin çok güçlü (paramount) reisleri, resmi olarak "İlxani" (İlhan) rütbesiyle taltif edilirler. Bu resmi taltif aynı şekilde İran'daki diğer büyük birlikler oluşturan Bextiyari ve Qeşqayilere de uygulanır. Horasan'daki yapıya bakıldığında, "il" sisteminin devletin kasıtlı olarak yarattığı bir kurum olduğu görülür. Diğer "il"lerde de durumun pek farklı olmadığı, oldukça karmaşık bir yapıya sahip oldukları ve varlıklarını devlet müdahalesine (33) dayanarak sürdürdükleri bilinir. Görebildiğim kadarıyla "il" deymi gittikçe geçerlilik kazanan idari bir sistemdir.

Kuzey Kürdistan'da, "tire" ve "taife" deyimleri kullanılmakta; merkezi Kürdistan'daki Teyyan ve diğer aşiretler ise kendi alt birimlerini, "qebile" diye adlandırmaktadırlar. Qebile, aşiret biriminin hemen altındaki ilk birimi oluşturur. Miranlar (başlangıçta aynı bölgede göçebe iken şimdi Suriye'nin Kuzeydoğusunda yaşayan), aynı anlamda "fexr" sözcüğünü (alt bölümlerini de "fexr" diye adlandırmaları hariç) kullanmaktalar. Her iki halde de, bazı halk gruplarıyla yapılan uzun soruşturma ve tartışmalara rağmen, bu deyimlerin doğruluk derecesini ortaya çıkarmak oldukça güç oldu. Aslında bu deyimler ender kullanılmakta ve halk klanları kendi adlarıyla çağırılmaktadır. Ancak üzerinde fikir birliğine varılan nokta, bu bölgelerdeki yerleşik Kürtlerin kullandıkları "bavık" veya "babık" deyiminin böylesi klanlar için kullanılmaya uygun olmadıklarıdır. Bağ ve ilişkileri olmayan kimselerin de birliğe katılıp iltihak etmeleri mümkün olduğundan, bavık daha çok yüzeysel bir soy birimi durumunda kalır ve genellikle köyün bir alt birimi olarak kullanılır. Birden fazla köy veya birden fazla köyde yaşayan "bavık"ların olduğunu duymadım. Ama klan, bavıka kıyasla çok daha kapsamlı bir birimdir.

"Bavık"a oldukça yakın ve sade bir soy birimi durumunda bulunan deyim "Mal" (Ev)'ır ve buna iltihaklar olmaz. Ancak güçlü soylardan gelen ailelere iltihaklar olacağından, örneğin Şirnağ'da yarışan ağa ailelerine "bavık"lar yerine "Mala Teter Axa", "Mala Suliman Axa" vb. adlarla anılırlar.

Bu konuyu birkaç cümleyle özetlersek:

1. Dikkate değer nokta, kullanılan deyimlerin hemen hemen hepsi yabancı (ödünc) kökenli olmalarıdır (Liderler için kullanılan deyimler konusunda da aynı durumla karşılaşılır). Yalnız en alt birimler için kullanılan "hoz", "bavık", "mal" deyimleri Kürtçe kökenlidirler.

Daha çok deneyime dayanılarak söylenebilecek şey, hoz/bavıkların en çok yerel düzeyde politik olarak varlıklarını vurularken, fiiliyattan öte potansiyel bir güce sahip olan taife ve aşiret gibi topluluklar, çeliştikleri diğer aşiretler ve devlet karşısında topluca eyleme geçebilirler. Devletler öncelikle bu birimlere el attılar ("il" deyiminin, buradan kaynaklandığı muhakkaktır), askeri ve idari ("feodal") yapıya/hiyerarşiye dahil ettirilen kişiler çoğunlukla bu birimlerin liderleriydiler. Okuyucu, burada "eşiret" deyiminin birinci anlamı yerine, ikinci anlamını incelediğimiz izlenimini edinebilir, çünkü deyim kendisi başlangıçta aşiret insanının savaşçılığını dilegetirmek anlamında kullanıldı ve çok sonraları sadece kendi kendilerini veya devlet tarafından örgütlendirilen birimlere uygulandı.

2. Leach, "eşireti" politik, "taife" ile "tire"yi ise birer kandaş gruplar (Rudolph, bu konuda Leach'i tereddütle izlemekte) olarak yorumladı. Onu bu tür bir ayırma iten olgu, olasılıkla, eşiretin kandaş bir grup olmadığına açık olmasıdır. Ancak görüldüğü kadarıyla Leach, bu aşiret altı grupların politik olarak eşiretin kendisinden daha fazla aktif olduklarını görmezlikten gelmekte ve birçok taife ve tirelerin hepsinin akraba olmadığı da kanıtlanabilen bir olgudur. Yerliyerine oturmuş aşiret katmanları, soy birimlerine yönelebilir; çünkü, ayrışmalar genellikle akraba hatını izleyerek ortaya çıkar. Ama yeni oluşmuş aşiretlerde (veya birliğe birçok yabancıların henüz yeni katılmış olduğu durumlarda) bavıkların bağları yüzeysel ve zayıf olur. Çünkü nesil olarak homojen olmayan bir durum sözkonusudur. Antropoloji eğitimi görmüş bir kişi, aşiret yapısında kandaş akrabalığın önemini olduğundan fazla gösterme çabasına kolaylıkla yönelebilir.

Diğer iki yetkili gözlemciler ve devlet memurları olan Hay ve Rondot, konunun diğer bir yanını öne çıkarırlar:

Hay: "Aşiret, eski yaşamın gelenek ve göreneklerini muhafaza etmek, dış güçlere karşı kendi üyelerini korumak için bir ya da birden çok grupların oluşturdukları topluluklardır. Aşiretlerin bazıları belirlenmiş bir reise sahip değilken, diğerleri ise birden çok reise sahiptirler. Büyük aşiretler birimlere bölünmüşlerdir" (34).

Hay devamla, en önemli kurum (özellikle yönetim görevlisi için) olarak nitelediği aşirette liderliği inceler. Rondot, Hay'ın düşüncesini aksettirir, buna göre aşiret:

"Küçük bir dünya, iç-dönük bir savunma organıdır. Geleceksel ve tutucu bir kurum; üstünlük fikrine ve diğerlerinden kendisini ayırdedici karaktere sahip bir toplum. Çoğunlukla savunma amacıyla baş eylemi savaşçılık (35) olan bu kurumun reisi fiilen tam yetkilidir."

Bu iki yazar, akrabalık ögesinin rolünü hesaba katmadıkları için, bu onları aşiretinden bir yanlış tanımına götürdü. Kesin olarak bu nedenden ötürü aşiretin politik önemini daha açıklıkla gördüler.

3. Kullanılan deyimlerin hiçbiri, örgütün belirli herhangi bir düzeyine tamıtamına uygun düşmüyor. Bu nedenle fig.1'in çizdiği tablo, Kürtler arasında değil, sadece antropologların kafalarında vardır.

"Taife", gerçek ve mecazi akrabalığı; "tire" ve "fexr" ise başlıca birimleri içerirler. Tire ve fexr, ilişki bildirmekten çok mutlak deyimlerdir; taife ise bir aşiretsel birim olarak, birlik-

te olmak ya da birliğe ait olmak anlamına gelirken, diğer iki deyim (tire ve fexr) daha büyükçe birimlerin bölümleri anlamını dilegetirir (Eğer tekrar Fig.1'in hayali aşireti temsil ettiğini düşünürsek, bir aşiretli bir gün A'yi taife ve 'yi kendi tirelerinden birini, diğer bir gün de C'yi tire veya d'yi bir taife olarak adlandırması mümkündür).

Bu deyimlerin ifade ettiğine göre, "akrabalık" ve "bölünme" (segmentation), aşiretsel örgütün temel özellikleridir. Örgüt düzeylerinin kendileri -çoğunlukla modelimizde değerlendirilmiş önemli değil, ancak gerçek olan, bu düzeylerin her birinde bölümlerin bir kaçının ya birbirlerine karşı ya da birlikte oluşlarıdır.

Dipnotlar:

12. Lambton, bunun tüm islam hükümetlerinin genel bir eğilimi olduğunu söyler: *İslamiyetin başlangıç yıllarında, köyün toplum birimi olarak önem kazanmasıyla bu eğilim 20.yüzyıla kadar sürdü* (A.K.S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, London 1953, 3).

13. Tüm köylü erkeklerin ayinde hazır olduklarını ve yardım ettiklerini söylemek mübalağa olur. Dindarlık, liderin, liderlerin kişiliğine ve sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak bir köyden diğerine çok farklılıklar gösterir. Gördüğüm kadarıyla cuma ibadetlerinde, çok nadiren ergin erkeklerin yarısından çoğu hazır bulunuyorlardı (Yaza oranla kışın daha fazla, çünkü yapılacak başka bir şey yok). Yağmur duasında ise sadece köyün erkek çocukları ve bazı yaşlılar yer aldılar. Bu ikinci grup belki de köy kadımları tarafından özel olarak hazırlanmış yemekleri yemek için katılmıştı. Köyün gençleri ise yürüyüşü belirli bir mesafeden ve biraz da alaycı bir tavırla izliyorlardı.

13a. Rondot, s. 22-26.

14. Rich, Vol 1, 280. Rich'e göre, Loristan'ın tüm aşiret katmanları ve Pers Kürdistanı, Caf'ın himayesi altında yaşadılar. Bundan ötürü Caf hanedanı, 300 atlı ve 1000'den fazla piyadeden oluşan bir orduyu harekete geçirebiliyordu.

15. Edmonds, 1957, 146.

16. Caf aşiretinin hiyerarşik yapısını en iyi açıklayan Barth (1953, 34-44)'dir.

17. Millingen, 1870, 283.

18. Taylor, 1865, 55. Milan'ın ozamanki çadır sayısının 600 olduğunu belirtiyor. A.Jaba (1870), 1850'den önceki verileri aktararak Milan'ın çadır sayısının 4000 olduğunu söylüyor. Daha sonraki gelişmeler üzerine mevcut bölümpörçük verilerin bulunduğu kaynaklar: Sykes (1908, 469 ff.), Rondot (1937, 34-38), ve resmi yazılar "Kürt Aşiretleri Üzerine Notlar" (Bagdad, govt. Press, 1919). İbrahim'in başarıları, düzensiz Hamidiye alayına kumandan olarak atanmasıyla arttı. Bu konuyla ilgili olarak onun mesleği hakkında bilgi için bak III.Bölüm, kısım M.

19. Örneğin Heverkan birliğinde (confederation) bir aşiretin adı Elikan iken, buranın biraz daha doğusunda bulunan başka küçük bir grubun adı da Elikan'dır. Bu ad çok bilinen bir kişinin adı olduğu için, benzer adlı bu iki grup birbirine bağlı olmadan adlarını ayrı iki Elik'ten almış olabilirler. Fakat Xelican'lar (Turabidin dağlarının güneybatısında) arasında Hesi-

nan adlı bir klanla karşılaştım. Buranın 150 km. doğusunda aynı ad ile anılan büyük bir aşiret var. Hesn'ın anlamı demir'dir (bu ad benzerliği iki grup arasında aynı kökenden geldikleri fikrini doğurmuştur). İlişkisi olmayan iki grubun aynı adı almaları olasılığı az olsa gerek.

19a. Şerefname'deki önemli aşiret şecereleri (1596), Jaba (1870), Sykes (1908) ve Irak'daki İngiliz işgal kuvvetle

20. Leach (1940), 13/4.

21. Barth (1953), 36-37.

22. Rudolph (1967), 23,27.

23. Barth (1953), 35; Edmonds (1957), 145-148.

24. Ahl-e Haqq (Ehl-i Hak) hakkında bilgi için, Minorsky'nin İslam Ansiklopedisi'ndeki "Ahl-e Hak" makalesine ve orada adı geçen literatüre bak. Bu din, Kürdistan'da Kerkük yakınlarında, Kirmanşah'ın batısında (Kirmanşah -Bağdat yolunun kuzeyindeki dağlarda) ve Kirmanşah ile Hemedan arasında olmak üzere üç ayrı bölgede yerleşmiş bulunmaktadırlar. Vaktiyle bu son iki bölge birleşerek geniş bir Ehl-i Hak mntıkası oluşturdular. Ancak zamanla kuvvetlenen devlet dini (Şii İslam) bu bölgeleri birbirinden ayırdı. Guran konfederasyonunu ve Sencabilerin bir kısmı ile Kelhur aşiretlerini içine alan, bu grupların ikincisi, bazen Dalehu'n Ehl-i Hakları adıyla anılırlar. Bu adlarını, hac yerlerinin bulunduğu Dalehu dağlarından almışlar. Ehl-i Haklar için bu hac yeri, Mekke kadar önemlidir.

25. Rudolph (1967), 27.

26. Ali Razm-ara, Coğrafyaya Nizamiye İran (İran'ın Askeri Coğrafyası) bölüm "Pošte Kuh", "Kermanşahan", "Kordestan", "Azerbaycane Bakhteri", Tehran 1320/1941.

27. Kerkük'ün doğusunda yaşayan yar-göçebe aşiretler birliği olan Bilbas da "eşiret" olarak nitelendirilmektedir. Genel olarak konfederasyon anlamında kullanılan "birlik" deyimiiyle karşılaşmadım. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, birliği

oluşturan klanlar arasındaki mevcut gevşek bağlarından ötürü, Avrupa'lı gözlemcilerin onu, konfederasyon olarak adlandırmaları sanırım, "aşiret"i sıkı bağlarla bağlı bir birlik olarak adlandırmaları önyargısından kaynaklanmaktadır. Böylece aşiret ile birliği birbirinden ayıran net ve katı bir ölçütün olmayışından ötürü, bu etiketler belirli oranda keyfi bir hareketliliği içermektedirler.

28. Doğu ve Güney Kürdistan'daki aşiretsel olmayan ve yerleşik köylülüğe verilen "Guran" veya "Goran" adı, Irak Kürdistanı'nın belirli kesimlerinde kullanılan "misken" deyimii ile eşanlamlıdır. Bunun, aşiret adı olan "Guran" ile karıştırılması gerek.

29. C.Sandreczki (1857), II: 263.

30. Rudolph (1967), 28-29.

31. Hay (1921), 65.

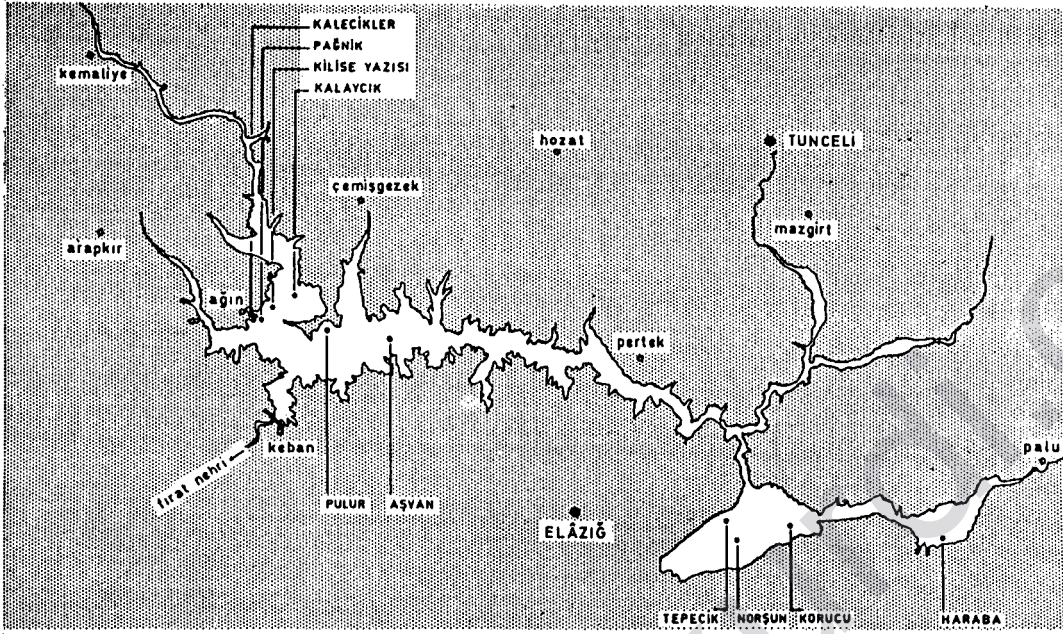
32. Rudolph (1967, s.28), o anlamda kullandığını kesinlikle reddetmesine karşın, onun tam tersine "il" deyimii "eşiret" in asıl anlamı ile eşanlamlı olduğunu sanmıyorum. "İl" deyimii Türkçe kökenli olup, büyük aşiretsel birlikler ve bu birliklerin kapladığı bölgeleri ifade için kullanıldı. Lampton'a göre, ("İlat", İslam Ansiklopedisi), bu deyim İran'da İltanlular zamanında kullanılmaya başlandı ve sonra göçebe (veya yar-göçebe) aşiretler için kullanılmaya başlandı. Hatta 19.yy. gezginleri tarafından da aynı anlamda söylendi.

33. Garthwaite (1977)'in "Bahtiyariler Üzerine" adındaki eserine bak.

34. Hay (1921), 65.

35. Rondot, age, s.15.

(M.V.Bruinessen, AGHA, SHAIKH AND STATE On the Social and Political Organisation of Kurdistan, 1978, s. 39-58).

Keban Barajı alanı arkeolojik araştırma merkezleri

KEBAN BARAJI BÖLGESİNDE YAPILAN ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR VE SONUÇLARI - II -

NEOLİTİK ÇAĞ

Paleolitik (Eskitaş Çağı, öntarih, diptarih, prehistorya) Çağ'ın M.Ö. 40 000-12 000 arasında yaşandığı, insanlık tarihinin en uzun dönemini kapsadığı kabul edilir. Gezginlikte yaşayan, yiyecek toplama ve avlanarak geçimlerini sağlayan insan kümeleri henüz madeni araç-gereç yapma gibi ileri deneyim ve beceriden yoksun bir durumda bulunuyorlardı. Kullandıkları aletler taş ve ağaçtandı ve daha fazla üretim yapmalarına elverişli değildi. Ayrıca, insanlığın gelişim süreci de bu maddi koşullara uygun olarak son derece yavaş işliyordu. Yaşam anlayışı, inançlar ve davranış biçimleri de belirtilen bu koşullara bağlı olarak geri ve yalındı.

Bununla birlikte, son derece yavaş da olsa insan yeteneği, bilgi ve deneyim kapasitesi giderek gelişti. Toplayıcılık eyleminden tanıdığı bazı bitkileri bizzat kendi elleriyle yetiştirmeyi, özelliklerini ve üreme tarzını yakından bildiği bir kısım yabani hayvanları evcileştirip beslemeyi öğrendi. Böylece sınırlı bir biçimde tarım yapma ve hayvan besleme sürecine girildi. Genel kaniya göre, yaklaşık olarak M.Ö. 12. bin yıllarında buzulların dünyanın kuzeyine doğru çekilmesi sonucu meydana gelen elverişli iklim değişiklikleri, insan topluluklarının gerek tarım ve gerekse hayvancılık alanlarında daha bir ilerlemelerini sağladı. İklim yumuşadı, yeşil alanlar üzerinde toplan-

maya başlayan hayvan sürüleri kolaylıkla yakalanıp ağllara dolduruldu.

Bu gelişmeler birdenbire ve kesin çizgilerle değil, birbirine bağlı ve içiçe bir doğrultu izledi. Birinde kullanılan alet ve araçların birçoğu diğerinde ya aynı olarak ya da belirli değişikliklere uğratarak kullanılmata devam etti. Üretim teknikleri ve yaşam tarzında uzun dönemler köklü değişikliklere rastlanmadı. Uzunca süren Taş Çağı'ndan Neolitik Çağ'a (Yenitaş Çağı, Cilalıtaş Çağı) ulaşma süreci, belirli bir geçiş dönemini (Mezolitik) izledi.

Taş ve ağaçtan yapılan aletler sivriltiip keskinleştirilerek, törpülenip cilalanarak daha elverişli bir hale getirildi. Biryandan mağaraların açık yerleri taş ve benzeri maddelerle kapatılıp barınmak için daha uygun bir hale getirilirken, öteyandan savunma ve beslenme bakımından daha elverişli olan düz alanlara yönelindi. Taş temeller üzerinde kerpiçten evler yapılmaya, ilk köyler kurulmaya başlandı.

Taş Çağı'nın bir devamı olan bu evre, insanlık tarihinde çok ileri bir aşama, köklü bir devrim olarak tanımlanır. Çünkü sürü yaşamı çözüldü, insan toplulukları klanlar halinde yerleşik yaşama geçtiler; köyler ve giderek kentler kurmaya başladılar. Dünya görüşlerinde, inançlarında köklü değişimler oldu. Taş Çağı'nda kayalara çizilen totemik figürler, inanç ve zevkler klan köylerine taşındı ve yerleşik yaşam koşullarında belirli bir değişime uğrayarak kalıcı bir karakter kazandı. Sözelimi, "doğurganlık" kültü kadına ve bazı hayvanlara bağlı ya da böylesine dar sınırlar içinde kalmadı; giderek tüm doğayı kucaklayan daha soyut bir anlayışa, Bereket Tanrıçası gibi genel bir kavrama dönüştü. Totemin üreyip yaşadığı alanda ya da onun yakın çevresinde topluca yapılan ayin törenleri, bu kez köylerin kurulduğu yere taşındı. Pulur (Sakyol)'da da görüldüğü gibi Bereket Tanrıçası, eşi ve diğer tanrılar artık bir "Tapınak"a kondu. Böylece inançlar da yerleşik yaşamın gereklerine uydurularak, taş ve topraktan yapıma figürinler biçiminde yeni bir forma büründü. Günümüzde "Höyük" diye adlandırılan ve binlerce yıllık kültür birikimini karınlarında taşıyan bu tarihsel yapıların temelleri işte o dönemde, Neolitik Çağ'da atılmıştır.

1. Neolitik Yerleşmeler:

Keban Barajı suları altında ve yakın çevresinde yapılan kazılar, burasının, Taş Çağı'ndan sonra Neolitik dönemin yerleşik yaşamına tanık olduğunu ortaya çıkardı. Birçok arkeolojik buluntunun tarihlendirilmesi, "Kazı Raporları"nın yazıldığı dönemde henüz sonuçlandırılmamış olmakla birlikte, eldeki verilerden hareketle dünyanın bu yöresinde ilk neolitik köylerin kurulduğu, toplumsal yaşamın kesintiye uğramadan sürdüğü söylenebilir. Korucutepe, Pulur (Sakyol), Fatmalı-Kalecik ve Tepecik kazılarında neolitik yerleşme evresinin buluntuları da elde edilmiştir. Yerleşmelerin farklı dönemlerde gerçekleşmiş olması ve bazı höyüklerde belirli aralıklarda kesintiye uğrayarak sürmesi, bir ya da birkaç dönem sonra yeniden başlaması veya son bulması gibi durumlar, neolitik yerleşmelerin varlığını yadsınamazı gerektirmez. Bununla birlikte kazı merkezleri ve bölge dü-

zeyindeki dağılımları gözönünde tutulduğunda bölgenin, Cilalıtaş, Kalkolitik (Bakır), Bronz (Tunc), Demir Çağları'nı canlı bir biçimde yaşadığı görülür.

Toplumların gelişim seyirinde, "ilkel sürü" yaşamının dayandığı "toplayıcılık" ve "avcılık" ekonomisinin uzunca bir dönemi kapsadığı ve Yontmataş (Paleolitik) Çağı'nın başlıca özelliklerinden birini oluşturduğu biliniyor(1). Arkeoloji ve Budunbilim (Etnoloji) arasındaki bağlar ve birbirlerini tamamlayıcı öğeler henüz yeterince açıklığa kavuşturulmamış olmakla birlikte, "yukarı avcılık" ve "çobanlık" evresinin de Yontmataş Çağı'ndan Cilalıtaş Çağı'na geçiş sürecinin yanı sıra Ortataş (Mezolitik) Çağı'nın ana karakterini meydana getirdiği kabul edilir. Bu gelişme, tarım ve hayvancılık alanlarında ortaya çıkan bilgi ve deney birikimi ile belirlenerek Cilalıtaş Çağı'na ulaşır. Klanlardan oluşan kabileler, bu evrede, gezginci yaşamdan yerleşik yaşama geçmeye başlarlar. "Köy" diye adlandırılan ilk yerleşme böylesine karmaşık bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkar. İlk köyler, tarım bilgisinin henüz yeterince gelişmemiş olması yüzünden fazlaca uzun ömürlü olmaz. "Ekilebilir topraklar üzerinde bir yerleş-

Yapı Katman	KAPKAKAK	KAPAKLAR DAMGALAR	MOTİFLİ PARÇALAR	IDOL	FIGURİN	KEMİK ESERLER	TAŞ ESERLER	Ok ve Fıçık (Ok Ucu)
I								
II								
III								
IV								
V								
VI								
VII								
VIII								
IX								
X								
XI								
XII								
XIII								

Pulur, yapı katlarına göre buluntular.

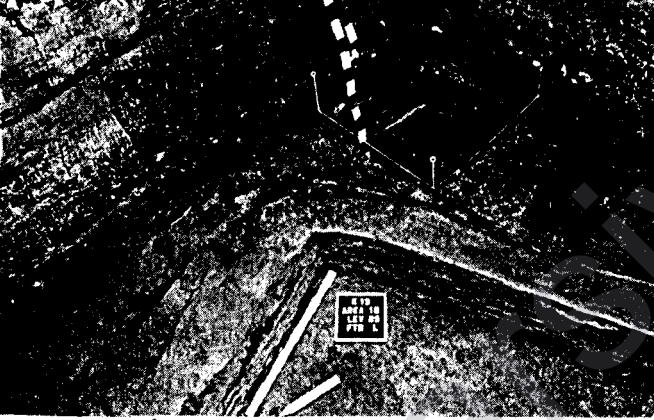
şim yeri kurulur, sonra bu topraklar verimliliğini yitirinceye kadar işlenir, ekilir. Toprağın verimliliği tükenince de yerleşim merkezi terk edilir, ekiciler de kalkar başka bir yere giderler. Göçebe tarımdır bu" (2).

Zamanla, toprağı daha başarılı bir biçimde kullanma bilgi ve yöntemleri geliştirildikçe yerleşme daha kalıcı bir karakter kazanır. Kabileyi temsil eden ana klanın yerleşim yeri merkez alınarak onun yakın çevresinde daha uzun ömürlü köyler kurulmaya devam eder ve böylece "göçebe tarımı" giderek ağırlığını yitirir.

Keban Barajı bölgesinde, en eski yerleşmelere ait buluntuların elde edildiği Pulur'da ortaya çıkarılan köyün inşa tarzı şöyle tanıtılıyor:

"Pulur'da evler tepenin yuvarlaklığına uygun olarak dış ve iç sıra halinde sıralanırlar. Yan duvarları müşterektir. Bu yüzden odalar yamuk şekindedirler. Dış sıradaki odalar harice genellikle kapalı olup iç sıradaki odalara veya kilerlere basamaklı bir eşikle geçilir. Höyüğün ortasındaki avlu bütün evler için müşterektir. Evlerin umumi heyeti adeta bir kale teşkil eder. Oda içlerinde ve uygun boş yerlerde ekin kuyuları bulunur.

Duvarlar tek sıra taş temel üzerine kerpiçten veya çamur harcı ile taş dolgu olarak yapılmışlardır. Düz damın kirişleri duvarın üstüne oturduğu gibi, orta direkler de ağır iskeleti birlikte taşırlar.

Korucutepe, İlk Kalkolitik Çağ'a ait bir ev (M.Ö. 4500-4000)

Odaların hemen hepsinde büyük odun kütüklerini yakmaya elverişli bir büyük ocak, yanbaşında atnalı şeklinde sabit mangal vazifesi gören küçük ocak, yere gömülü huni biçimli ve dibinde yassı taş bulunan dibek, bir kil kaideye meyilli oturtulan öğütme taşı ve büyüklü küçüklü şekiller bulunur. Bazı ocaklar fırın şeklindedir. Evlere ışığın yazın açık kapı ile ocak üstündeki büyük delikten ve kışın daima yanan ocaktan sağlandığını tahmin güç değildir (3).

İlk yerleşmeler savunma, beslenme gibi zorunlu koşullar bakımından elverişli olan yerlerde kurulmuştur. Evlerin dış duvarlarının birbirine bitişik olması ya da ortak duvarlarla birbirine bağlanarak dışa kapalı bir biçimde inşa edilmesi yönteminin köyün düşmana karşı savunmasını kolaylaştırma kaygısından kaynaklandığı, Pulur örneğinden açıkça anlaşılıyor. Bu tür yapının daha az masraflı olmasının yanısıra, köy halkının belirli bir klana ya da aynı kabileye mensup olması-

nın da bunda etkisinin olduğu düşünülebilir. Bu durum hemen aynı konumdaki diğer eski devir yerleşmelerinde de göze çarpar. Yerleşik yaşamın gerektirdiği ekin tahıl kuyuları, bu işle ilgili olarak kullanılan küp ve diğer ambarlama araçlarına araştırma bölgemizin pekçok yerinde rastlanmıştır. Duvar yapımında taş temel üstüne kerpiçlerin gelişi, tavanın ağaç malzeme ve kamış kullanılarak çamurla perkini gibi tekniklerin daha sonraki dönemlerde de birtakım değişikliklerle sürdüğünü görüyoruz.

Pulur yapı katlarından alınan bazı "yanık ve uzvi" maddeler üzerinde ABD'nin Michingan Üniversitesi'nde yapılan C.14 tahlillerinin höyüğün neolitik yerleşmesine ilişkin olanları, kazı raporlarının basıldığı tarihte henüz sonuçlanmamıştır. Ancak, Tapınak'ın bulunduğu kattan önceki katın M.Ö. 2470 tarihinin 150 yıl fazlasına ya da eksigine tarihlenmesinden hareketle araştırmacılar, tapınakların bulunduğu katın yaklaşık olarak M.Ö. 3000 yıllarına tarihlendirilebileceği tahmininde bulunmakta ve höyüğün "...XII. ve XIII. yapıkatları Neolitik Çağ'a gittiği için zaman ölçülerinin daha da kabarcığı"nı (4) önesürmektedirler.

Bu ilk yerleşmelerde Tapınak da yerleşme düzeni içinde yer almış ve onun kopmaz bir ögesi olmuştur. Pulur höyüğünün en eski kültür katlarında elde edilen bu tapınma yeri, "... kilden, eteklerini yayarak oturmuş, aynı zamanda kutsal ocak vazifesini gören yapıtlar ve arkasında sunak oldukları anlaşılmalı aile tapınakları ile çevrelerinde..." yeralan "pekçok kült eşyası" (5), günümüzde hala izlerine rastlanan bazı inançların en eski kaynaklarını tanımak bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Araştırmacılar, karşılaştıkları bu buluntuların görünümünü ve diğer tarihi yerlerde elde edilenlerle karşılaştırmasını ise şu sözlerle dilegetiriyorlar:

"Diğer bazı (VIII. kat, ki daha sonraki dönemlere aittir-MD) katlarda tapınak olması muhtemel ocaklara rastlanmıştır. Pulur tapınaklarını Çivril yanındaki Beycesultan çağdaş tapınakları ile mukayese mümkün ise de sonuçları daha basittirler. Bu tapınakların Bereket Tanrıçası ile eşine ithaf olduğu sanılmaktadır. Tapınakların bulunduğu odalarda Bereket Tanrıçası'nın simgesi olan yırtıcı kuş kabartma resimleri bulunan küplerin ve diğer eserlerin sanat değeri büyüktür (6)".

Korucutepe höyüğünde de benzer bir yerleşme düzeni ile karşılaşılıyor. Buradaki yapı tarzı da oda düzenine dayanıyor ve ortalarında yeralan bir avlu ile odalar ve diğer bölümler birbirine bağlanıyor. Höyüğün büyük bir yangın geçirmiş olması yüzünden bazı yapı katları içiçe geçmiş, yapının genel stilini açığa çıkarmak güçleşmiştir. Saptanabildiği kadarıyla höyüğün iç ve dış düzeni şöyle bir görünüme sahiptir:

"Açmanın geri kalan kısmını kaplayan avluda, besi ile ilgili işlemler ve depolamaya yarayan çeşitli nesnelere bulunmuştur: İki tane alçak kenarlı, dörtgen tahıl ambarı; içinden binlerce buğday ve arpa tanesinin dökülmüş olduğu siyah aklı büyük bir küp; çanak çömlek parçaları ve çamurun içine oturtulmuş taş levhadan oluşmuş taşınabilir bir havan ile kuartzitten tokmağı; içleri kül dolu durumda, onar santim derinliğinde, yuvarlak iki ateş çukuru; iki tane büyük, yükseltilmiş, dörtgen biçimli ocak, bunlardan esas ocak avlunun kuzey duvarının yanında, bunun aşınmış bir eşi olan ve belki de

Pulur'da ocak, öğütme taşı, hamur leğeni ve bir seki.

esas ocağın yapımından sonra vazgeçilmiş..." (7) bir diğer ocak bulunmuştur.

Ufuk Esin'in yönetiminde gerçekleştirilen Tepecik kazısında da benzer bir yerleşme düzeni ve yapı tekniğiyle karşılaşılır. Burada, taştan temellere az da olsa rastlanmış; duvar yapımında daha çok kerpiçin ve ağaç hatılların kullanıldığı gözlenmiştir.

Fatmalı-Kalecik kazısı da eski yerleşmelere ait buluntuları vermiş, neolitik yerleşmenin bölgedeki varlığını doğrulayıcı kanıtlarla sonuçlanmıştır (8).

Arkeologların, geçmişi aydınlatmak amacıyla giriştikleri sınıflama ve tarihi, kullanılan alet ve araçların özelliklerine göre çağlara bölme yöntemi, etnoloji ve diğer bilimlerin sağladıkları verilerle kıyaslanıp yorumlandığı zaman, insanlık tarihinin en eski süreçleri hakkında gerçeğe yakın bilgiler elde edilebilir. Ancak bu, toplumsal gelişim evrelerinin çok belirgin çizgilerle birbirinden ayrıldığı, dünyanın her yerinde her şeyin tekdüze bir gelişme izlediği anlamına gelmez. Sözgelimi, araştırmacılar, Neolitik Çağ'ın başlangıç tarihi konusunda birbirinden farklı sayılar öneriyor, ama bitişinin aşağı yukarı M.Ö. 6000. yıllarda gerçekleştiği konusunda ortak bir kanı taşıyorlar. Bu olgu Keban Barajı alanı ve yakın çevresi bakımından da belirli bir doğruluk payına sahip görünüyor. Bununla birlikte Neolitik Çağ'la Kalkolitik Çağ arasındaki zaman çizgisi, bu bölgede yeterince açıklık kazanmış değil ve yer yer sözkonusu bu iki evre içiçe geçmiş gibidir. Kuşkusuz bunda, buluntuların tarihleme çalışmalarının bitmemiş olması, kazı etkinliklerin gerçekleşme düzeyi ve koşulları da bu durum üzerinde etkili olmuştur.

Daha sonraki yerleşme düzeni ve bina yapım teknikleri incelendiği zaman, bu bölgede taş, kerpiç ve çamur gibi maddelerin temel yapım malzemesi olarak kullanılmaya devam ettiği görülür. Daha sonraki dönemlerde harç ve sıva maddesi olarak kireçle de karşılaşılır. Nitekim sular altında kalan günümüz köylerinde yapılan yerleşme düzeni ve mimari incelemelerde, araştırmacılar Tunç Çağı ve daha eski yerleşme düzeni ve yapım teknikleriyle günümüz arasında çok açık bağlar bulunduğunu, hatta birçok şeyin adeta hiç değişmeden sürdüğünü belirtmektedirler.

2. Tarım ve Hayvancılık:

Bölgede yapılan kazılardan elde edilen kömürleşmiş tahıl kalıntıları üzerinde yapılan incelemelerde, burada arpa ve buğday ağırlıklı çeşitli tahılların çok eskilerden beri üretildiği ortaya çıkmıştır. Korucutepe'nin eski kültür katlarında, "iki sıralı arpa, ekmeçlik buğday ve mercimek" (9) bulunmuştur. Daha sonraki M.Ö. 2000 yıllarına ait tahıl buluntuları üzerinde yapılan incelemede arpanın %70, ekmeçlik buğdayın ise %30 oranında olduğu saptanmıştır (10). Görüldüğü gibi arpa oranı buğdaydan daha yüksektir ve bu durum diğer kazı alanlarında elde edilen sonuçlarla paralellik gösteriyor. Bölge ikliminin kısa sürede yetişen arpa bakımından daha elverişli koşullara sahip olmasının bunda rol oynadığı düşünülebilir.

Özellikle Pulur, Tepecik, Korucutepe, Kalecik ve Han İbrahim Şah gibi neolitik dönemin kalıntılarını içinde barındıran höyüklerde, tarımın ve tahılları depolama işlem ve araçlarının tarihi çok eskilere uzanır. Pulur'da dikdörtgen ambarda bulunan kömürleşmiş tahıl örnekleri üzerindeki tarihleme işlemleri sonuçlanmamış, ama buluntuların elde edildiği katın yaklaşık yaşı gözönünde tutulduğunda tarım faaliyetinin çok önceleri başladığı anlaşılıyor. Korucutepe'de "Bitkisel kalıntı olarak altı sıralı arpa, kızılca buğday ve keten tanımlanmıştır" (11). Yine, Han İbrahim Şah'da "... 5 küp içinde yanmış arpa, buğday ve nohuta benzer tahıl kalıntıları yanında bozulmamış durumda bal peteklerinde görülmesi, o devir insanların tarım ve arıcılık yönünde oldukça ileriye gittiğini izah etmektedir" (12).

Tarımın; ilk insan topluluklarının, toplayıcılık döneminden tanıdıkları bazı bitkilerin nasıl üretilebileceğini öğrendikten sonra, tohumların sağa sola serpiştirilmesi veya basit çubukların yardımıyla belirli yerlere gömülmesi ile belirdiği düşünülürse Keban bölgesinde bir hayli ileri düzeyde olduğu sonucuna varabiliriz. Ambarlama ve besi işlerinde ilkin kuyuların (yani evlerin içlerinde yere açılmış çukurlar), sonra topraktan yapılma ambar ve küplerin yaygın bir biçimde kullanıldığı anlaşılıyor. Gerek tahıl türleri gerekse depolama araçları konusunda görülen değişikliklerin pek hızlı bir gelişme izlemediği de ortaya çıkıyor. Bazı tahıl türlerinin olduğu gibi sonraki dönemlerde devam ettiği ve bu türlere pek az yenisinin eklendiği biliniyor. Bunun yanı sıra özellikle kerpiçten yapılmış ambarların ve kilden küplerin Kalkolitik, Tunç, Demir Çağları ve sonrasında da, hatta günümüzde bile yer yer varlığını koruduğunu görüyoruz.

Fatmalı-Kalecik kazısı, ilk hayvancılık etkinlikleri konusunda da aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Kazıda elde edilen hayvan kemiklerinin ait olduğu hayvanların saptanması ve kemik toplamı içindeki oranları, bölgenin hayvancılık alanındaki gelişim seyri hak-

kında fikir edinmemizi sağlamaktadır. Kalecik'in "Erken devir yerleşmesi" katlarında bulunan hayvan kemiklerinin durumu şöyledir:

"Hayvan kemiklerinin ön analizi tamamlanmıştır. En alttaki tabakalarda, koyun ve keçi, inek ve köpek bulunmuştur. Koyun-keçi kemikleri inek kemiklerinin dört misli daha fazladır. Örneklerden domuza rastlanma-

mıştır. Yukarı tabakalarda mimari delillerle beraber, koyun, keçi, inek, domuz, porsuk, tilki ve yabani tavşan bulunmuştur. Domuz ve inek kemikleri aynı miktarda, koyun-keçi kemikleri ise her ikisinden de dört misli fazladır. Diğer üç yabani ehlileşmemiş hayvana da seyrek rastlanmıştır." (13).

Tepecik höyüğünde çok miktarda hayvan ve bitki kalıntılarıyla karşılaşmış, ancak bunlara ilişkin analizler henüz tamamlanmamıştır. Kazı yöneticisi Ufuk Esin'e göre:

"... Tepecik'te neolitikten itibaren evcilleştirilmiş köpek, koyun, keçi, sığır ve domuzun bulunduğu anlaşılmaktadır. İlginç olan noktalardan biri olarak Orta ve Son Tunç Çağları'nda domuz ve sığırların boylarında bir ufalma gözlenmiş ve özdenlikle ufak tip domuzların varlığı dikkati çekmiştir" (14).

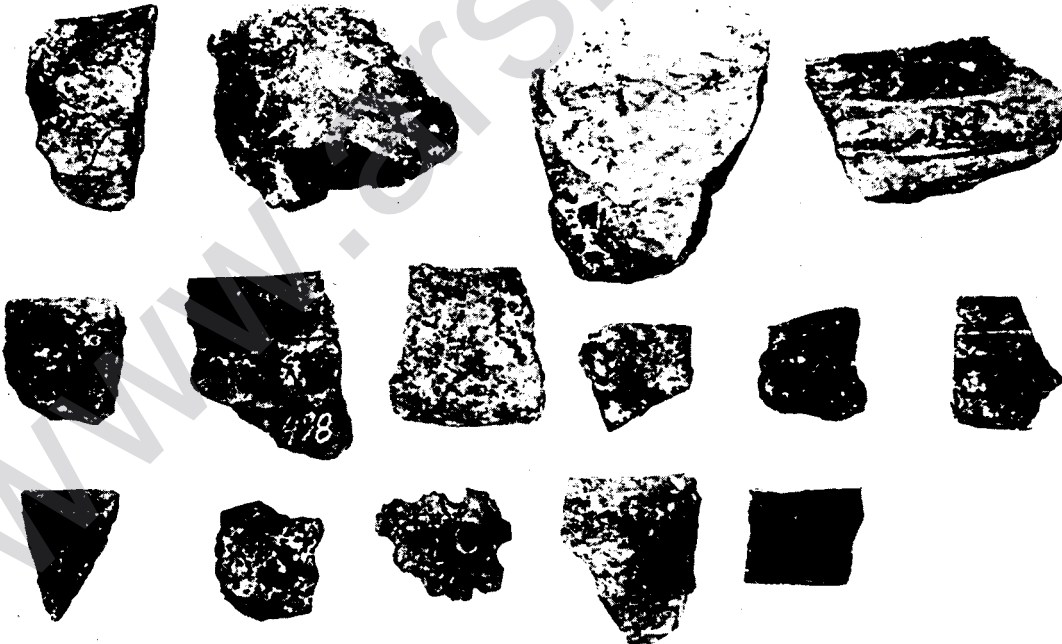
Genel kanyaya göre köpek ilk evcilleştirilen hayvanlardandır. Buzulların kuzeye doğru çekilmesinin ortaya çıkardığı elverişli koşullarda hayvancılığın hız kazandığı, evcilleştirilen

hayvan türlerinin giderek arttığı görülür. Keban yöresinde, ilk evcillerin köpek, koyun, domuz ve keçi olduğu söylenebilir. Tilki ve porsuk kemiklerinin avlanma sonucu kemikler arasına karıştığını söylemek yanlış olmaz. Başlangıçlardan günümüze kadar, bilinen nedenlerle domuzun terkedilmesi sonucu, diğer besi hayvanlarının varlığını koruyageldiğine tanık oluyoruz. Bölge sanatının en ağırlıklı motiflerini oluşturan dağ keçisi ve benzeri hayvanların kutsal sayıldığı, etlerinin yenmediği, inanç dünyasının birer kahramanı olarak kaldıkları kanısı ağır basıyor.

3. Çanakçömlek ve Diğer Buluntular:

Bölgede yapılan kazılar çanakçömlek ve diğer araç-gereçler konusunda son derece renkli ve zengin bir hazineyi açığa çıkarmıştır. Arkeoloji biliminin büyük önem verdiği bu tür eşyalar, tarihöncesi çağların kültür katlarını saptamada ve diğer kültür çevreleriyle ilişkilerini incelemeye temel veri olarak kullanılıyor. Organik maddelerin uzun süre dayanmadığı nemli bölgelerde, çanakçömlek tarihsel süreçleri belirlemede en elverişli buluntu olarak değerlendirilir. Bununla birlikte uygarlık evriminin izlediği doğrultuyu saptamada çanakçömleğin yadsınmaz bir önemi var.

Keban bölgesinde, Neolitik Çağ ve sonrasına ait çok miktarda buluntuya rastlanmıştır. Bunların büyük bölümü kırık parçalar halinde de olsa yapımda kullanılan maddelerin yanısıra, teknik, sanat anlayışı ve toplumsal değerler ve inançlar konusunda geçmişimize ilişkin önemli ipuçları vermektedirler. Avcılık, tarım, hayvancılık ve beslenme gibi yaşamın deği-

Tepecik, Neolitik kap parçaları

şik alanlarına ait alet ve araçların son derece renkli bir görünümüyle karşılaşıyoruz bu bölgede. Sorunun diğer yönlerine geçmeden önce, eski yerleşme dönemlerine ait buluntulardan bir kısmını sunmaya çalışalım. Korucutepe'nin en eski katlarında şunlar bulundu:

"... Envanterin içinde bir adet "canaanean" (7x2.5x0.5 cm.) açık renkli çakmak taşı ile daha küçük boyda çakmak taşından orak ağzları, sap kısmı olan ve iki kanadı derin oyuklarla ayrılmış bir adet obsidiyen ok ucu (2.7x1.3x0.3 cm.), basalt eldeğirmeni taşları, on beş adet yüzük biçiminde gri renkli taş boncuk, bir adet I.ne parçası, bir adet toprak ocak ayaklığı veya taşınabilir ocak kalıntısı, bir minyatür kase ve birçok çömlek kırığı bulunmaktadır..." (15)

Höyüğün bu en eski kültür katlarında elde edilen yukarıdaki buluntular, zamanın yaşam tarzını ve üretim etkinliğinde kullanılan araç-gereçleri ve hatta bunlardan hareketle üretim biçimi konusunda fikir yürütmemize olanak sağlamaktadır. Kuşkusuz bu aletler, bu höyükte yapıp kullanıldıkları tarihte değil, çok daha önce yapıp kullanılmışlardı. Obsidiyen uçlu ok, çakmak taşından orak Ortataş Çağı'ndan beri kullanılıyordu. Bu höyüğün M.Ö. 3.Bin katlarında bulunan çanakçömlekle Neolitik Çağ'da yapılanlar arasında teknik bakımdan hemen hemen ciddi sayılacak bir farkın olmadığı da araştırmacılarca saptanmıştır. Başka deyişle, "... çömlekler hemen tamamiyle elle yapılmış olup, hamuru, saman ve iri kumlarla karıştırılmıştır. Bunlar perdahlanmış ve az pişirilmiş olup, ancak renk bakımından farklılık gösterirler" (16).

Tepecik höyüğünde orya çıkan neolitik ve kalkolitik çanak çömlek kırıntıları üzerinde yapılan araştırmalar, yakın ve uzak çevre kültürleriyle olan ilişkileri de aydınlatıcı varsayımlara olanak vermektedir. M.Ö. 5000 tarihlerinden itibaren hemen her kültür katı konusunda artık bilgi sahibi olduğumuz Tepecik'te görülen eserlerin, Korucutepe ve Norşuntepe ile benzer kültürleri içerdiği anlaşılmaktadır. "Ancak neolitikten itibaren Altınova'nın Kuzey Suriye ve Mezopotamya, Doğu Anadolu ve Kafkaslar, Orta Anadolu'yla ilişkileri henüz daha ayrıntılı araştırmaları beklemektedir" (17).

Pulur höyüğünün XI.yapı katında elde edilen neolitik yerleşme döneminin çanakçömleği dikkate değer özellikler gösteriyor. "Tek renkli" ve daha sonraki dönemlere oranla "daha iptidai" çanakçömlek kırıklarıyla karşılaşmıştır. Höyüğün Tunç Çağı'na ait çanak buluntularının sahibolduğu teknik ve güzellikten daha farklı bir durum gözlenmiştir. Bu, sözkonusu yerleşme yerinin Neolitik Çağ'dan sonra başka insan gruplarına yurt olduğunu düşündürebileceği gibi, başka kültürlerin bura halkı üzerinde egemenlik kurup etkisi altına aldığı da düşündürebilir.

Arkeologlar Pulur'da, özellikle Neolitik Çağı izleyen dönemlerin kültür ürünleriyle, yakın çevresindeki Korucutepe, Han İbrahim Şah, Kalecik gibi yerleşme merkezleri arasında çok yakın bir benzerlik bulurlar. Çanakçömlekleğin yapılış tarzı, işlenen motifler ve kullanılan renklerden hareketle Ka-

raz ve çok daha uzak alanlarla bağı konusunda ise şu yorumu önerirler:

"Bu çeşit çanakçömleklerin Kafkasya'nın Aras-Kura bölgesinden, Erzurum'un Karaz, Güzelova, Pulur (Tunceli'nin Pulur/Sakyol'u ile karıştırılmamalı -MD); İran'da Tebriz yanındaki Yanıktepe; Rumiye gölü batısındaki Göktepe; Malatya yanındaki Gelinciktepe; Amuk ovası yolu ile Filistin'deki Khirbet Kerak höyüğüne kadar yayılmış alanını tespit ve takip mümkündür" (18).

Yazımızın bu bölümünde ağırlıklı Keban Barajı alanında kalan ilk yerleşmeler ya da Neolitik Çağ kültürüne ilişkin olarak elde edilen buluntular üzerinde durduk. Yontmataş Çağı'nın bu bölgede kesintiye uğramadan, Cilalıtaş Çağı ile birleşerek sürdüğünü gördük. Gelecek bölümlerde Kalkolitik Çağ ve devamı konusundaki buluntulara yer vereceğiz. Bunun yanı sıra, açığa çıkarılmış olan kaynakların ve bilgilerin ışığında sözkonusu bölgede "inanç dünyası"nın izlediği doğrultu üzerinde bir değerlendirme yapma denemesine girişeceğiz.

(Devam edecek)

Notlar:

1. George Thomson, *Tarih Öncesi Ege I, İstanbul 1983, s.28.*
2. George Thomson, *age., s. 28.*
3. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları, O.D.T.Ü Yayınları, Ankara 1971, s. 100.*
4. *Age. s. 101.*
5. *Age. s. 101.*
6. *Age. s. 100.*
7. *1968 Yaz Çalışmaları, O.D.T.Ü. Yayınları, Ankara 1970, s.62-63.*
8. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları, s. 49.*
9. *Age. s. 49.*
10. *Age. s. 51.*
11. *Age. s. 54.*
12. *Keban Projesi 1970 Çalışmaları, O.D.T.Ü. Yayınları, Ankara 1972, s. 80.*
13. *Age. s. 66.*
14. *Age. s.146.*
15. *1968 Yaz Çalışmaları, s. 62-63.*
16. *Age. s. 74.*
17. *Age. s. 147.*
18. *Age. s. 73-74.*
19. *Keban Projesi 1969 Çalışmaları, s. 101.*

T.C. GENELKURMAY HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI BELGELERİNDE

PÜLÜMÜR HAREKATI

(8 Ekim - 14 Kasım 1930)

1937 YILINDA YAPILAN TUNCELI
TENKİL HAREKATINA DAİR
BAKANLAR KURULU KARARI
GAYET GİZLİDİR
K A R A R

4 Mayıs 1937

Başvekelet
Kararlar Müdürlüğü
Sayı :

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, gedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silâh toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülâhaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silâh kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tavzifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete bağlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımasızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lâzımdır.

Aslı gibidir

İmza

Dersim katliamı kararının küçültülmüş fotokopisi

dan kurtuldukluk" biçiminde yürütülen yoğun propaganda sonucu, günahların tümü C.Bayar'a yükletildi. Oysa Dersim Katliamı'nı bunlar birlikte planlayıp gerçekleştirdiler ve ka-

T.C. Harp Tarihi Başkanlığı'nın resmi belgelerinden aktarılan bu metin, Mareşal Fevzi Çakmak'ın tutumunu ve düşüncelerini açıkça ortaya koyuyor. Selçuklu ve Osmanlı zulmüne karşı tarih boyunca genellikle ortak bir tavır içinde bulunmuş ve ortak düşmana karşı birlikte davranmayı yeğlemiş olan Alevi Kürt ve Alevi Türkmenler arasındaki dayanışmadan nasıl korku ve paniğe kapıldığını, Alevi Kürt köylerine karşı askeri bir tedip hareketinin başlatılmasını hangi nedenlerle gerekli gördüğünü bu belge gözler önüne seriyor.

Fevzi Çakmak da tıpkı diğer arkadaşları gibi ırkçı ve şoven düşüncelerin etkisinde davrandı, Kürt halkı onun "sofu" diye tanıtilen kişiliğinden hiç mi hiç bir yarar görmedi. Buna karşın, içerden ve dışardan yürütülen propagandalarla onun bu belgede netleşen kişiliği ve tutumu halka ters gösterildi. Hatta, "Mareşal Fevzi Çakmak olmasaydı, Dersim'den hiç kimse kurtulamazdı" teraneleriyle, Paşa'yı tıpkı bir kurtarıcı gibi sunmayı başardılar. Hala bugün de, birçok insan sözkonusu çarpık imajın etkisinde kalarak Fevzi Paşa'ya rahmet okumaya devam ediyor.

1938'den artakalan tektük işbirliğinin ve resmi propaganda merkezlerinin giriştikleri zihin çelme faaliyetleri, salt Mareşal'ı değil Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'yü de 1938 Dersim Katliamı suçluları olmaktan kurtarma düzeyine vardırdı. "Harekât esnasında M.Kemal hastaydı. İnönü başbakanlıktan ayrılmıştı ve yerine Celal Bayar oturmuştu. Fevzi Paşa imdada yetiştiği zaman ise, Dersim'de kan gövdeyi götürüyordu ve bizler onun fermanı sayesinde süngünün ağzın-

saplıkta biri diğerlerinden daha yufka yürekli değildi. 4 Mayıs 1937 tarihli "Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu Kararı", "...Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek..." alınmıştır. Karar aynen şöyledir:

1937 YILINDA YAPILAN TUNCELİ TENKİL HAREKATINA DAİR BAKANLAR KURULU KARARI GAYET GİZLİDİR

K A R A R

Başvekalet
Kararlar Müdürlüğü
Sayı:

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mintıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasil olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburuntavzifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir
İmza

Görüldüğü gibi M.Kemal "hasta" değil ve Mareşal ile birlikte Bakanlar Kurulu'nun en başında oturuyor. Böylesine korkunç bir kırım kararı onların "huzurları ile" toplanan, C.Bayar'ın Başbakan ve İnönü'nün de üyesi bulunduğu Bakanlar Kurulu'nda alınıp uygulamaya konuluyor. Gerçek böyle olduğu halde, Devlet ve onun "Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır" faslından elde edip "kullandığı", amacına ulaştıktan sonra Rehber gibi kimilerini kurşuna dizip taş yığınlarının altına gömdüğü, ama bu arada yaşamasında yarar gördüğü az sayıdaki kiralık öğelerin sürdürdükleri çabalarla gerçekleri saptırmayı önemli oranda başardılar. Bunun yanısıra, artık direniş ocaklarının büyük ölçüde ezildiği bir aşamada, 10 Ağustos 1938'de başlatılıp 16 Eylül 1938 sıfır saatte sona erdirilen III.Tunceli Harekâtı'nın işte o "sıfır saatinde" kurşuna dizilmek üzere beklerken, atlı ulaklarla askere ulaştırılan Genelkurmay Başkanlığı'nın "Harekât sona erdi" emri sonucu kurtulan bazı insanların anıları da Fevzi Çakmak imajının çarpıtılmasında etkili olmuştur. "Tarama Harekâtı" diye de adlandırılan bu son saldırıda savunmasız halktan, hatta katliam süresince duruma seyirci kalmış köyler ve aşiretlerden, resmi sayılara göre, kendi deyimleriyle "Tarama bölgesi içinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmıştır" (Age. s.478). Tam bir jenosidin uygulandığı o koşullarda, son anda gelen bir emirle kurtulabilen insanların, canlarını Mareşal'a borçlu (!) oldukları sanısına kapılmaları, kandökücülerin gerçek yüzlerini gölgelemeye yaramıştır.

Ama güneş balçıkla sıvanmaz, yalanın ve yanılmanın ömrü daima kısadır. Dersim halkı, dostunu ve düşmanını her geçen gün daha iyi tanıyor ve safının neresi olduğunu artık çok iyi biliyor.

BERHEM.

1. Tedip Kararı ve Hazırlık:

Ağrı harekâtını takip eden günlerde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, doğu bölgesinde yaptığı gezide Erzincan ilindeki gözlem ve izlenimlerini 18 Eylül 1930'da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına bildirmişti. Genelkurmay Başkanı bu raporunda:

"1. Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli amillerinden olan Aşkirik, Gürk, Dağbey, Harry köylerinin tedip ve tenkiline zorunluk olduğunu gördüm.

1.Genel Müfettişlik bölgesi dışında kalan bu köyler; il jandarmanın yetersizliği dolayısıyla ciddi bir tedibe uğramadan yaptıkları şekavetle, memleketin Türk halkı üzerinde büyük ölçüde olumsuz etki yapmakta ve civar Kürt köylerini şekavete teşvik etmektedirler.

Bu bakımdan Vilayet bu köylere; vergi ve asker vermelerini, silahlarını teslim etmelerini tebliğ ederek, olumsuz bir so-

(Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938) T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No:8, Ankara 1972, s. 491, Ek:4)

nuş alındığı taktirde, bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kutası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşünce-sindeyim.

2. Erzincan merkez ilçesinde 10 000 Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştir-meye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, fakat Alevi olan birçok Türk köyleri Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe önyak olan, her şekavete yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürtken-di, Kellarik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakil ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezinde ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuş-malarına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

3. İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin; Erzincan sorgu hakimi Pülümür'lü Şevki Efendinin Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne şekilde olursa olsun il bölgesi dışına nakline ve bu gibi memurlar hak-kında aynı işlemin uygulanmasına lüzum vardır.

4. Arz ettiğim bu meselenin en önemlisi, birinci maddede adı geçen köylerin kesin surette tedibi ve ırkan Kürt olduğu kesinlikle bilinen memurların bir an önce yerlerinden alınmasıdır. Gerekli tertibat alınmak üzere hükümetçe karar alınmasını arz ve teklif ederim..." demekte idi.

Genelkurmay Başkanlığı 20 Eylül 1930'da Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığına yazdığı diğer bir yazıda da:

"Erzincan'dan Erzurum'a gelirken yol üzerinde toplanan Türk köylüleri ile görüşüm. Daha önce arzettiğim köylerin talan ve yağmasından çok zarar görmüş olan bu köyler, hayvanlarını toplamaya bile cesaret edememekte ve köyden köye gidememektedirler. Eşkiyanın gınaşırı bu köylerden birini basarak adam öldürmeleri ve mallarını yağma etmeleri gün-lük meseleler halinde girmiştir. Zayıf olan jandarmanın aczi karşısında bu ahali her an taarruza uğrayacaklarından kork-makta, bazıları, emlak ve arazilerini ahbablarına bırakarak göç etmek arzusundadırlar. Hükümetçe şekavetin kökünden izale edileceğini, yakında asayişin tamamen sağlanacağını ve her kesin iş ve gücü ile meşgul olarak hükümetin icraatına bü-tün kuvvetleri ile yardım etmelerini söyledim. Erzurum'dan, bu bölgedeki Türk ahaliye dağıtılmak üzere bir miktar silah gönderilecektir.

Kürtlerin muntazam bir sistem dahilinde Türk köylerine yerleşerek Kürtlüğü yaymaya çalıştıkları ve aynı zamanda eşkiyaya yataklık ve kılavuzluk ettikleri anlaşılmaktadır. Bu gibi mazeretlerin Türkler arasından çıkarılarak Trakya'ya nakilleri, Türklük aleyhine yönelen bu kötü maksada karşı en etkili bir tedbir olacaktır.

Jandarma kıtaları hakkındaki düşüncelerimi ayrıca arz ede-ceğim.

Erzincan'daki temaslarım ve yol civarındaki köylülerin şikayetlerinden hasıl olan kanaat, Pülümür ilçesi ile Erzincan ve Erzurum illerinin tespit edebilecekleri bazı bölgelerde kıştan önce ciddi ve esash tedip hareketine zaruret olduğu merke-zindedir.

Ağrı harekâtına katılmak üzere Erzincan'dan sevk edilen piyade taburunun derhal garnizonuna iadesi 9.Kolorduya emredilmiştir..." demekle bu iş üzerinde önemle durulması-na işaret etmiş oluyordu. Bu arada devam eden şekavet olay-ları arasında Pülümür'de cereyan eden yeni bir olayı Erzincan valisi, gezisi sırasında Erciş'te bulunan Genelkur-may Başkanına bildirmekte ve Pülümür'e bir bölük gönderil-mesini istemekte idi.

Olay; Pülümür ağalarının tertibi sonucu, Pülümür ilçe kay-makamının evine birkaç el silah atılması ile başladı ve tertip-çiler bu işi yapanları hükümete teslim etmemekte direndiler.

Hiç şüphesiz ki, hükümet, memleket dahilinde cereyan eden bütün olayları yakinen izlemekte ve gerekli tedbirleri almakta idi. Genelkurmay Başkanının teklifini de önemle dikkate alan Başbakan İsmet İnönü, 8 Ekim 1930'da Genel-kurmay Başkanlığına verdiği cevapta (özetle):

"Teklifiniz Bakanlar Kurulunda incelendi ve şu kararlara bağlandı:

1. Vergi ve asker vermek gibi yükümlülüğe itaat etmekten çekindiklerini bildirdiğiniz köylerin tedipleri zorunlu görül-müştür.

2. Gerek tedip edilecek köyler ve gerek tecavüzü itiyat eden ve Kürtlüğü zorla yaymaya çalışanların geniş ölçüde Batıya nakilleri, Bakanlar Kurulunca uygulanması kolay görülmü-yor. Bunlardan reislerinin imkan ve kesin lüzum oranında na-killerine çalışılması, Ankara'ya döndüğünüzde görüşülecektir.

3. Kürtlük cereyanına eğilimli olan ve kıskırtan yerli me-murların değiştirilmeleri Bakanlıklara tebliğ edilmiştir..." de-mekte idi.

Bakanlar Kurulunun bu kararı üzerine Genelkurmay Ba-şkanlığı 12 Ekim 1930'da yayınladığı emirde; tedip kararına ana hatları ile işaret etmekte ve bu harekate 3.Ordu Müfet-tişliği Kurmay Başkanı Albay Rüştü'nün komutasında şu bir-liklerin katılacağını bildirmekte idi:

11.Piyade Alayı;

Dört toplu bir dağ bataryası ve iki toplu bir dağ obüs bata-ryası;

Dört uçaklı bir tayyare bölüğü;

Erzincan ilinin bu komutanlık emrine tertip edeceği jandar-ma ve milisler.

Emre göre, tedip müfrezesi doğrudan doğruya 9.Kolor-duya bağlı bulunacak ve bu makamdan emir alacaktır.

Genelkurmay Başkanlığı bu konuyu karara bağladığı sıralarda, doğu bölgesinin idari yönetiminden ve asayişinden sorumlu bulunan 1.Genel Müfettişlik, Elazığ ili Nazımiye ilçesi dahilindeki Haydaran aşireti reisi Hıdır Ağa ile akrabası Kamer Ağa'nın bir süreden beri hükümetin emirlerine karşı açıkça muhalefet etmeleri, şuradan buradan gassettikleri eşya ve hayvanları geri vermeyeceklerini küstahça ifade etmeleri ve bunların bu halinin geçen sene ilkbahardan beri devam etmesi sebebiyle o sıralar Pülümür bölgesinde yapılacak tedibatın etkisinden faydalanılarak Elazığ Valisi eşliğine 200 nizamiye, 100 sabit jandarma ile bir miktar milis verilme suretiyle Nazımiye'ye gönderilmesini ve Pülümür tedibatını müteakıp Hıdır ve Kamer Ağaları ilkin uzaktan sıkıştırmayı, bundan bir sonuç alınmadığı takdirde, Elazığ'da emre hazır bulundurulacak tayyare filosu ile bu adamlara ait Taçino, Aşağı Dostanlar, Yukarı Dostanlar köyleri ile diğer gereken köylerin bombalanması suretiyle bu aşiretin tedibini lüzumlu görmüş ve bu hususu Genelkurmay Başkanlığının onamasına arzemiş ve bu teklif Genelkurmayca uygun karşılanmıştı.

Bunun üzerine 1.Genel Müfettişlik, Elazığ Valisine verdiği emirde:

Harekete, görünürde denetleme şekli verilmesini ve gerçek maksadın çok gizli tutulmasını;

Nazımiye müfrezesine ilaveten 100 kişilik bir jandarma müfrezesi ile 20-30 kişi kadar güvenilir kimselerden tertip edilecek milis kuvvetinin de beraber alınarak 25 Ekim 1930'da Nazımiye'de bulunacak şekilde Elazığ'dan hareket edilmesini;

Pülümür hareketi sona erer ermez Haydaran aşireti reislerine sert ve kesin şekilde haber göndererek gassettikleri eşya ve hayvanları, suçluları iade etmelerinin ve vergilerini tamamen ödemelerinin bildirilmesini;

İtaat ettikleri takdirde, gerekli icraatla meşgul olunmasını, itaat etmedikleri takdirde ise, cezalandırılacak köylerin tespiti ile isimlerinin 17.Tümen Komutanı aracılığı ile Elazığ'daki uçak müfrezesine bildirilmesini;

Her iki halde de, tedbirli ve uyanık bulunmaya son derece dikkat edilmesini ve maiyetteki müfreze ile Haydaran aşireti dahilinde taarruzi hareket ve müsademeler yapmaktan herhalde çekinilmesini ve fakat eşkıya tarafından vaki olacak herhangi bir tecavüzün şiddetle tardını ve gereken diğer tedbirlerin alınmasını;

Bu kuvvetlerin öncü olduğunu ve daha başka kuvvetlerin de geleceğinin duyurulmasını;

Pülümür Kaymakamı ve bu ilçede hareket yapacak olan Albay Rüştü ile devamlı irtibatla bulundurulmasını;

Her ihtimale karşı yan ve gerilerin güvenliği için o taraflarda bulunan aşiret ileri gelenlerinin beraberinde bulundurulmasını;

Durum daha geniş tedbir alınmasını gerektirdiği takdirde derhal bildirilmesini... istemişti.

Harekatla ilgili makamlar arasında devam eden muhaberratta, yapılacak hareketin cereyan tarzı hakkındaki görüşler belirtiliyordu.

20 Ekim 1930'da Genelkurmay Başkanlığı, 9.Kolorduya verdiği emirde:

"Pülümür'ün Danzig bucağındaki Abbas Uşağı aşiretinin tedibi için bu göreve memur müfrezenin hareket tarzı hakkındaki mütalaamızı inceledim. Bu konudaki görüşüm şöyledir:

a. Abbas Uşağı aşiretinin daha güneyde Nazımiye ilçesinde halen şekavette bulunan Haydaranlı aşireti ile arası çok iyidir ve bu aşiret Abbas Uşağı aşiretinden daha çok şekavette alışkın olduğundan 1.Genel Müfettişliğin gösterdiği lüzum üzerine Danzig'i tedib ile beraber bu aşirete de ilkin gösteriş maksadı ile ve 300 kişilik bir kuvvetle Elazığ valisi, Nazımiye'ye gönderilecek ve hükümetin emirlerine itaat etmemekte direndikleri takdirde Elazığ'a gönderilmekte olan diğer bir filo tarafından bombalanacaktır. Bu nedenle, Nazımiye ve Erzincan jandarma ve milislerinin Bobyez Baba dağı-Kutu deresi hattını tutarak eşkıyanın güneye kaçmasına engel olmaları mümkün değildir.

b. Abbas Uşağı aşiretinin Ovacık bölgesi Kürtleri ile arası pek iyi değilse de Karacakale üzerinden ilerleyecek koldan korkarak bu bölgenin de asilere katılması muhtemeldir.

2. Bu bakımdan kuvvetli yancılar himayesinde müfrezenin doğrudan doğruya cepheden Danzig istikametine yönelmesi ve tedip görevinin özellikle uçak bölüğü ile yapılmasını ve bu hareket sırasında Tız gölü güneyinde Mahmunut boğazının kuvvetli surette tutularak Haydaran bölgesine gidilen yolun kesilmesini ve müfreze sol yanının teminini uygun görmekteyim.

Bu esas dahilinde ve tespit edilen hareket günü değiştirilmemek şartıyla tedip hareketinin 24 Ekim 1930 tarihinde yapılmasını rica ederim..." demekte idi.

Genelkurmay Başkanlığı aynı gün (20 Ekim 1930) 1.Genel Müfettişliğe de; Pülümür bölgesindeki tedip hareketine 24 Ekimde başlanacağını, Elazığ Valisi ile mürettep müfrezenin bu tarihte Nazımiye'de bulunmalarını... bildirmişti.

2. Birinci Harekât:

Genelkurmay Başkanlığının bu direktifine göre Pülümür ilçesinde tedibata memur müfreze 24 Ekim 1930'a kadar hazırlıkla meşgul oldu ve göreve başlamak için Erzurum'dan verilen muhabere kıtası ile doğudan dönmekte olan 11.Alay 2.Taburunun gelmeleri bekleniyordu.

Harekatı yönetecek olan 9.Kolordu Komutanlığından, Azvat karakolu bölgesine gitmek emrini alan müfreze, 24/25 Ekim 1930 gecesi Erzincan'dan hareket etti ve uzun bir yürüyüş ile 25 Ekim saat 07 00'de emredilen bölgeye geldi.

25 Ekim günü istirahat ve birlik komutanlarının araziye inceleme ile geçti. 25/26 Ekim gecesi 3.Taburun artçılığında

hareket eden müfreze, herhangi bir direnme ile karşılaşmayarak 27 Ekimde DağbekHarsi hattına geldi. 28 Ekim sabahı saat 06 00'da taarruza başladı. 1.Tabur Dağbek üzerinden ilerleyerek Ağa Ateş, Hasan Ali ve ikisi arasında bulunan Arslan mezarlarındaki eşkıyayı tart ederek buraları işgal ve tahrip etti. İleri harekete devam eden tabur, saat 11.30 sıralarında Tız batısında ve Aşkirik'in kuzeydoğusundaki sivri tepelere gelmişti. öğle saatlarında Aşkirik yanmaya başladı.

Kısmen tepeler hattına, kısmen de Aşkirik'in batı ve güneyindeki sırtlara çekilen eşkıya, topçu ve makineli tüfek ateşi desteğinde yapılan bu taarruz karşısında hayli zayıf vermişti. Buna karşılık aynı saatlarda 3.Tabur Kürk'te başarısızlığa uğramıştı. Bu tabur karşısında 150-200 kadar eşkıya vardı. Buradaki durumu düzeltmek maksadı ile bütün alayla Kürk üzerine bir taarruz yapılması kararlaştırıldı. Bu taarruz Karacakale tepeler hattı güney payelerinden yöneltilecekti. Bu sebeple alay, 29 Ekim öğleden sonra saat 16.00'da Danzik batı sırtlarında toplandı. Ancak işe, ikmal yetersizliği ve bugüne kadar fena hava ve arazi şartları altında yapılan yürüyüşlerde eratta görülen ayak vuruqları ve yorgunluk, hareketin bir süre geciktirilmesini gerektiriyordu. Bundan başka ikmal ve saireye dair bütün noksanların giderilmesi ve yeniden tertiplenme kolaylığı bakımından Alay, 31 Ekim akşamı Pülümür'e geldi ve istirahatata geçti.

öteyandan 1.Genel Müfettişliğin isteği üzerine Elazığ Valisinin yöneteceği harekate gelince; kararlaştırıldığı üzere Elazığ Valisi Fahri Bey beraberindeki müfreze ile 24 Ekim akşamı Nazımiye'ye gelmişti. Harekat yapılacağı söylentisi üzerine telaşa düşen aşiret ileri gelenleri, ya bölgelerindeki katilleri bizzat yakalayarak hükümete teslim etmeyi veya hükümet kuvvetleri ile birlikte yakalamaya çalışacaklarını vaat ve taahhüt etmişlerdi. Ayrıca, Ovack aşiretleri de hükümete gelerek gaspettikleri bütün malları geri vereceklerini bildirmişlerdi.

Vali Fahri Bey'in aşiret reisleri ve ileri gelenleri ile yaptığı temasta Kamer Ağa sadakatını ve hükümetin emirlerine tamamen uyacağını beyan ve vaat etmişti. Hıdır Ağa'nın da aynı yolda olduğu anlaşılıyordu. Fakat zaman geçtikçe bu davranışın bir oyalama olduğu görüldü. özellikle Haydaranlılar, Pülümür bölgesindeki asilere katılmış sayılabilirlerdi. Bu sonucu doğuran durum karşısında Vali, Haydaran köylerinin tedibine ihtiyaç olduğu kanısında idi. Buralar esaslı surette tedip edilmediği takdirde, beraberindeki müfrezeyi Nazımiye'de bırakarak kendisinin Elazığ'a dönmesine müsaade istemişti.

Bütün bu olanlara etraflıca vakıf olan 9.Kolordu Kumutanlığı; son durumun, Pülümür bölgesine yeni kıtaların gelmesinden önceki zamana ait ruh haleti eseri olduğu ihtimalini dikkate alarak, yeni başlayacak tedip hareketinde bu durumun gözönünde tutulmasını ve tedip edilecek köyler halkının civar aşiretlerden yardım görmeleri ihtimalini de düşünerek tehlike gelecek bölgelere ve istikametlere karşı devamlı surette örtme ve emniyet tertibatı alınmasını gerekli görmüş ve yeni başlayacak tedibat dolayısıyla Vali Fahri

Bey'in, Hıdır ve Kamer Ağaların sadakat teminatlarına inanmış gibi görünerek oyalamasını ve Pülümür tedibi sırasında tarafsız kalmalarını sağlamasını... istedi.

9.Kolordunun bu düşünceleri Genelkurmay Başkanlığınca da uygun görülmüştü.

3. İkinci Harekât:

Genelkurmay Başkanlığının 1 Kasım 1930'da yayınladığı emirde ayaklanma bölgesindeki durum şöyle özetlenmekte idi:

Pülümür harekâtına memur müfreze, Kürk köyü civarındaki arızalı arazide direnen eşkıyaya yaptığı taarruzda su ve cephane ikmalindeki güçlük ve uçakların bombalarının bitmesi dolayısıyla muvaffak olamayarak ilkin Danzig kuzeyine çekilmiş ve noksanlarını ikmal etmek üzere de Pülümür'de toplanması emredilmişti.

28 Ekimde Aşkale'ye gelmiş olan 7.Alay ile Kağızmanda bulunan 3.Tümen Komutanının, bu durum üzerine Erzincan'a gelmeleri emredilmişti.

Elazığ Valisi emrinde bulunan müfreze, 24 Ekimde Nazımiye'ye geldiğinde buradaki aşiret reisleri mutavaat etmiş ve fakat Haydaran aşiretinin Kürk'teki eşkıyaya yardım edeceği anlaşılmıştı. Bu itibarla Haydaranlılara karşı münferit bir hareket yapılmamakla beraber, bunların Pülümür eşkıyasına yardım etmemelerinin sağlanması ve Elazığ Valisinin 9.Kolordu Komutanı ile irtibatla bulunması isteniyordu.

Pülümür hareketinin bundan sonraki safhası için 9.Kolordu Komutanlığının teklifi üzerine, Genelkurmay Başkanlığı, Pülümür harekâtının, 11. ve 7.Alayları emrine vermek suretiyle, General ömer Halis tarafından sevk ve idare edilmesini istemişti.

Bu suretle Pülümür harekâtının bu dönemine katılacak kuvvet; 74 subay, 1664 er, 1217 tüfek, 62 hafif makineli tüfek, 23 ağır makineli tüfek, 6 top, 379 hayvandan ibaretti.

Hazırlıkların ikmal edilmesi üzerine tedip kuvvetleri Komutanı General ömer Halis'in teklif ettiği ve 9.Kolordu ile Genelkurmay Başkanlığınca da aynen onanan hareket planı şöyle idi:

10 Kasım 1930'dan itibaren yaklaşma yürüyüşüne başlanması ve 12 Kasım'da Kürk'e taarruz edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu maksatla:

7.Alay Komutanı Binbaşı Adil komutasında 7.Alayın 2.Taburu ile daha önce Danzik istikametine gönderilmiş olan 11.Alayın 1.Taburu kuvvetli sağ yancı çıkarmak suretiyle Danzik kuzeyindeki tepe ile Hut batısındaki tepe hattını tutacak, Danzik kuzeyindeki tepede 11.Alay 1.Taburundan bir bölük ile iki makineli tüfek ve 40 jandarma bulunacak, bu taburun ihtiyatı alay ihtiyatı olarak sağdaki taburun gerisinde yer alacak.

Albay Adil komutasında, 11.Alayın diğer iki taburu ile 7.Alayın 3.Taburu ve bir topçu bataryası Karacakale dağı te-

peler hattı doğrultusundaki platodan Kürk istikametinde ilerleyecek, 7.Alayın 1.Taburu ile iki top tümen ihtiyatı olarak 11.Alayı takip edecekti.

Karacakale dağındaki geçitler ayrıca 40 jandarma ve 60 mîlis ile kapatılacaktı.

Bu suretle Karacakale tepeler hattı ve Danzik kuzeyi tutularak Kürk'ü iki taraftan da kavrayarak ilerlemek esası gözeltmişti.

Uçaklara 10 Kasımdan itibaren keşif görevi, taarruzun başlangıcından sonra da, gelişecek eşkiya durumuna göre bombalama görevi verilecekti.

Harekât:

9.Kolordu Kumutanlığının Genelkurmay Başkanlığına 11 Kasım 1930'da sunduğu raporda, 10 Kasımda başlayan harekâtın kararlaştırılan plana göre yürütüldüğü anlaşıyordu.

11/12 Kasım gecesi Dağbey'in kuzeyindeki kayalıklara sığınan tahminen 100 kadar eşkiya, akşam karanlığı ile beraber Hut köyünün 2 km. batısındaki 7.Alayın 2.Taburu cephesine taarruza başlamış ve bu taarruzlar gece yarısına kadar fasıllı surette devam etmişse de hazırlıklı bulunan birliklerimiz tarafından eşkiyanın bu taarruzları her defasında tart edilmmişti. 7.Alay 2.Taburun sağ yanına son olarak yöneltilen hücum mesafesinde cereyan eden taarruzda 7.Alay 2.Taburun karşı taarruzu ve sağ yandaki 3.Taburun yandan ateş yardımı sonucunda defedilerek tamamen geri püskürtülmüş ve bu müsademede eşkiyaya 20 ölü verdirilmiş, 7.Alay da 4 şehit, 3 yaralı vermişti.

Kürk köyüne yapılacak taarruz için gerekli arazi incelemesi ve keşif yapılmış, havanın çok sisli olması dolayısıyla taarruz 13 Kasım 1930'a ertelenmişti.

Eşkiya, Dağbey'in 2 km. kuzeyinden itibaren Kürk köyünün 6 km. kuzeybatısındaki sırta kadar uzanan ve cephesi batıya dönük bulunan birliklerimizle temas halinde idi.

3.Tümen cephesindeki eşkiya; Bal Uşağı, Lulalı, Ovalılar...dı ve bu gün gelen Abbas Uşağı, Nazımiye'den gelen Haydaranlı, Mazgirt'ten gelen Dekanlı aşiretleri ile köyleri yananlardan ibaret olup ceman 500 kadar tahmin ediliyordu. Bunlardan 200 kadarı Karacakale tepeler hattı uzanımında ve buradaki birliklerimizle müsademe halinde idiler. Eşkiyanın büyük kısmı Kürk köyü kuzeyinde toplanmıştı.

13 Kasım 1930 saat 08.00'den itibaren Dağbey kuzeyindeki kayalıklarda bulunan eşkiyaya taarruz eden 7.Alayın 2.Taburu, Kürk kuzeyindeki topçunun yandan açtığı etkili ateşle eşkiyayı tart ederek öğleye doğru Dağbey'in 3 km. kuzeyindeki sırtlara kadar ilerledi ve eşkiyanın Dar boğaz, Kutu deresini istiametinde kaçmasına mani olacak surette boğazı tıkadı.

Kürk köyü istikametinde taarruz eden 11.Alayın iki taburu Kürk'ün kuzey ve kuzeybatısında mevziye giren topçunun cephe ve yan ateşleri desteğinde, karşındaki eşkiyayı tart ederek öğle vakti Kürk köyüne girmiş ve Kürk deresine sıkıştırılan eşkiyayı tamamen imha etmiş ve Kürk köyü kâmilan yakılmıştı.

Hut'un 2 km. batısındaki tepede bulunan eşkiya ile 12/13 Kasım gecesine kadar yapılan müsademede eşkiyaya 100 kadar zayıat verdirilmiş ve morali bozulan eşkiya dağılmıştı.

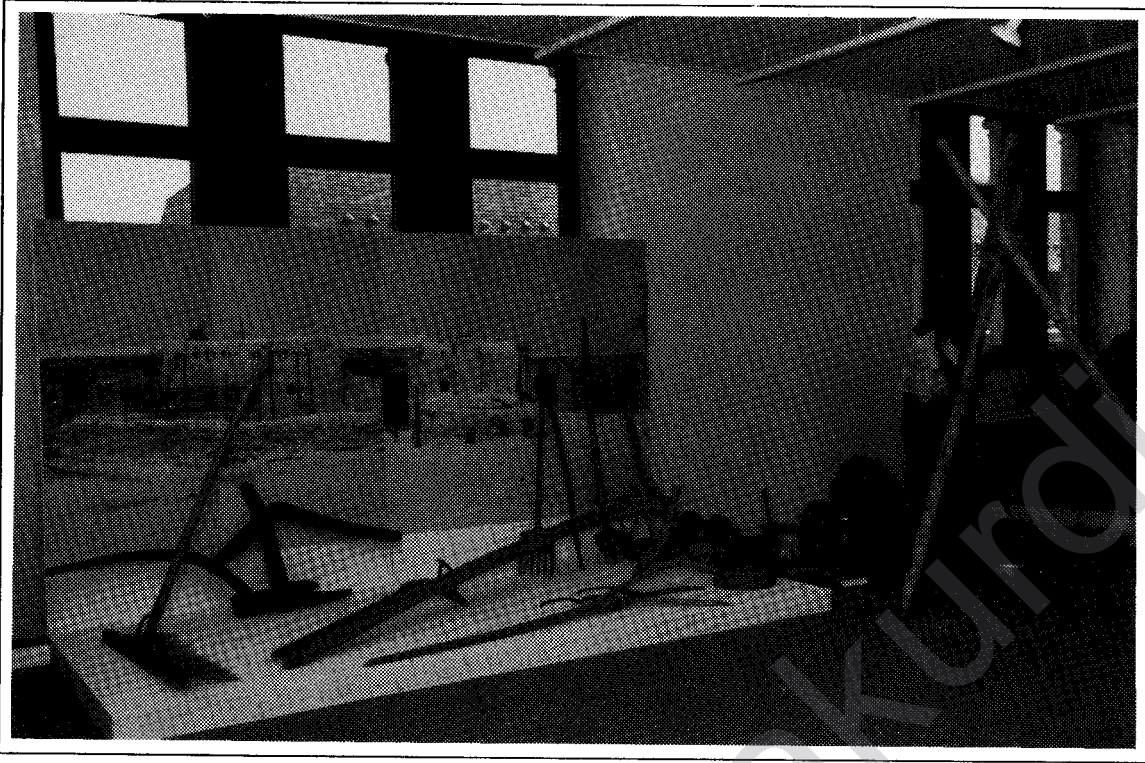
9.Kolordu Komutanlığının düşüncesine göre;

Kürk ve Dağbey bölgelerindeki birliklerimiz 13/14 Kasım 1930 gecesini ileri karakolları ile Kürk ve Dağbey deresinin kuzeyindeki hakim sırtlarda geçirecek, yarın (14 Kasım 1930) öğleye kadar Kürk bölgesinde kalmış eşkiya artıklarını imha ettikten sonra harekâta son verilecek ve birlikler yaklaşma hareketine başlanan Danzik ve Kersinot bölgesine intikal ettirelecekti.

Gerçekte de böyle oldu ve Pülümür'de bir bölük bırakılmak suretiyle birlikler, 14 Kasım 1930 sabahından itibaren garnizonlarına dönmeye başladılar ve böylelikle Pülümür harekâtı sona ermiş oldu.

9.Kolordu Komutanlığının direktiflerine göre hareket eden Elazığ Valisi Fahri Bey de, Pülümür'de cereyan eden tedip harekâtının etkisinden de faydalanarak aşiretler üzerinde etkili olabilmış, olayların büyümesine mahal kalmadan bir çok aşiret reisleri ve tabileri hükümete dehalet etmişler, borçlarını ödemeye, gaspettikleri eşyaları ve ellerindeki suçluları teslim etmişlerdi. Böylelikle Nazımiye çevresinde de sükunet sağlanmış oluyordu.

(Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No: 8, s. 351-360, Ankara 1972.)

"Kürtlerde
Günlük
Yaşam"
sergisinden
bir detay.

"KÜRTLERDE GÜNLÜK YAŞAM"

Federal Almanya'nın Bremen kenti Übersee Müzesi'nde, 27 Mayıs-27 Ağustos 1988 tarihleri arasında, Kürt tarihi ve halk kültürü üzerine seçkin bir sergi düzenlendi. Bir Kürt aydını olan Yayla Mönch-Bucak'ın büyük çaba ve girişimleriyle gerçekleştirilen bu büyük kültür etkinliği, basın, kültür kuruluşları, üniversite çevreleri ve Alman kamuoyunca sıcak bir ilgiyle izlendi. "Kürtlerde Günlük Yaşam" sergisi, çeşitli basın organlarında, sanat ve bilim çevrelerinde hararetli tartışmalara konu oldu.

Yüzbinlerce Kürdün yaşadığı Batı Almanya'da, kamuoyu Kürdistan'a ve Kürt kültürüne artık yabancı değildi. Bremen Übersee Müzesi birkaç yıl önce de ünlü Kürt ressamı Rıza Topal'ın resim sergisine, konuları ve renkleri hepten Kürdistan'ı işleyen tablolarına salonlarını açmıştı. Bu kez de "Kürtlerde Günlük Yaşam"ı ören olay ve olgularla, yaşamın çeşitli yansınan kültürel etkinliklerle tanışılıyordu bu sergide.

Yayla Mönch-Bucak, böyle bir sergiyi düzenlemek için yıllar önceden harekete geçmiş; binbir güçlüğü göğüsleyerek bu tasarısını nihayet gerçekleştirmeyi başarmıştı. O'nun bu çabalarına, Übersee Müzesi yetkilileri, Bremen Yüksek Okul-

ları Rektörlüğü Yabancı Öğrenciler Bürosu, Mimarlık Fakültesi gibi kuruluşlar paha biçilmez bir özveriyle destek oldular. Ayrıca, Bremen ve çevresinde oturan Kürt işçilerinin, evlerinden ve Kürdistan'dan getirdikleri ev eşyası, halı, kilim ve süs eşyalarıyla sergiyi daha da renklendirmeleri Alman basınının dikkatini çekti.

"Kürtlerde Günlük Yaşam"da, Kürt etnografyasının göçebelik, yerleşmenin köy ve kent kontrastları ve bir bütün olarak halk kültürünün değişik varyantları ustaca işlenmiştir. Berlin Halkkültürleri Müzesi'nden sağlanan ve salonun bir köşesine kurulan kıldan eldokuma göçebe çadırı (kon), içini süsleyen sergi ve gerekli diğer eşyalar Kürt kadınının sanat zevkini tüm incelikleriyle gözler önüne seriyordu. Burası, endüstri toplumunda yaşayan izleyicilerin de geçip oturmaktan kendilerini alamadıkları, yetkililerle sohbet edip sergi hakkında bilgi aldıkları sıcak ve güzel bir yuva görünümündeydi. Bunun yanı sıra yerleşik toplum evresinin köy yaşamını tanıtan ve Mimarlık Fakültesi'nden Prof. Dieter Quiram yönetiminde ve adigeçen fakültenin öğrencileri tarafından, Kürt köylü yaşamı ve mimarisi örnek alınarak inşa edilen oturma

odası, sergiye bir başka renk katıyordu. Oda, Kürt elsanatının görkemli ürünleriyle döşenmiş, Kürt konukseverliğinin simgesi haline getirilmişti. Tarım ve hayvancılık etkinliklerinde kullanılan çeşitli araç-gereçler serginin etnografik boyutlarını bir başka biçimde detaylandırıyordu. Salonun uygun yerlerine konulan panolarda Kürdistan'ın yakın tarihini tanıtan yazı ve fotoğraflar yerliyordu. Bununla birlikte, Federal Almanya'nın Kürt toplumunun yaşamına katılan bir olgu olduğu gerçeği de düzenleyicilerin gözünden kaçmamıştı. Burada yaşayan Kürtlerin günlük dünyasını yansıtan görüntülerle sergi tam bir bütünselliğe ulaşıyordu.

Kürt halkı, salt kendi ülkesinde değil Avrupa ülkelerinde de Türk Devleti'nin baskılarına hedef oluyor. Bu sergi henüz tasarı halindeyken durumdan haberdar olan Almanya Türk Elçiliği, hemen harekete geçmekte gecikmedi. Bremen Senatosu'na başvurarak "Bu bölücülerin işine yarayacaktır. Alman-Türk dostluğuna, ekonomik ilişkilerine gölge düşürecektir." gibi tehditler savurarak sergiyi önlemeye çalıştı. Türk Elçiliği'nin bu girişimi, Bremen Senatosu ve kültür çevrelerinde nahoş karşılandı ve çeşitli tartışmalara neden oldu. Sorun, giderek "Kürtler ve Kürdistan" kavramları üzerinde yoğunlaştırıldı. Kürt halkından, onun kültüründen, Kürt ulusu üzerindeki baskı ve zulüm uygulamalarını Alman kamuoyuna tanıtan görüntülerin sergilenmesinden derin bir korku duyan Türk Elçiliği; Bremen Kürt Halkevi yetkilisi

Yayla Mönch-Bucak ve Bremen Yüksek Okulları yöneticilerinin direnci karşısında çaresizliğini kabul ederek her zaman ki ayıbı ile başbaşa kaldı. Türk Elçiliği'nin, serginin politik içeriğini boşaltma girişimleri akamete uğratıldıktan sonra, Übersee Müzesi Müdürü Dr. Herbert Ganslmayr "Biz şuraya sadece bir çadır açıp üstüne de Kürdistan'dan gelmiştir yazsak bile büyük bir olay olacaktır " demekten kendini alamadı. Türk hükümetlerinin Kürtlere yönelik bu girişimlerine karşı direnme görevi ve sorumluluğu, birçok olayda görüldüğü gibi bu kez de aklıbaşında bütün insanları sarıyordu.

Çeşitli olaylarla kanıtlandığı gibi, Kürt kültürünü yayma, diri tutma ve tanıtmaya girişimleri ile Kürdistan ulusal kurtuluş savaşımı, her bakımdan bir bütünsellik gösteriyor. Ulusal bilincin gelişip yükselmesinde dil ve kültürümüzün oynadığı etkin rolü, düşmanlarımız yakından ve korkarak izliyorlar. Hırçınlıkları, uluslararası alanda rezil olmayı dahi göze almaları buradan geliyor. "Kürtlerde Günlük Yaşam" ve benzeri kültürel girişimlerin yağınlaştırılarak sürdürülmesinde çok büyük yararların olduğu açıktır. Kültürümüzü ve halkımızın yürütmekte olduğu savaşımın tanıtılması, dünya ilerici ve demokrat kamuoyunun sıcak desteğinin sağlanması, yurt dışındaki Kürdistan'lı kitlenin duyarlılığının korunması bakımından bu tür çabaları yoğunlaştırmalı ve girişimcilere omuz vermeliyiz.

*Sergide
bir
Kürt
karyolası
(text)*

SALAHATTİN'İN MUHAKEMESİ

"Salahattin'in Muhakemesi" başlıklı bu yazı, Şeyh Said hareketinin bastırılmasını izleyen yıllardaki siyasal gelişmelere ışık tutacak bir özellik taşıyor. Yazının Türkiye'de hangi kaynaktan alındığı belli olmamakla birlikte Ankara ağır ceza mahkemelerinden birinde geçen sorgu sürecini yakından izleyen veya sorgu tutanaklarını özenle inceleyen biri tarafından hazırlandığı açık. Bu belge, 1971'de Sovyetler Birliği Gürcistan Cumhuriyeti'nde S.Cİ-KİYA imzasıyla yayınlanmış olan "TÜRKÇE OKUMA KİTABI"nın 116-121. sayfalarından alındı. Kitapta yer alan konuların hemen tümü Türk yazarlarının yapıtlarından derlenmiş, kaynak ve yazar adları belirtilerek sunulmuştur. Yazıların dil bakımından eski olanlarının da arı bir türkçe ile aktarıldığını, başkaca bir değişikliğe ve eksiltmeye başvurma gereği duyulmadan verildiğini burada belirtmeliyiz. Öte yandan bir ders kitabının sahip olması gereken görünüm ve içerik bütünlüğüne de yeterince özen gösterilmiş.

"Salahattin'in Muhakemesi" başlıklı bu metnin ise alındığı kaynak belirtilmemiştir; ancak olayın sunuluş biçiminde izlenen yöneme bakılırsa, bunun Türkçe olarak yayınlanmış bir kitap ya da gazete ve dergilerden alındığı düşünülebilir. Biz, şimdilik sadece yazının ikinci elden kaynağını belirtmekle yetineceğiz.

Metnin kendisinden de açıkça anlaşıldığı gibi Salahattin, Şeyh Said'in oğludur ve "kanlı tedip" saldırısı karşısında İran'a, oradan da Irak'a geçmiş ve kısa bir süre sonra, yani 1929'da Kuzey Kürdistan'a dönmüştür. Irak'daki Türkiye Maslahatgüzarı Talat Ziya Bey'le ilişkiye geçerek "hükümeti cumhuriyeye arzı sadakatlerini" bildirmiş ve ülkeye dönme izni almayı başarmıştır. Arkadaşlarıyla birlikte gözaltına alınma nedeni ve sorgulama sürecinin gelişim seyri gözönüne alındığında Salahattin'in bu "arzı sadakatinin" belirli ve planlı bir amaca, örgütlenme ve savaşını sürdürme ereğine yönelik bir yöntem, bir dikkatleri üzerine çekme yolu olarak seçildiği söylenebilir. Sorgusunda, kendisine yöneltilen sorulara verdiği yanıtlarda, özellikle "mühürlerin" anlamını ve neye yönelik olduklarını cevaplama izlediği kaçamaklı tutum, onun kendisini ve arkadaşlarını ağır cezalardan kurtarmak ve belki, bu aşamadan sonra da çalışmalarını sürdürebilmek için böyle bir yöntemi yeğlediğini gösteriyor. Ayrıca, tüm bu planların Türk hükümetini yeterince inandırmadığı, onu izlemekten vazgeçemedikleri, kısa sürede onu ve arkadaşlarını yakalayıp yargıladıkları o çetin koşullarda Salahattin'in poliste ve mahkeme karşısında takındığı tavrın da özenle değerlendirilmesi gerektiği kanısındayız. Birçok soruyu akla getirmekle birlikte, bu belgenin özellikle örgütlü savaşın girişimlerinin Kürdistan'da nasıl bir seyir izlediğini kavramaya katkıda bulunacağını sanmaktayız.

BERHEM

Sark vilayetlerimizde gizli ve siyasi bir hiyanet cemiyeti kurmakla zan altına alınmış olan eski hain Şeyh Said'in oğlu Salahattin ile bunun arkadaşlarının Ankara ağır ceza mahkemesinde muhakemesine başlandı.

Maznunların ilkin hüviyetleri tesbit edildi. Reisin adınız, babanızın adı, ananızın adı, lağabınız nedir; kaç yaşındasınız, nerede doğdunuz, mesguliyetiniz, okur yazar mısınız, çocuğunuz var mı, hiç mahkum oldunuz mu suallerine sırasıyla, ayağa kaldırılan Salahattin şu cevapları verdi:

- Salahattin Şeyh Said, Emine, 326(1), Erzurum, çiftçilik, okur yazarım, evliyim, çocuğum yok, mahkûmiyetim yok. Hü-

viyetlerin tesbiti birince ilk tahkikat evrakı okundu.

Bu evrakta, "Şimali Kürdistan Cemiyeti"nin mahiyeti, vatanın bir kısmını ayırmağa matuf kavlen, fiilen teşebbüslere girişmiş olan maznunların vaziyetleri hikaye ediliyordu.

Evela, Salahattin'den bahsolunuyordu. Salahattin'in Şark isyanı çıkar çıkmaz Irak'a kaçtığı, oradan hükümetimize muhalefete geçtiği, Irak'ta İngiliz komiseri Sir Hamilton'la temasa gelerek onun tavasut ve talimatı ile Irak harbiye mektebine kabul edildiği, bu mektebe girmek için 3 bin lira ücret vermek lazımgeldiği halde kendisinden bu ücretin alınmadığı ve mektepte bir müddet tahsilden sonra, İngiliz kom-

İşerinden aldığı talimatname ile ve Irak pasaportu ile geçen yıl Türkiye'ye gelerek Hoybon adıyla ve Halep'te Doktor Şükrü'nün reisi bulunduğu fesat cemiyetine dahil bulunduğu, 29.9.29'da Erzurum'a gelip şapka meselesinden dolayı babası katledilmiş bulunan Erzurum'lu Memduh'un evine misafir olduğu, Memduh'la konuşarak hiyanet cemiyetlerinin esaslarını kurduğu ve maznunlardan hakkak Mustafa'ya cemiyetin mühürlerini kazdırdığı, eski mebus Şevket Efendi'nin de bu cemiyetin Beyazıt şubesi reisliğini kabul ettiği okunuyor ve şu şekilde nihayet buluyordu.

Bunlardan Salahattin, Memduh, Şevket ve Ahmet Bey'lerin hareketleri ceza kanununun 125. ve hakkak Mustafa'nın hareketi 65. maddesine muvafık e'ali cürmiyeden bulunmuş olduğundan o şekilde tahtı muhakemeye alınmalarına, diğer maznunlar hakkında delaili kanuniyeye tesadüf edilmediğinden men'i muhakemelerine karar verilmiştir.

* *

Kararnamenin okunması bitti. İsticvap başladı. Reis sordu:
- Kalk bakalım, işittin ya? İsyandan sonra nasıl hareket ettin, bize anlat!

Şeyh Said'in bu uzun boylu, zayıf oğlu, mütevehhim kalktı. Oldukça düzelmiş bir Türkçe ile cevap verdi:

- İsyana olduğu zaman 15 yaşında idim. Kardeşlerimle birlikte İran'a gittim. Orada idare edemedik, Irak'a geçtik. Bir sene orada oturduk. Yanımızda paramız yoktu. Kardeşlerimi başka bir şehirde bıraktım, mektebe müracaat ettim, ikinci sınıfa kabul edildim. Orada bir Molla Ef. vardı, o tavassut etti. Mektep meccani idi. Yemek, elbise veriliyordu.

- Mektebin parasını kim verdi?

- Mektebe imtihan ile meccani kabul olunmuştum. İngiliz Komiseriyle hiç görüşmedim. Allahımдан korkarım. Girdiğim mektepte geçinemiyordum, para lazımdı, bunun için harbiyeye girdim. Orada ayda 13 lira veriyorlardı. Maslahatgüzarımız Talat Ziya Bey vasıtasıyla hükümeti cumhuriyemize arzı sadakat ettim. Aftan istifade ediyordum. 29 kanunusanide İbrahim Tali Bey'den bir mektup aldım: ne vakit Türkiye'ye gelirsen serbestsin! diyordu. Pasaportumu konsoloshaneden Talat Ziya B. aldı; onu alarak geldim.

- Ermenilerle bir münasebetin var mı?

- Haşa, onu vicdanım kabul etmez. (Gülerek) Ben hüsnüniyetle memleketime gelmek istiyordum.

Müddeiumumi sordurdu:

- Bağdat'da iken hangi tabiyette bulunuyordun?

Türk tabiyetinde.

- Ya harbiye mektebine hangi tabiyette girdi?

Harbiyeye girmek için Irak tabiyetine geçtim. Bu, mecburiyet tahtında olmuştur. Zaten Irak'ta 2 sene kim kalırsa, Irak'lı olabilir.

Hükümetten mücade aldınız mı?

Hayır almadım. Benim bu tabiyetim zahiri idi. Hakikatte ben Türk'üm. Türk tabaasıym.

* * *

Bundan sonra cemiyete mütaalik sualler başladı.

Salahattin:

- Cemiyet ilmi, içtimai bir gençlik cemiyetidir, dedi; millatin cumhuriyete göre gözünü açmak istiyorduk!

- Ya bu mühürler?

- Biz Kanunu Esasi Teşkilatı Esasiye'nin 79. maddesi sarahatı karşısında ilmi ve içtimai bir cemiyet kurduk.

- Erzurum memleketin değil. Karın, hemşiren hasta. Paran yok. Bunlara uğraşacağına...

Erzurum şehrimizdir; onların hastalığıyla de uğraşıyordum.

Reis, seyahat yolunu, tafsilatını sordu:

Pasaportum Türk pasaportu idi. Mardin'den Diyarbakir'e indim, oradan Erzurum'a geldim. Kardeşlerimle, annemle görüştüm.

Erzurum'da Kırbaşlardan Fikri vardı. Beni evine davet etti. Orada kaldım. Misafirligim iki ay sürdü.

- Ne kadar paran vardı?

- 200 lira yetişmiyordu, efendim.

- Evli bir adam bu vaziyette nasıl mühür kazdırmaya para verir?

- Buna para vermemiştim, bir kısmı verilmiş, bir kısmı verilmemişti. Onbeş lira vermiştim.

- Cemiyet için hükümeti haberdar ettiniz mi?

- Hayır; edecektik, maksadımız bir birlik ocağı teşkil etmekti.

- Peki, mühürler ne?

- Mühürleri hükümete göstermek için nümune olarak almıştık.

- Bu mühürlerde hançer ve güneş var; hançer nedir?

- Hançer taassubun rumuzudur. Memleketimizde taassup vardır. Hançer bu taassubu kıracağımıza delalet eder.

Mühürde şin, kaf, cim harfleri de görülüyordu; Salahattin (şin) harfinin (Şark), (kaf) harfinin (Genç), (cim) harfinin (Cumhuriyet Cemiyet) demek olduğunu, bu şeklin (Şark Gençlik Cumhuriyeti - Cemiyeti)ni ifade ettiğini söyledi. Bu arada mühürlerde Kürtçe ibarenin de memleketinde Kürtçe konuşanlar çok olduğundan onların okumasını temin için yazıldığını söyledi.

- Mühürler 7 tanedir; bunları nereye götürecektiniz?

- Belli değildi. Ruhsat alsaydık her yerde şube açardık. Hükümete henüz müracaat etmemiştik.

Biz Kürtler 6 asırdan beri Türk'üz, ırki ve içtimai hiç bir ayırımımız gayrımız yoktur, aynı ırktanız. Ben okumuş bir insanım, bunları biliyorum; bana iftira ediyorlar. Memleketimize hizmete matuftu. Biz bir ocak kurmak istiyorduk.

- Türk ocakları vardır; maksadımız bu ise neden oraya gitmiye teşebbüs etmediniz?

- Evet, Türk ocağı vardır; fakat yalnız levhası vardı. İki ay kaldım; ocak ne bir konferans verdi, ne bir içtima yaptı. Ben bu ocağın himayesi altında bir birlik teşkil etmek istiyordum.

- Peki siz iki kişi mi cemiyet teşkil edecektiniz?

- Gazetelere ilan verecektik. Herkes gelecekti. Biz başka bir gaye takip etmiyorduk. Siyasi bir teşebbüs değildi. İftiradır. Şeyh Said'in oğluyum diye böyle yapıyorlar. (Şimali Kürdistan Cemiyeti) diye bir cemiyet hatırdan geçmemiştir.

- Peki kimseyi tanımadığınız bir yerde nasıl cemiyet kura bilirdiniz?

- Tanımaya lüzum yok. Cemiyet teşekkül ettikten sonra ta-

nışlırdı. Bu sırada Salahattin, reisin sualleriyle ter döküyordu.

* * * *

Gene müddeiumumi sordurdu:

- Hoybon cemiyetini biliyor mu?
 - Bilmiyorum, alakam yok.
 - Halep'te kimin yanında kalmış?
 - Koyuncu Yusuf Halo'nun evinde kaldım. Evvelden tanıyorum, komisyoncudur. Reis:
 - Hacı Osman'la Doktor Şükrü'yü ne zamandan tanıyorsun?
 - Hacı Osman'ı tanımam. Doktor Şükrü'nün ismini işittim, onu da tanımam.
 - Doktor Şükrü, işte o Hoybon cemiyetinin reisi değil mi?
 - Bilmiyorum.
 - Siz vaktiyle Türkiye'ye hizmet olmak üzere Hoybon Kürdistan Cemiyeti'ne girmişsiniz; bu cemiyeti yapanlar kimlerdir? Onları anlat bakalım, vatana hizmet olsun diye bir cemiyete girdiğinizi söylemişsiniz, öyle mi?
 - Hayır, böyle bir şey söylemedim.
 - Hoybon cemiyeti Şimali Kürdistanı istihdaf ediyormuş. Salahattin bu suale de:
 - Bilmiyorum; Şimali Kürdistan nerelere diyorlar, onu da bilmiyorum. İfade yanlış yazılmıştır diye cevap verdi.
- Bundan sonra Salahattin'in birinci ifadesi okundu. Bu ifadede 150'liklerle(2) ve Refik Halit'le temasından, bir takım

mektuplarla Erzurum'a hastalık bahanesiyle gittiğinden bahsediliyordu.

Salahattin ifadesini inkar ederek dedi ki:

- Terakkiperver cemiyeti, bilmem ne varmış, Kazım Karabekir paşa varmış, cemiyet teşekkül etmiş... Bunlardan habirim yok. Mesele izam olunuyor. Tazyik yaparak bana ifademi imzalattılar.

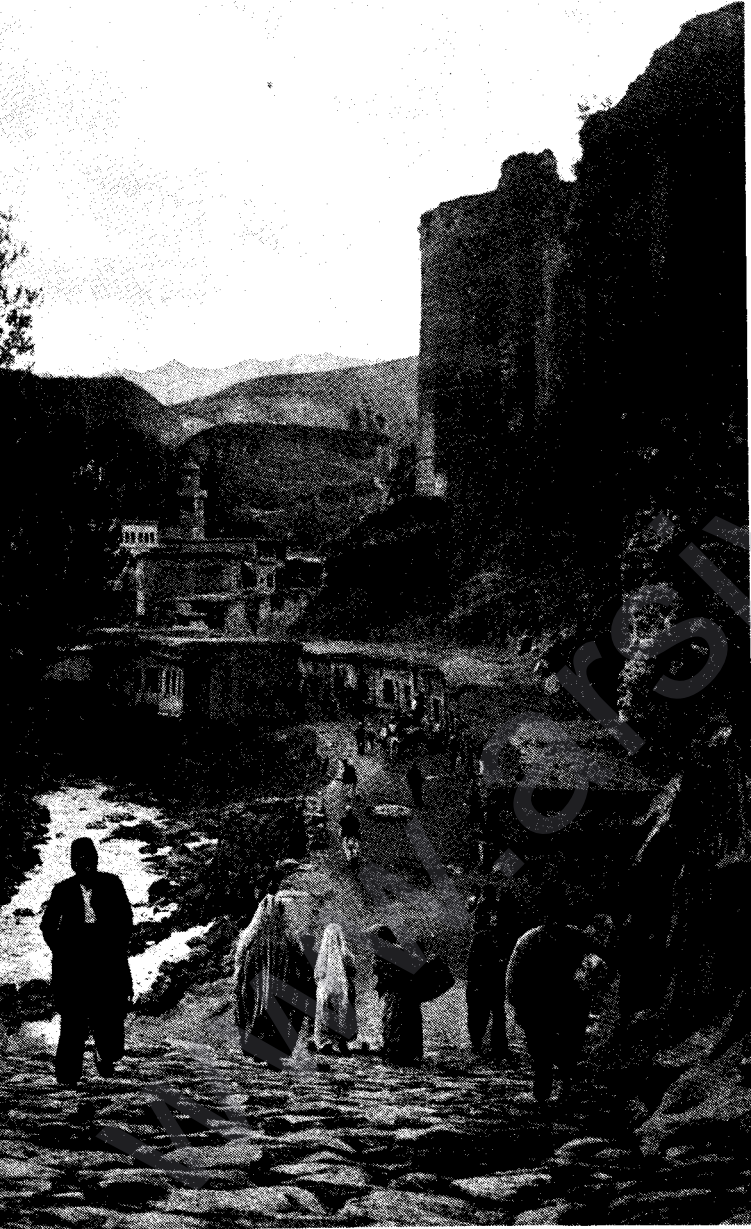
Müteakiben bazı zabıt varakaları okundu.

- Mühürlerde "azade" kelimesi var, ne demektir?
- Azade demek, hür demektir. Azedegan ise hürler demektir. Bütün Kürtler hürdür.
- Evvelce müstakil Kürdistan manasına geldiğini söylemiştin.
- Haşa, biz Kürtler zaten müstakiliz, başka istiklale lüzum yok.

Notlar:

1. Yani, hicri 1326 (miladi 1908).
2. 150'likler Milli mücadeleyi baltalamakla suçlanıp memleket haricine çıkarılan 150 kişiden ibaret olan bir topluluk.
3. Pek tanınmış Türk ediplerinden.

KÜRTLER

Bitlis, Earl Percy, M. P., 1901

Bu metin, Alman araştırmacı Wilhelm KÖHLER'in 1928'de Münih Maximilian Üniversitesi'nde KÜRT KENTİ BİTLİS adıyla yazdığı doktora tezinden alındı. İlk bölümü Evliya Çelebi'nin kişiliğine ve eserlerine ayrılan bu araştırmanın ikinci bölümünde KÜRTLER başlığı altında tarihi bir inceleme yer alıyor. Konunun çokça kaynak taranarak, özellikle de İngiliz, Ermeni, Rus, Fransız ve Arap kaynakları incelenerek öznlü ve gerçekçi bir biçimde sunulduğu ilginçtir. Konuya ilgi duyanlar için derli toplu bir özet, araştırmacılar bakımından da zengin bir kaynakça ve değişik savları birarada değerlendirmeye gibi karşılaştırmalı bir çalışmaya yönelmeyi kolaylaştıracığı için bu yazının zevkle okunacağını sanmaktayız. Değişik yaklaşımların bilinmesi, Kürdistan tarihiyle ilgili sağlıklı değerlendirmelerin ortaya çıkması yönünden ayrıca zorunlu bir öneme sahiptir.

Toplam 100 sayfa kadar olan araştırmanın tümü, Murat H. IŞIK tarafından Türkçeye çevrilmiş bulunmaktadır. Yakında yayınlanması planlanan bu değerli eserin aşağıda sunulan bölümünü yayınlamamıza izin verdiği için Sayın IŞIK'a candan teşekkür ederiz.

BERHEM

Kürtlerin nereden geldikleri ve ne zaman bugünkü yerleşim bölgelerini ele geçirdikleri kesinlikle söylenemiyor. Buna karşılık Sumerlerden kalma, M.Ö.3000 yıllarında yapılmış olan bir yazıtta (pişmiş tuğla) ilk kez Kürtlerden bahsedildiğini görüyoruz. Bu tarihi belgenin üzerinde *Kar-da* veya *Kar-da-ka* (1) ülkesinden sözediliyor. Karda ülkesi, Van Gölü'nün güneyinde yaşayan *Su* halkıyla komşuydu. Bunların büyük bir olasılıkla Van Gölü'nün batısındaki dağlarda yaşayan ve M.Ö. 1100 yıllarında 1.Tiglat Pileser'in (2) savaştığı "*Kur-tie*"lerle bağlantıları olduğu söylenir (3). Öteyandan, Kürtlerin kimliğini *Kurti*'lere bağlama henüz kesinlik kazanmış değil. Çünkü *Kurtie*, aynı zamanda *Kur-hi-e* biçiminde de okunabiliyor (4). Sachau'nun belirlemesine göre ise Tiglat Pileser'in *Kur-ti-e*'leri gerçekte Gordiya'lılardır (Yunanca okunuşu). Ancak diğer bilim adamları haklı olarak bu adın ancak *Kurtie* biçiminde okunmasının doğru olacağını kanıtladılar. Hommel (5), soru işareti koymakla beraber, önceleri *Kurhüt*'ler olarak okunan bu sözcüğün sonradan *Kurditler* olarak değişikliğe uğradığını ileri sürer. Bu sözcüğün diğer söy-

leniş biçimleri bulunmadıkça bu "varsayımlar" gözönünde bulundurulması gereken birer güçlü "belge" olarak kalacaklardır.

Martin Hartmann (6) ve Th.Nöldeke'nin (7) görüşlerini öncelikle açıklamakta yarar var. Bunlara göre, bugünkü Bothan bölgesinde yaşayan Kürtlerle Karduchen (Karduklar)'leri (8) birbirinden ayrı tutmakta gerekir. Bu varsayım, Driver, haklı olarak karşı çıkar (9). Martin Hartmann'ın da (10) katıldığı Strabo'ya göre gerek Karduklar gerekse Kurdiya, Yunanca Karduchen ve Kurdiya diye okunurlar. Strabo'ya göre bu halklar Pers ülkesinin kuzeyinde; kuzey Medien'de oturuyorlardı. Göçmen ve haydut kavimlerdi (11). Bunlar, ilk göçlerle birbirine karışmış olsalar gerek. Böylece farklılıkların ortadan kaybolduğu söylenebilir.

Böyle bir karışma olmuş olsa bile, bunun somatik (vücut) yapısı birbirine yakın, gelenek ve görenekleri yönünden birbirlerine akraba olan halkların karışımı ya da aynı halkın iki boyu veya aşiretleri arasında meydana gelen bir karışma olduğu görüşü ağırlık kazanır. Çünkü Luschan'ın (12) Nemrut Dağı çevresinde oturan batı Kürtleri arasında yaptığı bir araştırmaya göre, bunların sözü edilen karışmadan pek çok sonra bu bölgelere geldikleri saptanmış, Karakuş'ta halkın %58'nin hatta %62'nin daha henüz saf ırk olduğu görülmüştür. Yapı itibarıyla sarışın, mavi gözlü ve uzun kafalı olan bu bölgedeki halkın konuştuğu dile en yakın dil olan Farsçayı konuşan Farslardan farklı oldukları gözlemleniyor. Farslar, esmer ve kısa kafalıdır (Brakisefal). Tartışmayı daha ileri düzeye çıkarmak bu çalışmanın boyutlarını aşar.

Ancak bazı bilgileri değerlendirerek gerçeği ortaya çıkarmak da gerekiyor. Buna göre Yunanlı tarihçi Xenophon'un (13) "Karduklar"ı ile Strabo'nun (14) "Gordiya"ları, Polybio'nun (15) ve yine Strabo'nun (16) "Kürdiya"ları, Plinius'un (17) "Corduene" ve Yahudilerin sözünü ettikleri ülke (18) (adı okunamadı-Çev.) bugünkü Kürtlerin üzerinde yaşadıkları ve kendilerine ait olan topraklardır (19). Bu beş adın, ortak olan diğerlerini de içine alan temel bir form oluşturdukları kanısındayım.

Kürdistan'ı belirlemek için buradan yola çıkarsak, Xenophon'un zamanındaki "Karduk" ülkesi ile tarihçi Plinius'un "Corduene" olarak belirlediği ülke -ki bu ülkede yine "Karduklar" oturuyordu-, "Kürdistan"dır. Çünkü "Corduene" diye adlandırılan "Karduk" ülkesi de bugünkü Bothan bölgesini içine almaktadır. Bothan Çayı'nın kuzey ve doğu bölgeleriyle Dicle Nehri'nin batı bölgeleri ve güneyde Dicle'ye dökülen Habur (Xabur) Çayı ile sınırlı bölgedir (20). Strabo'nun verdiği çelişik bazı bilgilere rağmen, büyük bir kesinlikle, "Corduene"nin bazı hükümdarları zamanında Dicle'nin batı yakasına geçerek buralara hükmettikleri söylenebilir (21).

"Corduene" ülkesi Luculus zamanında Kral Zarbienus tarafından yönetiliyordu. Kral Zarbienus Tigrane'nin buyruğu altında olduğu halde, Luculus ile bir ittifak düşündüğü için, Tigrane tarafından öldürülür.

M.Ö. 115 yılında imparator Trajan, "Corduene" ülkesini işgal eder (22). Constantius'un hükümdarlığı sırasında (377-361) "Corduene" ülkesi tekrar Perslerin egemenliği altına girer (23). Ancak Julian'ın ölümü (361-363) sırasında ülke yeniden Romalıların bir eyaleti olur (24). Jovian'ın hükümdar-

lığı (363-364) döneminde Pers kralı 2.Şapor (309-380) ile yapılan ve Jovian için yüzkarası olarak nitelenen bir anlaşma sonucu, ülke yine Perslere bırakılır. 2.Şapor, ordusunda dağılıp göçebe Kürtlerin de yer almasını sağlamıştır (25). "Corduene" bu tarihten sonra Perslerde kalır.

591 yılında imparator Mauricius (582-602) ile Pers kralı 2.Hosrev Parwez (591-628) arasında yapılan hudut düzeltmelerinde de Corduene Perslerde kaldı (26). Van Gölü'nün 20 km. kadar batısına, Bothan Çayı'nın 40 km. kuzeyindeki Bitlis kenti, bu anlaşma ile Doğu Roma İmparatorluğu'na geçer. Bitlis, eskiden ve bu sınır düzeltmesinden epey sonra da Kürt topraklarının dışında kaldı. Sözkonusu sınır düzenlemesinde Van Gölü sınır teşkil ediyordu.

Araplar, Kadesiya (637) ve Nihawend (642) savaşlarıyla (27) Pers İmparatorluğuna son verince, Kürt yerleşim bölgeleri de bu suretle Arapların nüfuz alanına girerler.

Anlaşıldığına göre Kürtler, o zamanlar kendi yaşam biçimlerine yakın gördükleri Araplarla daha iyi anlaşır. Oysa Ermeniler ve Farslarla anlaşmaları iyi olmamıştır. Sonradan birlikte yaşamak zorunda kaldıkları Türklere karşı ise bugün bile bazı bölgelerde görülen ve kökleri derinde olan bir ulusal nefret duydukları bir gerçektir.

Araplarla Kürtler arasında yapılan savaşlardan hiçbir yerde bahsedilmiyor. Buna karşılık Arap-Ermeni savaşlarında, zaten iç çekişmeler içinde olan Ermeniler geriletilerek, bu bölgelere Kürtler yerleştiler. Bu biçimde topraklarını genişleten Kürtler, sonraki yüzyıllarda Diyarbakir ve Erzurum bölgelerini zaptettiler. Ne yazık ki bu döneme ait ne Arap ne de Ermeni kaynakları yeterli bilgi veriyorlar.

642 veya 645 yılında Araplar Habib bin Maslama yönetiminde Artaşat yakınlarında Kürt Nehri'ni geçerek Diwin (28) kalesini kuşatırlar. (Artaşat, Araxes (Aras) ile Metsamaur (29) nehirlerinin birleştiği yerdedir). Ghazarian, Metsamaur Nehri'nin bir diğer adının Kürt Nehri olduğunu yazmaktadır (30). Demek oluyor ki Kürtler, 7.yüzyılın ortalarına kadar bu denli kuzeye açılarak bu bölgelere yerleşmişlerdi.

Arapların 654 yılında kısa bir süre için Rştunikh (31) bölgesini işgal ettikleri tarihten önce, Kürtlerin büyük çoğunluğunun Bothan'ın kuzeyinde oturduklarını söylemek olanaksız (32). Arapların 7.yüzyılın ikinci yarısındaki başarılı ilerlemeleri ve Kürtlerin Ermenilere karşı Araplarla birlikte davranmaları, Ermenileri gerileterek peyderpey Bothan'ın kuzeyine geçerek yerleşmelerini sağladı. Muqaddasi, 10.yüzyılda bu duruma tanıklık etmektedir.

Ermeni tarihçi Ghevond (33), 8.yüzyılda yazdığı eserinde ise Kürtlerin yerleşim alanlarını şöyle tanımlamaktadır: O'na göre Kürtlerin yurdu Irak'ın doğusundaki dağlık bölgeden olmak üzere Perslerin batı sınırlarını içermektedir. Mesudi (35), 956 yılında ölmüş, Kürtlere Cibal yöresinde rastlamıştır. Demek oluyor ki eski Medien ve Azerbaycan ile Arran (Kur ve Araxes nehirleri arasında kalan bölge) hatta Arran'ın kuzey bölgeleri Al Bailaqa (36) ve Ermenistan'a Kürtler egemendi. Bir Kürt hükümdarının yukarıda sayılan bu bölgeleri nüfuzu altına aldığını yazmaktadır.

İstakhri (37), 951'de yazdığı kitabında Nişabur (38) yakınlarına düşen Azadabad'da yaşayan Kürtlerden söz eder.

İbni Hauqal, 977'de yazdığı kitapta, İran'ın bazı yörelerin-

de Kürt aşiret reislerinin, kervan yollarının güvenliğini sağladıkları ve haraç işlerini yürüttüklerini anlatır (39).

Muqaddesi'nin 985'te yazdığı eserinde belirttiğine göre, Dabil bölgesi (Diwin bu bölgededir), Salmas ve Urmiye Gölü'nün batı bölgeleri Kürtlerle meskündü. Ayrıca bu bölgedeki Kürtlerin Qandariya kentini taş ve kerpiçten inşaatiklerine değinmektedir (40).

1040'lı yıllardan sonra Kürtlerin tarihinde yeni bir dönem başladı. Bu tarihlerde Selçuk Türklerinin batıya doğru genişlemeleri ve Kürdistan'ı ablukaya almaları dönemi başlıyor. Ermeni Arzunier hanedanından Sanakherim, Van Gölü ve çevresinde kurulu Waspurakan Krallığı'nı, Oğuz Türklerinin sürekli akınlarından korumak için daha 1021 yılında İmparator 2.Basilius (996-1026)'un emrine sokmuştur (41).

Selçuk Türklerinin batıyı zorlamaları ve Alaparslan'ın (1063-1072) İmparator 1V.Romanus'u 1071'de Melazkerd (Malazgirt)'de (42) yenilgiye uğratarak esir alması üzerine, Ermenistan dahil tüm Küçük Asya'nın doğu bölgeleri Alparslan'ın ve onun yerine geçen Melikşah'ın eline geçti (43). Bu kaostan yararlanan Türkmen ve Kürt beyleri, Ermenilere ait olan yerleşim bölgelerinin büyük bir bölümünü ele geçirdiler.

Selçuklu Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili olarak Arap coğrafyacı Yaqut (1178-1229), çok değerli bilgiler vermektedir. Örneğin Zawazan (44); Ermeni dağları ile Azerbaycan, Diyarbakır ve Musul arasında çok güzel bir bölgedir. Ahlat'a kadar uzanan bu bölgenin halkı Ermeni ve Kürtlerden oluşuyordu. Fars bölgesinde Kürt aşiretleri 500 000 çadır kurup, yaz ve kış otlaklarına taşınıyorlardı. Kuhistan'da Kürtler, kentlerin dışında geniş alanlarda ve ayrıca Luristan'ın da büyük bölümünde yine Kürtler yerleşti (45).

Ermenilerin modern tarihçilerinden Michael Tschamtschean (Çamçean, ölümü 1823)'nin yazdığına göre, Moğollar, Bağdat ve kuzeyine düşen yani Dicle'nin kuzey bölgelerini işgal ettiklerinde, Kürtler bağımsızlıklarını koruyarak dağlarında oturuyorlardı (46).

İbnı Batuta (1303-1377), Mezopotamya'da Hila'da ve Sindcar'da yaşayan Kürtlerin cesaretlerinden ve onların özgür yaşama tutkularından övgüyle söz eder (47).

Moğolların 1258 yılında Azerbaycan'a çekilmeleri üzerine, Kürtler bu durumu değerlendirerek, insansız bölgeleri ele geçirdiler (48).

Bu tarihten yüzyıl sonra, 1375'te Küçük Ermeni krallığı ortadan kaldırılınca (49), Kürtler Moks, Waspurakan, Turnberan, Bales (Bitlis), Sasun, Buznunia, Taron (50) bölgelerine yerleşmişlerdi. Göç eden Türkmenlerle karışarak hızla çoğaldılar.

14.yüzyılın sonlarında Timur'un (1369-1405) egemenliği altına girdiler (51). Timur'un 1405'te ölmesi üzerine, çocukları imparatorluğu bölüşmede anlaşamadılar ve aralarında çatışmalar çıktı. Bu durumu fırsat bilen Karakoyunlular, dönemin koşullarını en iyi değerlendirerek, tüm Kürt bölgelerini egemenlikleri altına aldılar. Daha sonra da Karakoyunlu Hanedanına (52), Akkoyunlu Uzun Hasan (1467-1478) (53) son vererek Akkoyunlu Hanedanlığını kurdu.

Bitlis, her dönemde çeşitli ticaret yollarının üzerinde olması, beylerinin akıllı politikaları sonucu Kürdistan'ın merkezi durumuna gelmişti.

16.yüzylda Fars ve Osmanlı İmparatorlukları arasında çizilen sınır, birkaç istisna hariç günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu hudut belirlemesiyle Kürt bölgeleri, batıdaki büyük bölümü Osmanlılara, doğudaki küçük bölümü ise Perslere verilmek üzere bölündü.

18.yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Kürdistan'da esas olarak Bitlis, Cezire, Amadia, Culamerk ve Karaçolan olmak üzere beş büyük beylik vardı (54). 1836-1838 yılları arasında ve daha sonraki dönemde Osmanlılar, Mehmet Reşit Paşa, Mehmet Hafız Paşa ve 1847'de ise Ömer Paşa'ların yardımlarıyla Kürt beyliklerini merkezi otoriteye bağlamak istediler. Bu duruma karşı Kürt halkı defalarca ayaklandı (55).

Kürtlerin merkezi yerleşme bölgesi, bugünkü Van, Hakkari, Bothan ve batıda Diyarbakır'e kadar uzanır. Buna Yezidi Kürtlerinin yerleşik oldukları Sindcar ve Habur da eklenir (56). Kürtlerin kuzey sınırları ise, İran'ın kuzey ve batısını içeren geniş alanlar ile Türkiye'ye yayılır. Burada kesin bir sınır çizme olanağı yoktur. Çünkü birçok aşiret sınırlar ötesi bölgelerde de yerleşmiş bulunuyor. Buna karşın yaklaşık bir belirleme yapmak gerekirse, doğuda Hoy'dan Urmiye Gölü'ne, güneyde ise Musul, Mardin, Halep'in batı bölgelerinden Malatya'ya uzanır. Kuzeyde ise Erzurum ve Aras Nehri'ne dayanır (57).

Ayrıca doğuda Kürt kolonileri vardır. Horasan bölgesi, Kürtlerin 10.yüzyıldan itibaren oturduğu bir bölgedir. Sonraları yine bu bölgeye 1.Şah Abbas (1587-1628), Türkmen aşiretlerine karşıkoymaları için Kürtleri yeniden toplu halde yerleştirmiştir. Luristan'da oturan Lurlar ile Bahtiyarlar, birçok bilim adamı tarafından Kürtlere akraba olarak görülmektedirler. Fakat Kürtleri iyi tanıyanlardan biri olan Layard, bunların konuştuğu Farsça'nın Şahname'ye yeni Farsça'dan daha yakın olduğunu söylemektedir (58). Sınırlar üzerindeki değişik bilgiler gibi, Kürtlerin yerleşim alanlarının yüzölçümü de değişik verilmektedir. Ritter (59), Kürt bölgelerini 110.000 km. kare olarak tahmin ederken, Hörnle (60) ise, 264.000 km. kare olarak tahmin eder.

Kürtlerin nüfusu hakkında da değişik sayılar veriliyor. Çünkü gerçek durumu saptama olanağı yok. En yeni tahminlere dayanarak Türkiye'de 1.5 milyon, İran'da 0.75 milyon Kürt vardır (61).

Birçok Batılı gezginci (62), Kürtleri haydutluk yapmakla tanımlarken, yine birçokları da onların konukseverliklerinden övgüyle bahsederler. Bu konuda Moltke şunları söylüyor:

"Araplarda daha çok hırsız, Kürtlerde ise savaşılar var" (63).

Eğer Kürtler, kendilerinden korkulan eşkıya ve hırsız iseler bunun nedenlerini kötü ekonomiye ve merkezi despotizme bağlamak gerekir. Bu despotizm ki, ulusların kültürünü tanımaz, yalnız ve ancak para sızdırmak için hakları sistemli bir cendere altında tutar, soyar soğana çevirir. Doğaldır ki bu halkların kendi yollarına devam etmekten başka çareleri yoktur (64).

Kürtleri tanıyan tüm araştırmacıların üzerinde birleştikleri noktalar ise Kürtlerin konuksever, yürekli ve özgürce yaşama tutkusuna sahip olduklarıdır (65). Kürt, kendisiyle, ailesi ve aşiretiyle gurur duyar. Ülkesinin bağımsızlığı uğruna sarp ve

kayalık dağlarını son taşına kadar savunur (66).

Kürtler de Türkler gibi Sünni oldukları halde, kendilerini baskı altında tutan Türklere karşı batı Kürtleri arasında telafisi hemen hemen olanaklı olmayan bir nefret vardır (67).

Kürtlerde aile bağları, eşine bağlılık, namus çok kutsaldır. Oriyent'de hiç bir kadın Kürt kadınının özgür olduğu kadar özgür değildir. Bütün gezgincilerin anlattıklarına göre, hemen tüm aşiretlerde kadınlar yüzlerini gizlemediklerini gizlemezler. Evliya Çelebi zamanında, Bitlis'li kadınların yüzlerini örttiklerini öğreniyoruz. Evliya Çelebi de Kürtlerin gelenek ve göreneklerinin temizliğini ve yüceliğini belirtiyor. Bununla birlikte, birçok Kürt kadınının ata bindiğini, silah kullandığını, atıcılıkta erkekler gibi yetenekli olduklarını aktaran gezginler de var (68).

Kadın, Kürtlerde evin direği olarak tanımlanır. Zina yapmak birçok aşiretlerde ölümlü sonuçlanır. Fahişelik hemen hemen bilinmiyor. Ancak "fahişe" sözcüğünün Kürtçe'de olmadığını söyleyenler ise durumu biraz abartıyorlar. Çokevliğe ancak zenginlerde rastlanılır (69).

Kürt dili, İran dil ailesindedir. Ortaçağda konuşulan Farsça ile uzaktan akrabalığı var. Ancak birçok sesliyi, özellikle kelime sonlarındaki sesleri atmışlar. Farsça, Arapça ve Türkçe'den, Kürtçe'ye uyarlanan epeyce kelime almışlar (70).

Eserlerini Kürtçe olarak yazan yazar sayısı pek azdır. Kürtlerin çoğu eserlerini başka dillerde yazmıştır. Ya İdris ve Şerafeddin gibi Farsça ya Şükrü ve Nabi (71) gibi Türkçe ya da

Eyyubi sülalesinden gelen bilgin ve aynı zamanda bir bey evladı olan Ebul Fida gibi Arapça yazmışlar (72).

Çokça destan, halk türküleri, lirik şiirler Kürt ozanları tarafından Kürtçe olarak kuşaktan kuşağa iletilmiş ve böylece kültürün yaygınlaşmasına olanak sağlanmıştır. Burada, Kürt ozanlarının ezberde tutma yeteneklerini özellikle belirtmek gerek (73). Ayrıca Kürtler, zengin bir masal hazinesine sahiptirler (74).

Yukarıda anılan şair ve bilge Kürtlerden başka ilk akla gelen Kürt, ünü bütün dünyayı saran Suriye ve Mısır hükümdarı Sultan Salahaddin'dir. Sultan Salahaddin'in (1171-1193) düşmanları bile ona hayranlıklarını gizleyememişler. Hem kendisinin hem de ordularının başarıları övülmeye değer (75).

Hernekadar Kürtlerin kısmen göçebe ve haydut yaşamı, onları değerlendirirken olumsuz bir iz bıraksa bile, genelde onlara hayran olmamız olanaksızdır. Onların yerleşim bölgelerinde ne verimli ürün alınabiliyor, ne endüstri ne de geniş alanları içeren ticaret var. Ancak atalarından kendilerine miras kalan kıraç toprakları, her taraftan gelen saldırılara karşın ellerinde tutmayı başarmışlar. Stratejik olarak çok önemli bir bölgede bulunan topraklarını bunca savaşlara karşın her zaman koruyup, varlıklarını sürdürülmüşler. Doğayla savaşım ve kötü iklim koşulları, onların sade bir yaşam sürmelerini, kuvvetli ve cesur olmalarını sağlamıştır.

Notlar:

1. Thureau-Dangin, *Königschriften*, sf. 148.
2. I.Tiglat Pileser, *Prismainschrift Kol. III, Kurhi-i (Kurti-i)'lerin en yaygın oldukları bölgeler*.
3. Bazı bilim adamları da Guti veya Gutu'ları düşünüyorlar. Bunlar, *Asurluların kuzeyindeki dağlarda çok eski dönemlerde yaşayan halklardır (A.H.Sayce, Encyclopaedia Britannica III, H.C.Rawlinson, G.R.Driver)*.
4. Hugo Winckler, *Geschichte Babyloniens und Assyriens*, J.Marquart, *Untersuchung zur Geschichte v. Eran*, M.Strect, *Armenien, Kurdistan und Westpersien nach den Babylon, assyr, Keilinschr*.
5. Hommel, *Geschichte Babyloniens und Assyriens*.
6. M.Hartmann, *Bohtan in den Mitt. d. Vorderasiat. Ges. 1897*.
7. Th.Nöldeke, *Festschrift für H.Kiepert 1898*.
8. Weissbach bei Pauly-Wissova X, 1933.
9. 1-Karduklar ve Kürtler aynı bölgede oruyorlardı. 2-Bar-Hebraeus gibi bazı yazarların a vokalini ilk heceye getirerek elde ettikleri biçimler: Qardu, Kardu, Qardawaya, oluyor.
- "u" vokali birinci heceye getirilince: Qurdaye, Kurdaye sözcükleri elde edilir. Bu beş form arasında, ne bir halk farklılığı ne de bir dil farkı vardır.
10. M.Hartmann.
11. Strabo.
12. Felix von Luschan, *Völker, Rassen, Sprachen*.
13. Xenophon, *Anabasis III*.
14. Strabo.
15. Polybios.
16. Strabo.
17. Plinius.
18. Charmoy'un düşünceleri, *Şerefname, Neuhebraeischesu. Chaldaeisches Wörterbuch*.
19. Wissbach bei Pauly-Wissova X, Driver, JRAS, 1923.
20. H.Kiepert, *Lehrbuch der alten Geogr., M.Streck*.
21. Plutarch, *Luculus*.
22. Eutropios, VIII. 3.
23. Ammian, Marc, XVIII.
24. Ammian, Marc XXV.
25. Gorioum bei Vict. Lanlois, *Collection des historiensancienet modernes de l'Armenie (Gorioum 5.yüzyılda yaşamış)*.
26. Hübschmann, *Indogerm. Forschung*, 1904.
27. A.Müller, *Der İslam im Morgen-u.Abenland I*.
28. Ghazarian, *Armenien unter der arab. Herrsch. II, Baladhori, Jaqut I*.
29. Hübschmann, *Indogerm. Forschung 1904, XVI, 408*.
30. Ghazarian.
31. Hübschmann, *Indogerm. Forschung. göre Rştunikh Van Gölü'nün güneyine düşmektedir*.
32. Bazı Avrupalı gezginlere göre Bothan Çayı (Örneğin Lehmann Haupt'un *Armenien einst und jetzt I. sf.328*) Doğu

Dicle olarak adlandırılmaktadır. Bothan adı çok eski zamanlardan beri bu bölgede yerleşik olan Bohti Kürtlerine aittir, diyor. Martin Hartmann ise, Bohtan in den Mittel. der Vorderasiat Gesselschaft 1896 sf.86 adlı kitabında Bothan Nehri'nin Van'ın 75 km. kadar güneyine düşen Simur Dağı'ndan doğduğunu yazıyor. Önce, kuzeye doğru Hokoz-Wank'a kadar akar; buradan batıya doğru 38 dereceli kuzey paralelinin güneyinden-Siirt'e varır. Buradan güneybatıya yönelir ve Siirt'in 15 km. aşağısında Bitlis Çayı ile birleşir. Til'in altında Tigris (Dicle)'e karışır. Önceleri, doğduğu kaynağın Moks bölgesi olduğu sanılıyordu. Bothan Çayı'nın yukarı bölgeleri ilkeze 1883'te Prof. Wunsch tarafından incelenmiştir (Das Quellgebiet des Östl. Tigrisarmes, Petermann's Geogr. Mitteil. 1889).

33. Ghevond, Hist. des guerres et des conquetes des Arabes en Armenie, trad par Chahnazarian sf. 124.

34. Al Jaqubi, Al Buldan, ed. de Goeje VII, 236.

35. Masudi, Murudj-udh-Dhahab, ed. Meynard et de Courteille, III, 253; V. 231.

36. Jaqut, I. 799.

37. Brocelmann, GAL, I. 229.

38. Al İstakhri, Masalik-ul Mamalik, ed. de Goeje 282.

39. İbni Hauqal, Al-masalik wa'l-Mamalik.

40. Muqaddasi, Ahsan-ut Taqasim, ed. de Goeje 185.

41. J.Laurent, Byzance et les Turcs Seldjucides sf.16;18.

42. Hammer, GOR 2, I. 39-40.

43. Chronique de Matthieu d'Edesse (962-1136), trad. par Dulauriers, V.

44. Arap coğrafyacılarında Bohtan (Bothan) ismi yerine Zazazan geçmektedir.

II.Jaqut, 957; M.Streck El., I. 770b.

45. II.Jaqut, 957; III. 835-838; IV. 205-206 ve 257-258. sayfalar.

46. Tschamtschean, Aperçu sf. 44-45.

47. İbni Batuta, ed. Defremery; Sanguinette, II. 22-23,97,141.

48. Bağdat'ın 1258 yılında alınışından sonra Hulagu, Azerbaycan'ın başkenti Tebriz'e geri çekildi. Tebriz, böylece İran'da kurulan Moğol İmparatorluğunun başkenti oldu (Hammer-Purgstall, Geschichte der Ilhan I. 171., A.Müller, Der Islam im Morgen-und Abendland II. 240.)

49. 1375 yılında Kral VI.Leo, Mısır Sultanı II.Aşraf Şaban (1363-1377) tarafından esir alınarak Mısır'a götürüldü.

50. Bu bölgeler Van Gölü'nün çevresindedirler. Moks, gölün güneyinde; Vaspurakan, doğuda; Turnberan ve Buznunia, kuzeydoğuda; Sason ve Taron ise Van Gölü'nün batısına düşerler.

51. Tschamtschean, translated by Avdall, II. 310-311.

52. Karakoyunlu, bir Türk hanedanydı. Ermenistan ve Batı Azerbaycan üzerinde hüküm sürdü. En ünlü hükümdarları

Kara Yusuf (1388-1420)'tur. Timur Lenk ile Osmanlı Padişahı Sultan Bayezid arasında 1400-1402 tarihlerinde meydana gelen savaşların çıkmasına neden olmasıyla ünlüdür. Bu savaşta Bayezid esir düşer (Hammer, GOR, II.; A.Müller, Der Islam im Morgen-und Abendland II., Gust. Weil, Gesch. der Chalifen Zinkeisen, GOR II).

53. Akkoyunlu Hanedanı da Türk'tü. 1378-1508 tarihleri arasında hüküm sürdüler (Hammer, GOR I. 807). Bu hanedanlık, Uzun Hasan (1467-1478) yönetiminde en gelişkin dönemini yaşadı. Uzun Hasan, Osmanlı Sultanı II.Mehmed'le 1473'te Tercan yakınlarında yaptığı savaşta yenik düştü (Hammer, GOR; A.Müller, Der Islam im Morgenland und Abendland II; G.F.Hertzberg, der Byzantiner und des Osman. Reiches).

54. Garzoni.

55. Moltke, Briefe, sf. 225; Carl von Sax, Gesch. des Machtverfalls der Türkei, sf. 300,303.

56. Rödiger und Pott, Kurd. Studien.

57. Jaubert, Reise d. Armenien und Persien sf. 56-57.; Fred.Justi, Kurd. Grammatik.

58. Lazard, Early adventures in Persia, Susiana and Babylonia besond. I, 222-223, 294-298, 395-397; Oskar Mann da Lur aşiretlerinin Kürtlerden sayılmasını eleştirenlerdendir (Oskar Mann, Kurdisch-persische Forschungen).

59. Ritter.

60. Hörnle, Magazin 1837, sf. 500.

61. Luschan, Völker, Rassen, Sprachen sf. 90.

62. Strabo.

63. Moltke, Briefe sf. 269.

64. So Justi, Kurd. Grammatik.

65. Mark Sykes, Journeys, Geogr. Journ. London 1907.

66. Fraser, Travels I.

67. Luschan, Völker, Rassen, Sprachen, sf. 90.

68. Mark Sykes, The Kurdish Tribes, Journ. of the Roy, Anthropol. Ist. London.

69. Rich, Narrative of Koordistan I.

70. Socin im GIPh I,II. 249,251.

71. Yusuf Nabi, 1630 yılında Urfa'da doğmuş, 1712'de İstanbul'da ölmüş (Basmadijan, Essai, sf. 119-120, Gibb, History of Ottoman Poetry III).

72. Ebul Fida 1273'te Şam'da doğdu ve Hamat Sultanı olarak 1331'de öldü (Brockelmann, E I,I, 90-91).

73. Oskar Mann, Kurdisch-Persische Forschung, III, I.

74. Prym u. Socin, Kurd. Sammlungen Erzählungen und Lieder, Petersburg 1890; Lerch, Forschungen über die Kurden, Petersburg 1857-58.

75. A.Müller, Der Islam im Morgen-u. Abendland II. 149-161.

MUSOYÊ MELLE Û MÎR MIHEMED BEGÊ BOTÎ

Ji Mîrekên Cizîra Bota nav û dengê Mîr Mihemed Begê Botî li her alî Kurdistanê eyan e. Di bendeke kovara «Hawar»ê da li ser wê derheqê tê qal kirin, wekî Mîr Mihemed heta sala 1740 î li Cizîrê hukim kirîye (1). Her çîqa em di nav rûpelên dîrokê da rastî salixê nav û hukma Begê Botî neyên jî, zarbêjên Kurda çend serhatîyên wî ji wê demê hetanî niha bi çîrok û stranên xwe va xweyî kirine. Hin kovaran çend çîrok û stranên li ser Mîr Mihemed sêwirandî çap kirine (2). Di wan da wesfên wî kurtasî bi vî tehri tîn xuyan: Ew hukimdarê Cizîra Bota, xwedîyê qesr û hemû deşt, çîya û banîyên wê hêlê ye. Nêçîrvanekî serdeste û beî destura wî nikare tu kes li erdê Cizîrê nêçîrê bike (3). Mîr xwe wek nêçîrvanekî bêhempa dihesibîne û loma bi navê «Şêxê nêçîrvanan» tê sêwrandin. Bi navê Kehro û Hejale du nêriyên wî henin, li kîjanan ew pir hez dike. Dildaya Mîr keçperîyek e, ya ku di şkefteke serê çiyê da dijî û ji Mîr çend zarokên wê henin. Bi pîranî

ji Mîr wek merivekî heqparêz û xwedî edalet tê xuyan (Bin-hêre çîroka «Dijminê Netewê Xwe», têbînî 2).

Me çend sal berê straneke li ser şerê Musoyê Melle û Mîr Mihemed Begê Botî ji zarê dengbêjekî Serhedê wergirt. Dengbêj çewa gotîye, me jî hema wusa nivîsî, ne kêma ne jî bi zêde kirin.

Di vê stranê da rûyeke din ji rewşa wê heyamê kifş dibe: Mîr di rola hukimdarekî zorkar û fêlbaz da ye. Serekên eşîrên Cizîrê tim bin gotina wî da nin. Ji alî din Musoyê Melle nîşana mêrxasîyê ye. Xwişkêka wî ya dişêr û kurekî wî bi navê Xelef heyê. (Li ser mêrxasekî bi navê Xelef li dorderê Cizîrê kilamek tê gotin, her wusa wê kilamê N.Ariç jî di kasetaya xwe ya 4. da distirê. Gelo ev jî ew Xelef e, ya ku goreyî stranê divê piştî mirina Muso dewsa bavê xwe bigire?). Her ji çî sedemê be, em pê nizanin, Mîr qesta kuştina Musa kirîye. Va ye strana li ser şerê Muso û Mîrê Botî:

Erê go, Mîr Mihemed Begê Botî rabî ji xewêye,
Berê xwe da koşk û serê bi mala xweye.

Li dîwana xwe da runîşt go: «Bişînine
pey Salîh Begê Cizîrêye,

Emer Begê Mezilkêye,
Cafer Begê Qelenîyêye,
Şêx Ahmed Begê Qûliyê».

Ewî kurê kerê bîst pênc mîr dîwana xwe da
top kirîye,

Qesta kuştina Musoyê Melle kar kirîye,
Mesela vê kilamê li Cizîra Bota tamam bîye.

«Oro lawo, herin Muso bînin,

Hergê nehat bixapînin,
Hergê nehat bi zor bînin,

Dest-pîyê Muso girêdin, bikutin heta vira,
Îllah ji min ra bînin».

Qasid dike dilezîne,

Xwe ber Muradê ra digihîne.

«Qayixçîyo, heqê qayixê te çî ye,
zêde ji min bistîne»

Bira eva rêwîya ji rîya xwe nemîne.

Xwe ber konê Muso ra digihîne,

Nihêrî Muso li xewa şîrîne,

Ser çîta mêra da xwar bû, ewê kaxiza Begê
Botî li ser balgîyê wî datîne.

Wexta ku sifetê Muso di xew da dibîne,

Kaxezê ji dûr va davêjê, rîya niv saetî

ji çiyê Muso dûr dimîne.

Muso serê xwe ji ser balgîyê xwe hiltîne,

Ewê kaxizê bi çevê serê xwe dibîne,

Go: «Xwengê min xewnê xirab dîne,

Du diran ji devê min firîne,

Were, eva kaxiza min ber serê xwe dîye,

Cika xêr e, yan xêr nîne».

Xwişk girya, go: «Muso, hayê, bi min hayê,
Qeda were li te dinyayê,
Min îsev xewnê xirab dîtine,
Tu xebera min porkurê dikî, neçe dîwana
Begê Botî, te herî, êdî nayê».

Muso dike dilezîne,
Xwe der malê ra digihîne,
Cotê qirma ber gîzma da datîne,
Qema xwe, şûrê xwe binê ewê dilefine,
Xençera zilfê li pišta xwe diwalîne,
Bişkoka ewê li ser wana pev dixê,
Go, beg bira wana qe binê ewê da nebîne.
Wexta li derê malê sîwar bû,

Go: «Were! Em hev helal bikin, çûyîna
min heye, hatina min tunîne,
Xelef kurê min pênc salî ye bira
dewsa min bimîne».

Xwe ber koşka Begê Botî ra digihîne,
Wexta Muso peya bu, xulam hespê wî
dikişîne,

Muso çil yek nerdiwanê çû qanatê jorîne,
Wexta ku derê dîwanê vekir, bîst pênc
mêr tê da ruştîne,

Her yek ji memleketekê bijartîne,
Gi mêrxas, egît û efat boy kuştîna
Muso anîne.

Muso kete hundir selam dayê, yek
selama Muso qe hilnîne,

Muso niv saetî li pîya dimîne,
Pêgermokê digerîne,
Yek rîya runiştandinê pê nişan nade,
Gelo dest avîte balgîyê ber pišta çend
hewa ji ber dikişîne,

Muso avrîyê dide kîjanê, tu dibêy
rikunê dîwanê hirdiştîne,

Kulê li mala bavê Muso kevî, gelo
qulama li cixara xwe dixê,

Tu dibêy ewrê nîsanê ser xwe ra dibe tîne.

Beg go: «Muso, tu hatî, sed car hatî,
Tu ser çevê min bavê min ra hatî,
Lawo, te pozê xwe berk bilind kirîye,
Tu bû axayê vî welatî».

Muso go: «Begê min, li me barîye barana
belagewre,

Bi şev şayî, bi roj ewre,
Wekî tu min mala xwe da bêbextî bikujî,
Jinê we mireka giştê bimînin stewre».

«Oro Muso, lawo, kerem ke, were jore,
Rawin, kincê wî jê bikin bi destezore,
Herge em niha pê nikarin,
Bira ji min Muso ra bimîne xewangore».

Muso go: «Begê min yêrî, ha bi min yêrî,
Van şivana tuj kir nêrî,

Bêrîvana peza bir bêrî,
Wekî nehatima hizura te, te bigota, gere
kes ji min newêrî,

Wekî tu min mala xwe da bêbextî bikujî,

Siktir be lawo, tu ne mêr î, ne camêrî».

Beg go: «Muso, lawo, zêde xeber mede,
wexta te tamam biye,
Min destê te ji hêsîrê te qetandîye,
Min bihistîye, te îro xençerê ji xwe ra
kirîye,

Cika gelo qîmeta xençera te çîye».

Muso go: «Begê min, li kuleka, li pencera,
Bala xwe bidine enî gevera,
Poz pijîna, çev bi kila, reng esmera,
Jinê we ji bona Muso xwe dana dor pencera,
Ez yarê jinê we me, hatime van dera,
Ez zanim tê min bikujî bi xençera».

Muso xençer kişand, da destê Mir Mihemed
Begê Botîye,

Eví zalimî li ser-binê xençerê nihêrîye,

Go: «Bimbarek be li canê xweyîye».

Da destê Emer Begê go: «Sedefîye»,

Da destê Salih Begê go: «Zilfiyîye»,

Da destê Ahmed Begê Dewranî go: «Almastîye».

Didine hevdu ku Muso xin, yekî curet nekirîye,

Sê carê xençerê tamam biye,

Muso avrîyê dide kîjanê,

Tu dibêy rikunê dîwanê hirsandîye.

Sê carê xençerê tamam biye,

Xençer kete destê Memûd Begê bi şereffîye,

Destbirakê Muso yê axretîyêye,

Ser doşeka xwe rawîye,

Qesta sola xwe kirîye,

Ber Muso ra derbaz biye,

Çevê Muso li Begê Botîye,

Eví kurê kerê xençer çîqa avîtê gelo li

orta Muso negirt,

Hera gelo li orta derî da lê ket, qebza

xençera wî firîye.

«Wey -go- nelet bê bavê hostayê çêkirîye».

Mir Mihemed Begê şûrê xwe kişand, li Muso
zivirîye,

Qelbê xwe da pir şa biye,

Go, Muso gelo xençerê wî keştîye,

Silah pê ra bilmîş* nebîye,

Hat ku serê Muso lêxe, Muso dest avîte

binê ewê zilfê zêrin kişandîye,

Çar bihust û çar tiliye,

Wexta şûr dest da biriqî, ewî şûrê xwe
avîtiye,

Ji ber Muso revîye,

Çil yek nerdiwanî peya biye,

Hey diket, hey rawîye,

Muso çû, serê Begê Botî li oda heremê
li cem jina wî jêkirîye,

Birinê Muso sar bû, li derê malê

çiyê da ketîye.

«Oro lawo, yek cawê bidine mala mine,

Bira nekin şîna mine,

Hergê ez hatime kuştîne, gor bavê mine,

Min heyfa xwe vekirîye, bi destê xwene,

Xelef kurê min pênc salî ye,
 Bira xweş be, li dewsa mine».

Qasid dike dilezîne,
 Xwe ber konê Muso ra digihîne,
 Xwişka Muso hate pêşiyê go: Birao
 te haj ji birayê min nîne?»

«Weyla -go- merûmê, birê te nexwêş,
 li koşka Begê Botî,
 Gotiye, bira bê, serîkî li min xîne».

Gelî cimaeta misilmîne,
 Xwedê xîreta bide merîya, jin-mêr qe farq
 tunîne,

Ew ji xwişka wî şêrî ye, go: «Wexta min
 reş girêdanê gelo şin-girî nîne».

Xwe bi danzde tewza dixemilîne,
 Birao, xwe ser cinazê birayê xwe ra digihîne,
 Pozê solê te hiltîne,

Go: «Eva ji dola bavê min nîne,
 Kê çi zane, dîya min vîya ji ku tîne,
 Ka qe heyfa xwe nastîne».

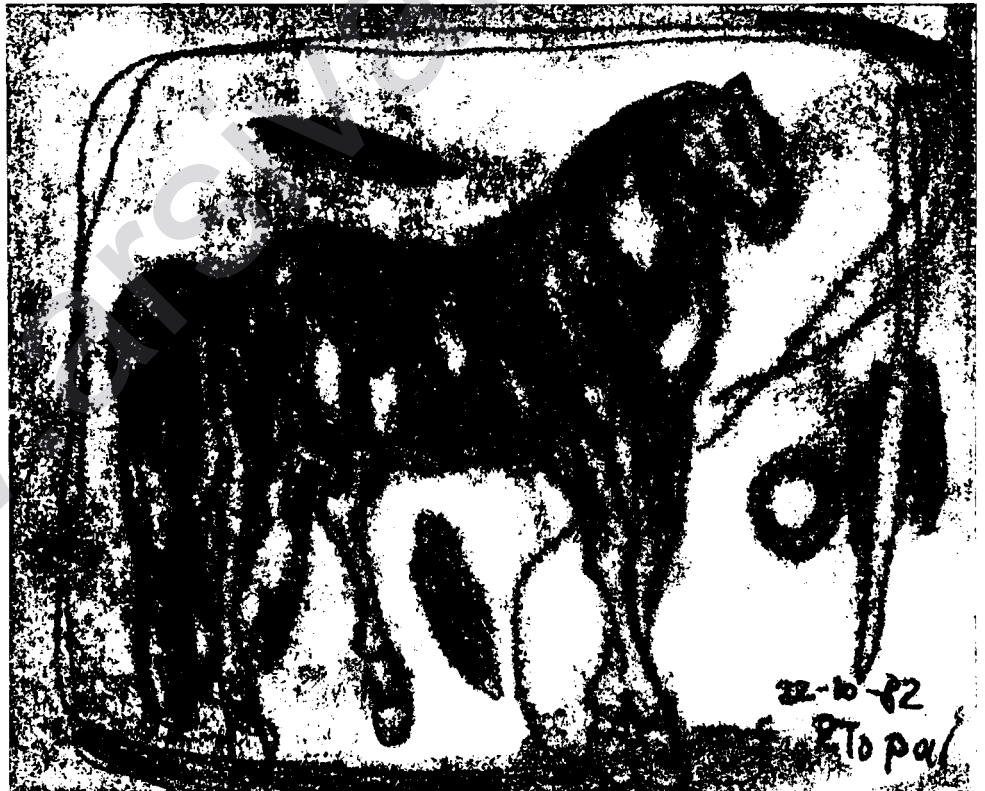
Jinê mireka go: «Porê te kur kirê,
 Bizivire pişt odê, cinaza bi çevê xe bibîne».

Danzde cinazê Mireka li ber pencera jimirî,
 hat orta her birîyê birê xwe paç kir.

Go: «Min lazimî kuştina Muso nîne,
 Her wekî dîya min ji min ra gelo birakî nîne,
 Bira Xelef li dewsa wî bimîne».

Têbînî:

1. Herekol Ezîzan, *Lawijên Mîr Miheme*, Hawar, hejmar 29, 10.06.1941, r. 3.
 2. a) H.Ezîzan, *Mîr Miheme, Nêriyên Mîr Miheme* (Di têbînîyên helbesta xwe ya «Bêriya Botan», Hawar, hejmar 25, r. 3-4.
 - b) H. Ezîzan (Bervkar), *Ehmedê Zeydan*, Hawar, hejmar 26, r. 4-6.
 - c) H. Ezîzan, *Lawijên Mîr Miheme*, Hawar, hejmar 29, r. 3-5.
 - d) M.Ernîn Silêman, *Mîr û Nêçîrvan*, Hawar, hejmar 51, r. 2.
 - e) M.Ali Ekmen, *Dijminê Netewê Xwe, Mizgîn*, hejmar 1/85, r. 31-32.
- (Naveroka bendên d û e weke hev in).
3. Ev yeka li dema feodalîzmê da li welatê Awrûpayê da jî wusa bû, tenê Mîran dikaribûn li daristanênêçîrê bikin.
- * Li vêrba Tirkî ya «bulunmak».

**HELSİNKİ GÖZETLEME RAPORU
MART 1988
ETNİK KİMLİĞİN İMHASI
TÜRKİYE KÜRTLERİ
İLAVELİ SON BASKI**

Bu rapor, çoğunlukla, olayları yerinde incelemek ve gerçek durumu yerinde saptamak amacıyla Haziran 1987 yılında Türkiye'ye giden Helsinki Gözetleme Komitesi Yürütme Direktörü Jeri Laber ile aynı kuruluşun danışmanı ve avukat olan Lois Whitman tarafından elde edilen enformasyona dayanmaktadır. Rapor, Jeri Laber ve Lois Whitman tarafından yazılmıştır. Bu raporun bazı bölümleri, "Türkiye'de Varlığı Kabul Edilmeyen Halk" başlığı altında Şubat 1988'de The New York Review of Books'da; "Olayların Yorumu: Türkiye'de İnsan Hakları" başlığı altında, Aralık 1987'de Helsinki Gözetleme Raporu'nda yayınlanmıştır. Bu yazılar, 31 Ekim 1987 tarihine kadar olan gelişmeleri kapsıyordu.

1. GİRİŞ:

Kürt bölgesi olan Türkiye'nin Doğu kesiminde sergilenen mutad manzara ile sık sık karşılaşırız. Çok uzak mesafelerden bile görülebilen, çplak bir dağ yamacına kalın beyaz çizgi ve harflerle kazılan Türk Devleti'nin ayyıldızlı bayrağının hemen altında, onun kurucusu Kemal Atatürk'ün "Ne Mutlu Türküm Diyene" sözü okunmaktadır. Bu kinaye, gaddarlıktır. Çünkü, çaresizlik içinde, yoksul ve geri bırakılmış olan bu bölgede -ki Türkiye topraklarının 1/3'ünü kapsıyor- Türkler değil, sayıları 8 ile 10 milyona varan ve tüm Türkiye nüfusunun 1/5'ini oluşturan başlıca halk grubu Kürtler yaşamaktadır.

Kürtler, -günümüzde 20 milyon civarında Kürt yaşamaktadır- dünyada- hiçbir zaman kendi ülkelerinde egemen olmalarına rağmen, binlerce yıllık bir kültür, din ve dil birliğinin paylaşıldığı büyük bir bölgeyi Kürdistan olarak adlandırmakta ve bunun üzerinde hak iddia etmektedirler. Kürtlerin yaşadığı petrolca zengin dağlık bölge, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, İran ve Irak arasında paylaşıldı. Kürtler bugün de adigeçen bu ülkelerde, daha az sayılarda olmakla birlikte Suriye ve Sovyetler Birliği'nde ya-

DESTROYING ETHNIC IDENTITY

THE KURDS OF TURKEY

AN UPDATE

March 1988 A Helsinki Watch Report

şamaktadırlar. Kürtlerin en büyük grubu Türkiye'de yaşadığı halde resmi nüfus sayımlarında onlarla ilgili verilere rastlanmıyor. Çünkü Türk hükümeti, Kürtlerin varlığını inkar etmekte ve onları "Dağ Türkleri" olarak adlandırmaktadır.

Kürtlere baskı, Atatürk'e ve Türk Devleti'nin kuruluş tarihi olan 1923'e kadar dayanmaktadır. Müttefik Devletler'le Atatürk arasında 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'yla Türk Devleti resmen kabul görünce, Kürtlerin üzerinde hak iddia ettikleri topraklar parçalanarak en büyük parçası yine Türkiye'ye bırakıldı. Bu belgelerde Kürtlerden bahsedilmiyordu. Daha da garibi, bu antlaşmanın azınlık hakları ile ilgili maddeleri de Türkiye'nin sadece müslüman olmayan azınlıklarını kapsıyor ve müslüman Kürtlere bu haklar bile tanınmıyordu. Türkiye'nin Kürt bölgelerinde, 1925-1939 yılları arasında ortaya çıkan isyanlar ve köylü ayaklanmaları, Kürtlerin bağımsız bir devlet kurmaya çalıştıkları ve diğer ülkelerdeki Kürtlerle ilişki içinde oldukları yolundaki hükümetin kuşkularına ağırlık kazandırıyor. Türk hükümetleri Kürtleri ezmek ve asimile etmek için her türlü haşin araç ve yöntemleri kullandılar. Kürt dili, Kürt okulları, Kürt yayınları, Kürt örgütleri, Kürt adları ve Kürt müziği yasaktır. Türkiye'de Kürtler vardır, diyen insanlar hapishanelere gönderildi.

Güçsüz hükümet erkinin, 1970'li yılların sonlarına doğru Türk toplumunu anarşi noktasına yaklaştırdığı ortamda, birçok siyasi grupların sorumsuzca yönetildiği bir dönemde, Kürt örgütleri oluştu. 1980 askeri darbesi bu duruma son verirken, binlerce faal Kürt ve yandaşları -ki bunların çoğu şiddet eylemlerine katılmamış- dünya hapisanelerinin en kötülerinden biri olma ününü kazanan Diyarbakır zindanına atıldılar. Tutukluluktan yakasını kurtarabilenler ülkeyi terk ederek yurt dışında siyasi partiler kurdular. Bu gruplardan biri olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) 1984'de Türkiye'nin güneydoğu sınırında, bağımsız bir Kürdistan'ı hedefleyerek gerilla hareketleriyle yeniden ortaya çıktı. Bu grubun terörist taktikleri, çoğunlukla gizli tutulan ve üzerinde çok az konuşulan, yüzlerce sivil ve askerinin ölümü ile sonuçlanan bu savaş ve diğer gelişmeler, Türk yetkililerini "Kürt sorununun" varlığını kabul etmeye mecbur etti. Türk basını ilk defa bu yıl, doğrudan doğruya Türkiye'de Kürtlerin varlığından bahsetti. Ve Türk ordusu, istihbarat etkinliklerini geliştirmek amacıyla, yasaklanmış olan Kürt dilini konuşup yazma eğitiminden geçirttiği özel Türk komando birliklerini Güneydoğu'ya sevketti: Türkiye'de Kürtçe yasaktır, ancak Doğu'nun birçok yöresinde bilinen ve konuşulan tek dil Kürtçe'dir.

Helsinki Gözetleme heyeti Haziran 1987'de, insan hakları konusuyla ilgili olarak Doğu Türkiye'yi ziyaret etti. Bu, Kürtlerin durumlarını da araştırma kapsamına alan ilk Helsinki Gözetleme gezisi oldu. Gezi, uçakla İstanbul'dan sadece birkaç saat uzakta, ancak Batı Türkiye'den dünyalar kadar uzak olan "Türkiye Kürdistanı'nın başkenti Diyarbakır'da başladı. Her adım başında karşılaşılan sahneler, siyah surlarla çevrili bir kale kenti olan Diyarbakır'da, görünmeyen bir gerilla savaşının varlığını anımsatıyor. Köylü Kürt kadınları, çarpıcı parlak renkli basmalardan yapılmış ve etek katmanları ile kaplı, üstten sarkan geniş şalvarlar giymektedirler. Erkeğin kesin egemen olduğu bir toplumdur. Genellikle çarşaf veya peçe giyen yerli kadının, lokanta veya genel toplantı yerlerinde erkeğe eşlik etmediği görülmektedir.

Türk hükümeti, gecikmeyle birlikte, Doğu Türkiye'de önemli oranda yatırımlar yapmaya başlamıştır. Köylerin bazılarına kademeli olarak elektrik, telefon ve diğer bazı hizmetler götürülmekte ve hükümet, Atatürk Barajı adıyla anılan temel sulama projesinin bölgenin büyük bir kısmının çehresini değiştireceğine inanmaktadır. Fakat bu politikalar henüz sonuç vermiş değil. Doğu'nun temel sorunlarından olan okur-yazarsızlık ve işsizliğin yanı sıra, asıl sorun geri bırakılmış olmasıdır: Kentler gibi, kırsal kesimler de geri kalmışlığa tanıklık etmektedir. Yüzlerce köye keçi izi dışında ulaşmak olanaksızdır. Susuz, elektriksiz ve telefonsuz köy sayısı çok yüksektir. Bölgede sağlık hizmetleri çaresiz denebilecek kadar yetersizdir: Devlet Planlama Teşkilatı'nın verilerine göre, Güneydoğu'nun dört ilindeki 2-3 milyon insana karşılık nevcut hasta yatak sayısı sadece 2845 ve doktor sayısı ise sadece 681. Doğu Türkiye'deki Kürtler, ikinci sınıf yurttaş muamelesi görmekten sık sık şikayet etmektedirler.

Türk hükümetinin 1985 yılında Türkiye'ye yaptığımız gezi sırasında Helsinki Gözetleme'ye gösterdiği ilgi, yaptığı yardım ve işbirliğinden, Başbakan Özal da dahil yüksek devlet makamlarına ulaşmada sağladığı kolaylıklardan eser kalma-

ştı. Doğu Türkiye'deki Kürt azınlığının konumunu incelemeyi, Haziran 1987'de planladığımızı söylediğimiz zaman Türk yetkililerin tavırları açık bir şekilde değişti. Başka bir deyimle, 1985'de yapılan gezi sırasında gösterilen ilgi, yardım ve işbirliği teklifleri Haziran 1987'de yoktu artık. Türk elçisi, başlangıçta bize, Türkiye'de istediğimiz her yere gitmekte serbest olduğumuzu, ancak Kürt sorunu konusunda hükümetin bizimle görüşmeyeceğini ve yardım etmeyeceğini söylüyordu. Daha sonra, hükümetten hiç kimsenin bizimle görüşmeyeceğini bildirdi. En sonunda ise, Bulgaristan Türk azınlığının problemleri üzerinde uzman olan biri de dahil sadece üç orta dereceli hükümet memuru ile Ankara'da görüşmemize izin verildi.

Türkiye'de Kürt sorununun en hassas konulardan biri olduğu açıktır. Haziran 1987'de görüştüğümüz 125'ten fazla kişi arasında dindarlar, Kürtler veya Kürtlere sempati duyan Türkler dışında hemen hemen her kes bize anlattıklarının doğrudan doğruya aktarılmasını kabul ettiler. Kendileriyle görüştüğümüz dindarlar, Kürtler veya Kürtlere yapılan muameleden endişe duyan Türkler, ifadelerinin alenen alınmasının çok tehlikeli olacağını farkındaydılar.

Türkiye'nin Doğusu'ndaki Kürtlerin durumlarının tartışılması çoktan beri dokunulmaz bir konudur. Buradaki Kürtlerin durumlarından söz ederken, yakın bir zamana kadar, "Kürt" deyimini hiç kullanılmadı. Gazeteler bölgeden söz etmek gerektiğini duyduklarında "Doğudaki durum", "Ayrılıkçılar" veya "Dağ Türkleri" deyimlerini kullandılar; fakat "Kürt" sözcüğü asla anılmadı. Buna rağmen 1987 yılının başlarında Milliyet gazetesinden bir yazar, Türkiye'de tartışılması gereken bir sorun var; en başta yapılması gereken, bu sorunun adını koymaktır ve o da "Kürt sorunu"dur, diyordu bir yazısında. Yazar ve gazete hakkında herhangi bir soruşturma açılmayınca, ilk kez bu tarihten sonra Türk gazete ve dergileri "Kürt" deyimini kullanmaya başladılar. Hasan Cemal, 22 Haziran 1987 tarihli Cumhuriyet'de terörist olaylarla ilgili olarak çıkan başyazısında şöyle diyordu:

"Problemi tam olarak kavrayıp çözüm yolları bulamadığımız sürece, bu olayların süreceğini kabul etmekten başka çare yoktur. Ama asıl problem nedir? Tabiatıyla problemi belirlemede "Kürt" sözünün kullanılması gerekiyor.

... Güneydoğu Türkiye'nin son derece ilkel olan sosyo-ekonomik durumunun düzeltilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bölgedeki yerel ve kültürel özellikleri görmemezlikten gelme alışkanlığı artık son bulmalıdır".

Prof. Mümtaz Soysal da 10 Temmuz 1987 tarihli Milliyet gazetesinde çıkan aynı doğrultudaki yazısında, açıkça Kürtleri ima ederek "Kendi anadilini konuşmak bir halk için milli bir haktır" diyordu. Bu makaleyi, Mehmet Ali Birand'ın 21 Temmuz 1987 tarihli Milliyet'deki "Kürt Sorununa Karşı Değişik Bir Yaklaşım Gerekmektedir" başlıklı yazısı izledi.

Buna rağmen bir Türk mahkemesi, Ağustos 1987'de, İstanbul'da çıkan haftalık 2000'e DOĞRU dergisinin Kürtlerle ilgili iki yazı yayınlayan sayısını yasaklattı ve basıma geçilmeden önce toplatıldı. Toplatılması için gösterilen hukuki gerekçe "etnik farklılığın vurgulanması yolu ile halkı görevlere karşı açıkça nefret ve düşmanlığa teşvik etmek" idi. Bu yazılardan birisi, Atatürk'ün bir zamanlar Kürtlere oto-

nomi için sözverdiğini, Kürt sorunu konusunda Atatürk'ün söylediği sözlerden alıntı yaparak arşiv belgeleriyle birlikte yayınlıyordu. İkinci yazı da, Güneydoğu Türkiye'de yaşayaneski bir politikacı tarafından yazılmıştı ve Kürtler için eşit haklar talebinde bulunuyordu. Bir Türk gazetecisine göre, hükümet ilk defa bir yayını dağıtılmadan önce toplatıyordu. Bu dergi, birkaç gün sonra dört sayfası sansürlü (boş) yeni bir dizi olarak yayınlandı. Devlet savcısı da dergi hakkında dava açtı.

23 Eylül 1987'de 200'e DOĞRU'nun diğer bir sayısına, ancak bu kez bayilere ulaştıktan sonra, elkonuluyordu. Bu sayısında yayınlanan yazı, Kemal Atatürk'ten alınan "Türkiye'nin siyasi inancı ve dış politikası uyarınca Kürtlerin hakim olduğu bölgelerde özerk yönetimlerin inşası zaruridir" sözlerini içeriyordu. Bu sayı, "milli hisleri zayıflatacağı" savıyla toplatıldı. Kürt sorununu ele alan Yeni Gündem'in bir sayısı da bayi tezgahlarına ulaştıktan sonra toplatıldı.

Görüşüğümüz bir gazetecinin belirttiğine göre gazeteler Doğu'daki olayları yanlış aktarmakta; Kürtlerle ilgili yazılanlar çoğunlukla saptırılmış ve gerçekten uzaktır. Gazeteciler "sadece güvenilir dostlarıyla konuşmakta, diğer gazetecilerle tartışılmayacak kadar hassas" olan bu konuda kendi kendilerini sansüre devam etmektedirler. Görüşüğümüz diğer bir gazeteci, Kürt sorununu ve benzer konuları içtenlikle tartışmadıkları için basında meslektaşlarını eleştirirken, basın bazı istisnalar dışında, basın özgürlüğü üzerindeki sınırlamaları aşmakiçin gerekli cesarete sahip olmadığına inanmaktadır.

Türkiye genelinde pekçok insan haklarının ihlal edildiğı bir gerçektir. Ve bu durum Kürtler de dahil tüm toplumu etkilemektedir. Türkiye'deki işkence, siyasi tutukluların sorgulama süresi, tutukevlerinin durumu, konuşma, basın, örgüt, yayın, din özgürlüğü, sendikal özgürlüklerle ilgili sorunlar hakkında Helsinki Gözetleme tarafından Aralık 1987'de yayınlanan "Olayların Yorumu: Türkiye'de İnsan Hakları" adlı Rapor, özellikle Türkiye'deki Kürt azınlığını etkileyen mevcut koşulları ele almaktadır.

II. ETNİK KİMLİĞİN İMHASI

Kürt kimliği sorunu, karmaşık bir konudur. Türk hükümeti yetkilileri, parlamentoda ya da hükümette görev yapmış Kürtleri örnek göstererek, Kürt kökenli Türklere karşı herhangi bir ayrıcalıklı durumun var olmadığını belirttiler. Ve gerçekte de kendilerini hakiki Türk sayan Kürtlere ayrı bir muamelenin yapılmadığı söylenebilir. Asıl tehlike ile karşı karşıya olanlar, Kürtlüklerini ima eden, koruyan veya savunan Kürtler'dir. Kürt, etnikliğini, yüz yıllar boyu iç evlenmeler ve asimilasyonlarla fiziksel görünüş ve duygusal varlık olarak, daha da karmaşık hale getirmiş bulunmaktadır.

Türkiye'de, yazılı olmayan bir yığın kaide ve kurallarla Kürt olan her şeyin üzerinde özel bir yasak furyasının sürüp gitmesi, yabancılar tarafından anlaşılır gibi değil. Örneğin Kürtlerin bir kısım yerli sanatları, Türk ulusal kültürü olarak sunulmaktadır. Kürt halk oyunları, Türk ulusal oyunları kapsamında sınıflandırılıp sunuluyor. Bu oyunlar Kürt olarak

değil, bunun yerine geldikleri bölge adıyla anılmaktadır. Öteyandan bir İstanbul'lu halı tücarı, sattığı kilimlerin, Kürtler yerine, "Doğu Anadolu'nun sarp ve dağlık bölgelerinde yaşayan aşiretsel halk" tarafından yapıldığını gönüllü olarak ilan etmektedir. Mahalli elsanatları ürünlerini toplayıp kent merkezlerinde satmak üzere getiren ve Doğu'daki kendi yerli köyleri ile İstanbul arasında gidip gelen bazı halı tücarlarının kendileri de Kürt'türler.

Kürtlerin ekonomik ve sosyal sorunlarıyla ilişkili sanat, kesinlikle yasaktır. Bundan birkaç yıl önce, Kürt yaşamının sahip olduğu haşinliği ve güzelliğı tasvir eden ve bundan ötürü de koğuşturmaya uğrayan YOL filminin sahibi Kürt film yapımcısı Yılmaz Güney, uzun yıllar süren tutukluluk ve sürgün hayatından sonra henüz çok genç yaştaiken 1984'de Paris'de öldü.

Türk Parlamentosunun tanınmış üyelerinden biri, "Birisine Kürt kökenli diyebilirsiniz, ancak Kürt azınlığı olarak imada bulunamazsınız." sözleriyle hükümetin resmi konumunu vurguluyordu. Sonra biraz da sınırlı bir halde kendi adının yazılmamasını istedi bizden. Bu parlamento üyesi zat, elbetteki parlamento kürsüsünden "Ben bir Kürdüm ve Türkiye'de Kürtler vardır" dediğı için 1981'de, ağır koşullar altında 2 yıllık ağır cezaya çarptırılan parlamento eski üyesi Şerafettin Elçi'yi ve onun başına gelenleri gayet iyi biliyordu. Bu zat, geçen yılın başlarında kendi partisinden bir üyenin açık bir toplantıda, parti tüzüğünün Türkçe olduğu gibi Kürtçe olarak da basılmasını önerdiğini için, partisindeki görevinden atıldığını ve disiplin kuruluna verildiğini de biliyordu. Şimdiki Türk Parlamentosu'nun en çok açık tavır koyan üyelerinin birçoğu, haksızlığa uğrayan, dövülen, tutuklanan ve işkence gören seçmenlerinin haklarını cesurca savunan "dayanışma grubuna mensup Kürtlerdir". Ancak bunlar, her kesin alenen bildiğı birşeyi asıl adı ile anmamaktadırlar. Bu halkın böylesine bir gaddarlığa uğramasının nedeni sadece Kürt olmasıdır.

Doğu Türkiye'de, Kürtlerin nüfusça hakim oldukları bölgeler çelişkilerle doludur. Resmen yasadışı sayılmasına rağmen caddelerde Kürtçe konuşulmaktadır. Bununla birlikte hapisanelerde, mahkemelerde ve hükümet dairelerinde Kürtçenin kullanılması kesinlikle yasaktır (Ek A,B ve C'ye bak). 1983'de çıkarılan bir yasa ile, Türkçeden başka bir dilde yayın yapılması yasaklandı (Ek D'ye bak). Köylerde mahalli görevliler, düğün törenlerinde geleneksel Kürt giysi, müzik ve oyunlarına çoğunlukla gözyumarken, yalnızca Kürtçe müzik kasetlerini evinde bulundurduğu için tutuklananları olduğu da bilinmektedir (Ek E'ye bak).

Aşağıda sunulan örnekler, Kürt etnik kimliğini imha etmek için uygulanagelen hükümet politikalarına birer kanıttır.

* 1980 ve 1985'de yapılan nüfus sayımlarında kullanılan formlarda, "Hangi dilleri konuşuyorsunuz?" sorusu altında "Kürtçe'ye de yer verilmiş olmasından ötürü Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 10 görevlisi ayrıcalıklık yaptıkları suçlamasıyla Devlet Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandılar. Devlet savcısı, bunları, "Türk dilinin bir lehçesi olan Kürtçeyi" ayrı bir dil olarak göstermekle suçladı (İnfo-Türk, Haziran 1986). Bu sanıklar, en sonunda bera-

at ettiler.

* "Ben bir Kürt çocuğuyum. Bir Kürt olarak doğdum ve bir Kürt olarak öleceğim." diyen Denizli'nin Kolak ilçesinin bir köyünde öğretmen İsmail Kaya bu sözlerinden ötürü yargılandı. İsmail Kaya bu sözleri, 2 Mayıs 1986 günü yapılan İstiklal Marşı töreninde gülen bir çocuğu tokatlayan köyün diğer öğretmeniyle yaptığı tartışma sonucu sarfetmişti. Devlet Güvenlik Mahkemesi, İsmail Kaya'nın bu sözleri kötü bir niyetle söylemediğine karar verdi ve nihayet serbest bırakıldı (Cumhuriyet, 24 Ekim 1986).

* SHP eski Genel Sekreter Yardımcısı Edip Servet Demirci, Ankara SHP genel merkezinde Kürtçe konuştuğu savıyla, Marmara kıyısında bir sayfiye yeri olan Yalova'da tutuklanarak yargılanması için Ankara'ya getirildi. Demirci, Ankara'da bir gün tutuklu kaldıktan sonra, Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısı Ülkü Coşkun tarafından ifadesi alındı (Özgürlüğe, Eylül 1986).

* Bitlis Emniyet Müdürü Mustafa Üstün, kendi çocuklarına Kürt adları takan 12 kişi hakkında dava açılmasını talep etti. Ankara Savcısı, bu durumu İçişleri Bakanlığ'na havale etti. İki görevli, bunların Türk adları olmadığını ve bundan ötürü 1587 sayılı yasanın 16/4 fıkrasının (Milli kültür, ahlak ve milli adetlere ters düşen ve toplumu küçük düşürücü isimlerin, künyelerine kaydedilmesi kanuna aykırıdır.) ihlal edildiğini bildirdiler. Kürt adları verilen çocukların ebeveynlerinden biri olan Mehmet Şeref Kocaman mahkemeye getirilerek, kendisine kendi çocuklarının adları değiştirildi. Diğer dört baba da aynı suçlama ile yargılandılar (Nokta, 15 Şubat 1987; iki çocuğun adlarını değiştiren Türk bölge mahkemesinin kararının kopyası için Ek F'ye bak).

* Fransız Sağlık Ekibi'nin bir üyesi olan Marie Annick Lanternier, Kürtçe müzik kasetlerini bulundurduğu için 1982 yılında 8 ay tutuklu kaldı (Le Quotidien de Paris, 25 Ocak 1982). İstanbul'daki Lufthansa bürosunda çalışan bir Alman görevli Franz Reissig, üzerinde "Kürdistan" yazılı antik bir küreyi simgeleyen bir reklamın fotoğrafını çektiği için 1983'de tutuklandı (The Guardian, 23 Mart 1983).

* Türk makamları aynı zamanda pekçok Kürt köylerinin adlarını da değiştirdiler. Tercüman gazetesi 25 Mayıs 1986 günü, her beş köyden dördünün -Diyarbakır, Siirt, Mardin, Urfa, Gaziantep ve Adıyaman illerinde bulunan 3524 köyden 2842'sinin adlarının değiştirilmiş bulunduğunu yazıyordu.

Kürt olan her şeyin yasaklanması, Kürt olmayanları da etkilemektedir. Kürtlerin haklarını savunan Türkler de hapisanelere gönderilmektedir.

* Bir Türk yayıncısı Recep Maraşlı, Kürtlerle hakkında bazı ürünlerinden ötürü çarptırıldığı 36 yıllık mahkûmiyetini doldurmak için Diyarbakır cezaevinde yatıyor. Uluslararası Af Örgütü'nden bildirildiğine göre Maraşlı'nın sağlık durumu kötüye gidiyor.

* Türk sosyologu İsmail Beşikçi, Kürtler üzerine yazdıkları ve tutuklevlerinin içinde bulunduğu koşulları içeren bir mektubu yüzünden 10 yılı aşkın bir süre Türk hapisanelerinde yattı. Haziran 1987'de Helsinki Gözetleme ile görüşürken Beşikçi, ilkin 1980'de Toptaşı cezaevinde ve sonra da İstanbul yakınlarında bulunan Adapazarı cezaevinde işkence gördüğünü söyledi. Beşikçi, Adapazarı cezaevinde 8 ay boyunca havasız ve yalnız hücreler arasında bulunan bir lambadan sekerek gelenişikle aydınlatılan, yeraltında karanlık ve küçük bir hücreye kapatıldı. Beşikçi, 1981'de Ankara'da, bir polis karakolunda 3 gün boyunca işkenceye tabi tutuldu. Yine 13 Eylül 1983'de, cezaevi yönetiminin tektip elbise giyme kararına karşı direnişte buldukları için, Beşikçi ve diğer tutuklu arkadaşları falaka ve elektrikle işkence edilip dövüldüler. Daha sonra Diyarbakır cezaevinde işkence gördü. Beşikçi bunu işkencelerin en kötüsü olarak niteledi. Sayın Beşikçi 25 Mayıs 1987'de Gaziantep cezaevinden tahliye edildi.

Türkiye'den göç eden Kürtler, Türk adaletsizliğinin uzun kollarının kendilerini yurtdışında da izlediğini gördüler.

* İsveç'de yaşayan Kürt göçmeni M.Emin Bozarıslan, Kürt dili öğretmenlerine ders vermek için Kopenhag'da bir seminer vermeye çalışırken Danimarka Türk Elçiliği tarafından protesto edildi.

* Stockholm kentinde Kürt Anaokulu'nun açılmasına İsveç Türk Elçiliği karşı çıktı.

* Türkiye'nin Almanya Elçisi, Almanya'da doğan ve Kürt adları verilen çocukların kaydedilmemesini Alman görevlilerinden istedi.

* Amerika Birleşik Devletleri Türk Elçiliği, Kürdistan'la ilgili fotoğraflardan oluşan bir sergiyi sunan Newyork "Cathedral of St.John the Divine (bir dini örgüt)'yi bu sergisinden ötürü protesto etti.

* Kanada Türk Elçiliği, Kanada yurttaşlığına geçen bir Kürt göçmenine, anadili sorusuna karşılık yazdığı "Kürtçe"yi silip yerine "Türkçe" yazmayınca kadar gereken kanuni belgeleri vermeyi reddetti.

Ankara'da bir Kürt avukat bize, kendi oğluna Kürt adı verdiğini, ancak Nüfus İdaresi'nden doğum belgesi alabilmek için çocuğunun adını değiştirmek zorunda bırakıldığını söyledi (Ek F'ye bak). Avukat üzüntü içinde konuşmasına şöyle devam etti: "Her kesin insan olmaya hakkı vardır. Hiç kimse bu vazgeçilmez temel haklar üzerinde tahakküm kuramaz. Ancak Türkiye'de Kürtler kendi tabii haklarına sahip değildirler. Bu haklar inkar edilmekte, çünkü resmi ideolojiye göre Kürt diye birşey yok; Türkiye'de herkes Türktür".

(Devam edecek)

TANINMIŞ DOĞUBİLİMCİ VE KÜRDİLOG HALFİN ARTIK ARAMIZDA YOK

Halfin

4 Ağustos 1987 yılında yaşama gözlerini yuman ünlü doğubilimci ve Kürdolog Halfin'in ölümü üzerinden yaklaşık bir yıl geçmiş olmasına rağmen, anısı ve çalışmalarına ilişkin olarak çok az şey yazıldı. O'nun çalışma arkadaşı Lazarev'in, "Asya ve Afrika" dergisinde yayınlanan yazısını* anmasak, bu konuda pek birşey yazılmadığını söylenebilir. Bu da, Kürt periyodik basımının habercilik alanında karşılıklı bulduğu önemli bir eksikliği göstermektedir.

Asıl adı Haftula Aronoviç Halfin olan ve kısaca Halfin olarak tanınan ünlü düşünür, 1921'de Kiev'de yoksul bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Kiev Üniversitesi Filoloji Bölümü'nde okudu. Ancak, araya giren İkinci Dünya Savaşı O'nun edebiyata ilişkin özlem ve tasarılarını altüst etti. Aradan bir zaman geçtikten sonra, 1942 yılında Kuzey Oset Devlet Pedagoji Enstitüsü'ne girdi.

Yüksek öğrenimden sonra Halfin, uzun yıllar Özbekistan Halk Cumhuriyeti'nde Devlet Merkez Arşivi'nde çalıştı. Daha sonra 1945-1952 yılları arasında Özbekistan Devlet Tarih Arşivi'nde çeşitli çalışmalarda bulundu ve bu kurumun yöneticiliğini üstlendi. Halfin'in tarih bilimine duyduğu ilgi, burada daha da yoğunlaştı; yazılı eski belge ve kaynaklardan büyük oranda yararlandı. Özbekistan'da bulunduğu sırada, özellikle Çarlık Rusyası'nın Orta Asya politikası ve İngiltere'nin doğu politikası konularına yöneldi. Halfin, 1957 yılında Moskova'ya gelerek Sovyetler Birliği Doğubilimleri Enstitüsü'nde öğretim üyesi oldu. Burada doktora tezini hazırladı. Tezinin konusunu "Rusya'nın Orta Asya Politikası ve 1857-1976 Rus-İngiliz Çekişmesi" teması oluşturdu.

1957'de Taşkent'de düzenlenen "Tüm Sovyet Doğubilimcileri Konferansı"na ve 1960'da Moskova'da toplanan "25. Uluslararası Doğubilimcileri Kongresi"ne katılan Halfin,

ölümünden sonra bize 17 monografi ve çeşitli konuları içeren 150 kadar incelemeden oluşan büyük bir miras bıraktı.

Asya halklarının sömürgecilğe, yeni-sömürgecilğe ve emperyalizme karşı yürüttükleri mücadelenin tarihsel geçmişi ve diğer boyutları, Halfin'in çalışmalarında genişçe bir yer tuttu. Bu çalışmalar kapsamında, özellikle Pamir, Afgan ve Kürt halklarının mücadele tarihi daha somut ve özgül üç önemli çalışma alanını oluşturdu. Halfin, daha 1946 yılında Pamir halkının kurtuluşuna ilişkin olarak "Pamir İçin Mücadele" konulu bir tez hazırladı. Bunu başka çalışmaları izledi. Halfin'in doğu halkları arasında üzerinde geniş çalışmalar yaptığı bir diğeri de Afgan halkıdır. 1981'de yayınlanan "İngiltere Afganistana Karşı" adlı çalışmasını, 1985'de "Kabul Gerisinde Özgürlük Şafağı" adlı yapıtı izledi.

Kürt halkının tarihsel geçmişi, Halfin'in büyük önem verdiği konulardan birini oluşturdu. Bir kürdolog olarak doğubilimcileri arasında saygın bir yer edindi ve Kürt tarihi yazımına büyük katkıları oldu. 19.yüzyıl Kürdistan tarihinin incelenmesine ilk yönelen Halfin oldu ve bu döneme ilişkin bilimsel çalışmalara öncülük etti. Bu alanda çeşitli kadroların yetişmesinde büyük emeği geçti. 1963'de yayınlanan "Kürdistan İçin Mücadele- 19.Yüzyıl Uluslararası İlişkiler Kapsamında Kürt Sorunu" adlı bilimsel çalışması, bilim çevrelerinde ilgiyle karşılandı ve daha sonraları çeşitli dünya dillerine çevirildi. Sırasıyla İngilizce (1964), Arapça (1969) ve Türkçe (1976) olarak yayınlandı.

Kürdistan'ın 19.yüzyıldaki durumunu tarihsel boyutları içinde sunan bu çalışma dışında, Halfin, ayrıca Kürdistan tarihinin yazımı sorunları, bu alandaki güçlükler ve çalışmalar konusunu da inceledi. Bu konuda iki ayrı araştırması yayınlandı: İlki, "Kürt Halkının Ulusal Kurtuluş Hareketi, Sovyet Doğubilimcilerinin Bu Konudaki Yeni Araştırmaları"

QANÛNA PAŞNAV GIRTINÊ ÇAWA Û BO ÇI PÊKHAT?

Wek tê gotin zagon an qanûn ji bo çareser kirina pirs û pirsigirek ên cimaetê tîn danin. Her wiha kar û kirinên welêt, di saya van zagona de dikarin bi awakî rêkûpêkî bîn meşandîn. Her çiqas daxwaz û mebestên karbidesta bi rêya qanûn û gele kirinên din ve xwe didin xwûyan jî, bi gelemperî qanûn ji rewşa cimaetê cida ninin û cimaet hewceyê wan e. Mîrov ku bi vî çavî li meselê dinhêre û hoyên qanûn dananê digire pêş, nikare xwe ji serêşa vê pirsê xilas bike: Ber çî sedemî û ji bo çî mebestî Komara Tirkîyê "Qanûna Paşnava" pêya kir?

Giş dewletên dinyayê de, ji bo rêkûpêk kirina navên hevwe-latîya gele qeyde û qanûn hatine danîn; merem û armanc ev e ku kar û barê welêt û dan û standinên navbera hevwe-latîya sivik û hêsan bikin. Çi heye ku daxwaza Komara Tirkîyê ne ev bû, û dixwest ku sîyaseta xwe ya şovenîyê di vî warî de jî bi kar bîne. Ji ber vê yekê, ji destpêkê heya îro, di vî babetî de gele nerehetî derketin pêş û hê dom dikin. Mebesta hukümetê ev bû ku bi çî awî dibe bila bibe neteweyê Kurd û gelên

biçuk ên Tirkîyê di nav gelê Tirk de bide helandin û netewe û kêmeneteweyên welêt ji holê rake. Ji bo bicîh anîna vê mebesta xwe ya nemirovîyê, teorîyên derewîn ên dîrokî û civakî dan sazkin; ji Sumêra bigir heya Hûrî, Hattî, Hitî û yên din giş gelên herî kevn ên Rohilata Naverastê wek bav û bapîrên Tirka dan nasandîn. Li gor vê teorîya bêbingeh, neteweyê Kurd jî her wek beşek Tirka hate navandin. Lê çî heye ku ev "Tirkên Çiyayî" bi her awî ango li gor ziman û çand û taybetiyên xwe yê netewî jî neteweyê Tirk pir cida bûn û her xwedî tevger û daxwazên taybetî bûn. Dewleta Tirkîyê, ji bo çareser kirina vê meselê, rê û rêbazên demokratîyê negirtin pêş û her wek serdema Osmanîya dest avêt sîyaseta zordariyê û asimilasyonê. Di alîk de serhîldan û berxwedanên gelê Kurd di xwîne de gewizandîn û alîyê din ve jî bi her awî dest bi sîyaseta windakirin a ziman û çanda Kurdî kirin. Qanûna Paşnava jî di rêveva vê sîyasetê de wek pêgavek nijadparêziyê derkete holê.

Qanûna Paşnava, di sala 1936 de hate pêya kirin û divîya ku

(1965), ikincisi de "Sovyetler Birliğinde Kürt Tarih Yazımının Bazı Sorunları" (1966) adlı çalışmasıdır. Bu her iki araştırma Kürt tarihi yazımında izlenmesi gereken yöntemlilik sorunlarına ışık tutmak bakımından büyük öneme sahiptir.

Bunların yanısıra Halfin, yeni kadrolaran yetiştirilmesi, yeni ve verimli ürünlerin ortaya çıkması için de ciddi ve yoğun çaba gösterdi. Sözgelimi, Kürt tarihçisi Celile Celil'in hazırlanmış olduğu "1880 Yılındaki Kürt Ayaklanması" konulu çalışması Halfin'in denetimi ve sorumluluğu altında gerçekleşti. Bilindiği gibi bu ayaklanma, Kürdistan'ın geniş bir kesimini kucaklayan Şeyh Ubeydullah hareketini konu edinmiştir.

Sözün kısıtı, kürdolojinin gelişmekte olan yeni dallarından birini oluşturan Kürdistan Tarihi alanında Halfin, unutulmaz katkıların, büyük emeklerin şahsiyeti olarak yaşamaya devam edecektir.

** Lazarev'in Asya ve Afrika Halkları dergisinin 1987 yılında yayınlanan 6.sayısında çıkan "Haftula Aronoviç Halfin'in Anısına" başlıklı yazısında Halfin, yalnız bir doğubilimci olarak tanınmıştır.*

her hevvelatîyek dewletê ji xwe re paşnavêk taybetî bibjêre û bikar bîne. Lê, ev ne li gor dil û daxwazên mirova bû, mêrcên wê di vê qanûna taybetî de hatibûn dîyar kirinê. Bi wêne, xala 5. a wê de wisa dinivîse:

"Paşnavên nû, ji zimanê Tirka tên stendin".

Wek dîyar e, divîya ku Kurd û kesên ne Tirk, mecbur in ji xwe re navêk Tirkî helbijêrin û ji vê şund de bi vê paşnavê bîn nasîn û nasandinê. Êdî ne tene deşt û dol û avahîyên Kurdistanê, her wiha mirovên Kurd jî bi rûxwûyanî wek "Tirk" dihatin dîtin û nasînê. Merema rejîmê ev bu ku bi vê rê ve "Anadolê bi gîş alîyên wê ve bikin Tirk" an xelkên ku di hûndirê sînorên "Mîsak-î Millî" de dijîn mîna yek netewe û her gîşka wek Tirk bidin xwûyandinê. Bêtir jî, hesêb dikirin ku bi vî awî, piştî demekê êdî gelên ne Tirkxasima Kurdkurdîniya xwe ji bîr dikin û her ew jî xwe ser bi nijada Tirka dihesibînin. Çawa ku di vir de jî tê xwûyan, danîna vê qanûnê de merc û meremên siyasî xwedî rolek serekî bûn.

Di xala 8. a vê Qanûnê de hukumeta Tirk, êdî pêwistî nabîne ku mebesta xwe biveşêre û nêta xwe bi eşkerayî dîyar dike:

"Wek Arnavut oxlu, Kurd oxlu navên ku bi her awayî millîyetek tînin ziman û her wek Çerkes Hasan oxlu, Boşnak İbrahîm oxlu navên ku millîyetek dinê didin xwûyan; wek Zotî, Grandî yên ku ji zimanek din û ji millîyetên din hatine girtin, mîna paşnav bikar nayên û ji nû ve nayên hilgirtin".

Di vê qanûnê de, dîyar e Kurd û yên dinê rasterast wek millîyetên din an ne Tirk hatine pejjirandin. Salên dawîyê de êdî Kurd wek millîyetek serbixwe nenavandin û ser de jî gîş nav û nişanên wan ên netewî hatin qedexê kirin. Ev ferman û kar û kirinên evçend şoven û şermezar her niha jî dom dikin.

Disa, di xala 9. a vê Zagonê de wisa tê gotin:

"Wek Kaçar oxlu, Çapan oxlu, Baban zade, Bedîrxanî navên

ku pêwendî bi aşîretek an bi qebîleyekî ne bikar nayên û ji nû ve nayên hilgirtin".

Di vê xalê de, li gel hinek navên din mîna "Bedîrxanî" û "Babanzade" du navên malmezînan ên Kurda hatibûn qedexê kirin. Bo ku ev du mîrnişînên Kurdistanê, di wextê xwe de, himber Osmanîya şer kiribûn û her wisa jî hinek ronakbîr û şexşiyetên ser bi van herdu malbata hê jî bêdeng nediman û her bi rêya komel û rêxiravên siyasî ve dava Kurdistanek azad û serbixwe dikirin. Wisa dixwûyê ku Komara Tirkîyê ji van navên "îsyankar" jî pir nerehet bûbû û divîya bîn qedexê kirin.

Ji bo serkarên Komara Tirkîyê, xasima piştî 1936'ê, di nav çarmedora sînorên "Mîsak-î Millî" de xeynî neteweyê Kurd,

cimatek an kêmeneteweyek bi hêz û xwedî doz û daxwazên netewî êdî nemabû. Ermen belavela kiribûn, Çerkes, Laz û Arnavut jî dozger û xebatkarê çî daxwazek netewî û çandî nebûn. Dîyar e, yên ku li ber çav bûn û her wiha ji bo azadî û serbixweyîyê berxwe didan xasima Kurd bûn. Wek Kurdistan xwedî welatek taybetî bûn, ji alî nîfûs ve bi milyona dihatin hejmartin, û xwedî zîman û çandek dewlemend bûn. Wisa dixwûyê ku Qanûna Paşnava jî hemûya bêtir neteweyê Kurd danîbû hedefê û dixwest ku pêşîya geşbûn a hest û hişên netewî bigire.

Xasima, çend sala de carek ku bi zora singuya hêzên faşî hukum bi dest dixin û dar û dezgehên dewletê bêperwa bikar tînin, her Qanûna Paşnava jî wek yên dinê mîna şûrek tuj li stûyê zarokên Kurd û dê û bavên wan dikeve. Lê çî heye ku ferman û tevdirên zordara êdî pere nakin û nikarin pêşîya geşbûn û pêşdeçûna hişyarîya netewî bigirin. Her wisa li gel zêdebûna zarok û xortên Kurdistanê, her nav û nişanên Kurdî jî bêtir zêde û firehtir dibin. Êdî divê zordar jî baş bizanbin ku bi van qanûnên derewîn pêşîya vaqîyetê naye girtin.

DERSIM DE KEWRAYÊN

Jê adetonê bîno, «Kewrayên» u «Misayvên» kî wertê sarê Dersim de wayrê qedrîqîmetodê girsê. Sertê mordem biyene ra zu kî tamam kerdena îqraro na.

Lazek, zewecê xo ra avêr, gere kewrayê xo nas bikero, misyivê xo tayîn kero.

Kes o ke hona «kewrayîna» xo nêkerda, «sinet» nêvîyo besenêkeno bizewejîyo. Naye lewe de, hetê tamam kerdena îqaronê xo ra kî jê morde-mode bêîqrar yêno hasav kerdene. Misayvên kî nîya ra... Zewez, seweta xorto, jê sertê pîlên u camêrdên yo. Eve vatenêda bîne, hata na game, gere tayê adet u usilê camat bêrê hurend.

Wertê mefhûmê «sinet» ve «kewra» u «kewrayên» de alaquatode qayîm esto. Nî zuvîn ra çêra nêvenê. Na mesela de qesê «kewrayên», resm u rusmê adetî ana ra zon; qesa «kewra» y kî hem yêna mana domonê sine-tî, hem kes o ke wextê sinet de peyê domon de nîsenoro eyî name kena. Yanê adetê kewrayên de gere hurdemêna hetî bêrê têlewe, anagorê usilê camat kewrayên decêrê ke, qese ya kî adet hurendya xo bicêro.

Tayê hên înam kenê ke adetê sinetî, ya kî îqrarê kewrayên dînê Îslam ra mendo. Hata seweta kok u binyatê na mesela tayê adetonê wextê Îslam neqil kenê. Hama rastîye a wa ke kewrayên, dînê Îslam ra zaf awêr vejîya werte u Îslam ra xelê xelê kan a. Naye lêwe de, fikir u sevev o ke tesir eve na adet kerdo, seweta peydaviyena adetê kewrayên raye kerda ra, mana ewroyîn ra xelê xelê feq keno. Mesela, tayê alimê dîna kok u binyatê na mesela sero nîya vanê:

« Sinet, wextê êtîqatonê totemîye ra mendo. Lazek ke tenê bî ra pîl, wextê totem (totem, camatonê îptidayên de jê

«Heq»ê camat amêne naskerdene. Ya vas vî, ya ki heywan vi. MD) vurênayên de, îmtanode giran ra vêrdêne ra. Qamisê lazek, çermê kerdêne. Eke nêqîra, vengê xo nêkerd îndî jê camêrdode hewl amêne hasav kerdene. Tayê wext ra têpîya, têyna eve cira kerdena çermê sarê qamisî idare kerd. Dînê Îslam, na adeto kan nêvurna ra u jê verozûy qevul kerd...»(1).

Yanê, lazek ke tenê bî ra pîl u verve xortên şî, eve na adetê qamis çermekerdene cerevnenê, xora ke diyax kerd, îndî wextê domonîye ra vejîyêne u camêrdîya xo îsvat kerdêne. Helvet, adet u toreyê cerevnayîne têyna sinet nêvî, tayê adetê bîn kî estvî. Hama îta de, ma basê îno nêkeme. Key ke hurendya xo amê, qese ama ra dus, îno sero kî vindeme. Seke alimê Yunanî yo kan u namdar Herodot vano, adetê sinet kerdene Mi-

sir'ò kan ra mendo. Ûza ra şîyo Cuyîdo (Yahudî, İbrani) u Aravo. Hata tayê caonê dîna de, hona cînîyo kî sinet kenê. Jê yê lazeko, na adetê cînî sinet kerdene kî verevîyê İslam ra mendo.

Hona na wextê ma de kî, domono ke sinet beno eke nêverva u nêqîra, met kenê. Vanê: «Lazeko tersonek u çilmis, wextê sinet de bervenî; hama î yê ke pêtê, qe nêvervenê.» Hên aseno ke hona kî sinet jê cerevnayina tesvît kerdena wextê xortên hukmê xo rammeno. Helvet na adeto kanî sera xelê wext vêrdo ra, tayê motivê bînî pa bîyê zêde. Axîrê, met kerdena domonê nêvervay jê motivode verên hona pa menda.

Onca alimode bîn George Thomson, heqa na mesela de yanê heqa adetonê tesvît kerdena wextê xortên u pêydeverdena wextê domonên de nîya nûseno:

«Xusîsîyetode hîra yo binê na merasimo kî, amelîyat kerdene ya kî cira kerdena parçeyêde lesa mordem ya. Xirav kerdena azevîya çêneco u cira kerdena çermê sinet ya ki hetê bin ra raqîlesnena çermey, didanêde domon ontene, por birnene; têde adetê nîyanên yê. Xerca guretêna azevîya çêneco, na adetê bîn bêfayde yê. Vanê sinet kî, ornag guretêna azevîya çêneco ra mendo. Nî adeto têdîne de, parçe o ke lesa mordem ra yêno cira kerdene gere rind bêro wedernayîne; no mezvuri yo...» (2).

Heqa peydavîyena sinet de hona tayê nezerê bîn kî estê. Hama, seweta eskera kerdena verozûyê na adetî, na ornagê ke ma day besê. Gere naye kî vajme ke, Anadolîye de heykelê kanê ke binê hard ra vejîyê îno de -çi cînî çî camêrd vê-uzvê cinsîyetî qe nîyamê birnayîne u hata xelê xelê girs virajîyê. Nî kî musnenê ma ke, na mintîqa dîna de, ûzvê zêdevîyene ve zayîne jê çiyode miqedes amê diyene. Axîrê na hal, hama hama têde camatonê îptidayîyonê verêno de kuno ra çimo ver. Çi ke û wext de, îson hona hêkmeta mesela «zayîne» tesvît nêkerdî. Heqa peydavîyena çîyê tavîyat u zayîna mordem de hona wayrê fikrode zelal nêvî. Na sewete ra, camat xo rê «Heqa Hîr u Bereket» îcad kerde u êtîqatê xo eve aye ard. Mesela na Heqa ra zuye kî dewêda Çemisgezeg (Pulur/Sakyol) de vejîyê werte. Anagorê vatena Arkeologo 3000 sere İsay ra avêr, camatê na mintîqa êtîqatê xo eve naye ardo. Ciwanike niştaro, pêşê xo fitê ra, dest u bojiyê xo kerdê ra (Nîyade qapaxê mora diyêna BERHEM'e). Hên aseno ke sarê î wextî qirvanê xo pêsa aye de kerdê u bonê aye de cem gureto de. Helvet jê mordemonê dînî, keso mesul kî ûza de estvîyo. Onca tayê alimê bîn kî vanê ke, wextê xo de, kes o ke na kometa Heqa Hîr u Bereketi verde vineto u xizmeta aye kerda, î têde amê sinet kerdene. Na hereket aye rê jê hurmetî amo hasav kerdene.

Qesa kilme a wa ke, adetê sinetî wayrê tarîxode xelê xelê kan o. Jê

mana ey resm u rusmê xo kî wextê ma de xelê amo vurênayîs. Hama, onca kî tayê rengê kan pa mendê u rozonê ma de kî hona hukim kenê. Meremê mi û wo ke, na adeto tarîxî wextê sarê Dersim de hona eve çî usilo yêno hurend naye sero vinderî.

Ma u piyê domono, roza dîna amene ra bijêrê hata wertê seronê domonên de kewrayê lazê xo tayîn kenê. Hata geganê, hona ke lazek nîyamo dîna vanê: «Eke lazek vî, kewrayê xo falan kes o.» Yanê kewrayên, seweta lazek jê sertode esas yêna werte u emrê mordem de caode muhim cêna. Çê yê ke zuvîn rê kewrayên vanê, îndî îqarabendê zuvîn yê. Gere heqa zuvîn de fikrê xiravîye nêkêrê; roza tenge de dest berzê ra zuvîn; dismen verde tayê xo zu kerê u hetê zuvîn bijêrê... Kewray, zuvîn ra çêna nêjêne; çî cînî çî camêrd vê, zuvîn jê wa û birawo zonê. Çi ke kewrayên kî îqarê Olî ya. Kam ke na îqarê xo nasnêkero, usilê kewrayên rê rîyat nêkero hem jê mordemodê noletme hem kî jê dismenê Olî yêno hasav kerdene. Gega kewrayên, eve «Des di qurîsonê Mehemed» name kenê; vanê «wertê ma de «Des di qurîsê Mehemed estê». Hata kewrayên têyna zu çêyî rê nê, aşîrê rê yêna vatene. Onca çê yê ke ya aşîrê ke zuvîn ra mordemo kisenê u gonî kuna werte, î no ke «des di qurîsê Mehemed» day zuvîn ya «kewrayên» kerde wertê xo, îndî gere zuvîn rê dostên bikerê u fikrê xiravîye ve hêf guretene werte ra berzê. Eve her hetê xo kewrayên, dostên ya de girs u miqedes a.

Çê lazek, seronê domoniye ra hata wextê zewejîyayêne xo rê wextode minasiv tayîn kenê û tadarîkê xo vînenê ke «kewrayîya» lazê xo ya yê lazonê xo bikerê. Na nêtê xo kewrayîye ra xelê avêr kewrayê xo ra vanê. Naye ser kewra kî hazîrîya xo keno ke besebikero vazîfê xo bîyaro hurênd.

Kewrayîye kî jê veyvo, eve zêde asmonê payîz ve zimistonî de yêna kerdene. Kewrayên ra çend rojî awêr wayrê çêyî, der-

cîranê xo rê u dostonê xo rê mûmîya kewrayîne rusneno, eve na hal îno dawat keno. Nasdost o ke yêno kewrayîne, her kes anagorê halwextê xo destê xo verde tayê çî-mî ano. Eve na îkramê xo, wazenê ke barê kewrayîne tenê xeffî kêrê. Hama kewra, gere eve haletiyade girse bêro. Qirvanê ya çend qirvano xo de ano, pero pîl erzeno «şîniya Mehemed Olî», wextê sinet de haletiyade hewle keno destê lazec (kewrayê xo), ma u pîyê kewrayê xo rê tayê çîyo qîmetên ano...

Sinet, sodir rêw dest keno piro. Se ke sarê Dersim ve xo name keno, «hona ke tîj hondê resenê bîya berz ya roz tenê bîyo germ», sinetçî «şîniya Mehemed Olî tîjî vera nano ro. Camat ve sinetçî ra pîya verê xo çarnenê ra tîj u dîwao kenê. Nî dîway, eve zonê dimilkî yê. Helvet Kirmancê ke eve Kirdaskî qesey kenê, î kî eve zonê xo dîwao kenê. Hama tède caûnê Dersîm de adetê kewrayîn kerdene jê zuvîn yo. Naza de îmamê dîwa kerdene, sinetçî ve xo yo. Camatê dormî kî vatena sinetçî tîkar keno. Çi hêf ke, dîwa sinetî mi vîrî de nê-menda; hama rind pê zon ke dîwa sinet kî eve «Ya roştya Mehemed Olî» dest kena piro. Eve veng bervene ve jîvejîva mîlet dom kena... Onca çî yo ke ez rind pê zon, na dîwa kitavonê dînê Îslam de çîna u mexsusê sarê Dersîm ya. Seronê verêno de wertê camat de sinetçîyê meheli bî. Memuronê dewlete nê, sinetçîyonê meheli domonî sinet kerdêne. Na rivat ra îno adet u usilê camat rind zonêne u karê xo rind raye ra berdêne. Hama nika, karê sinet kerdene, jê karê emeliyat yo u xîsusîyetê kanî îndî werte ra bîyê vîndî. Dîwa ke qedîye, camat, zuvîn ra sizde (nîyaz) beno, her kes pero erzeno «şîniya Mehemed Olî» u cêrenê ra zere.

Nafa hetêde bon de lazec sinet kenê. Wextê sinet de kewra, lazec cêno pêsa xo, haletya ke ci rê arda dano ra dest u kewrayê xo eve qeso qeno fireqet ya kî hedurya ey ano ke sinetçî karê xo eve rehetîye bikero. Sinet ke qedîya, lazec benê kenê cile. Hama wextê sinet kerdene de ma u pîyê lazec gere nêrê cayê sinet, tolde de vindêrê.

Sinet ra tîpiya camat beno vila. Îndî karê kewray kî qedino. Anê haletya kewray danê ci, zerê ey kenê wes ya kî kewray kenê rajî u finê ra raye. Hama sinet sera ke êend rojî ya hefteyê vêrd ra, kewra onca yêno perskerdena kewrayê xo.

Îta de gere naye kî xovîra nêkerîme ke, çermo cirakerde nê-erzenê werte; sinetçî ey beno caode minasiv de keno binê wele.

Helvet zaf caonê dîna de adetê sinet ve kewrayên esto. Hama honde ke yêno zonene Dersim de, tayê tayvetîyê verên hona mendê u kulturê camat de tesîrê xo îcra kenê. Çê yê ke «des di quris» werte dê rê ya kewrayê zuvînyê, na îqarben-dîya xo az ve az dom kenê. Naye lewe de, rivatê pêydaviyene ve avêrşîyayîna sinayî u alaqaatê sermîyandariye ra, adet u torê kan roze ve roze sist benê u werte ra urzenê ra. Na hal adetê kewrayên de kî xo eskera keno. Tayvet suko de, îndî tayê kes anagorê adetonê Kirmancîye kewrayên nêkeno. Beno ke hata çend seronê bîno, îndî na adet kî tayvetîyonê xo yo kana bine ra vînd kero. Qene jê kulturê sarê Dersim nas bikerîme u bî-nûsnîme.

1. *Ismet Zeki EYUBOĞLU, Anadolu İnançları, s. 168.*

2. *George THOMSON, Tarih Oncesi Ege I, s. 40.*

SOHBETA DU GULAN

Sibheyî zû da du gulan
Didan hev silava dilan.
Ket gerdûn şolkar û xebat
Nû çêbû herêket û lebat.
Ku dibû pêşberî êvar
Ji hev dikirin pirsîyar.

Gula Sor:
Wer nerm hêdî bi dengawaz,
Îro roja te çer bû derbaz?

Gula Şîn:
Pelên min sibheyî şevda,
Hêdî vekir şîrîn kûr xewda,
Mêhvanê min yê en pêşin
Du tene hingivîn mêşin.
Pelên min vekirin tevda
Têda gerfyan ber hevda.
Ez bo wana bûbûm dilgeş
Nektar wan ra kir pêşkeş.
Mêhvanê dûyan çuçikek
Ser neqîşî, çav hûrikek.
Li min da nîkil, tev dahşand,
Ruhcanê min zor êşand.
Paşê ser da dengawaz xwend
Kula min dîsan cewirand.
Mêhvanê sêhan xanimek,
Kîbar ji canan canikek.
Bîhîn ji min kûrkûr kêşand
Nav ruhcanê xwe da rêkşand.
Yê çaran mêrikek beşer
Axmax, aqil kêmbû li ser.
Serê çend gulcihnara bizdand,
Ket min tirsherzing, min lerzand.
Yê pêncan zarokek hûr,
Bi mist, maç kîrim bê qisûr.
Hezar carî şukurdarîm,
Hêştê dijîm rengbîhîndarim.

Gula Şîn:
Dê niha hat ba te ew dor
Bêje roja xwe Gula Sor.

Gula Sor:
Bahê sibhê da min silav
Min kir pêşkeş bîhngulav.
Pêşin mêhvan neqşneqşok
Reng zêrên belek perperok.
Ser min da wer hêdî hêwîrt
Xelata pêşin ji min girt.
Yê dudûyan dilovandil
Serdengbêj xwendevan bilbil.
«Gula can, tu nazik sorgul
Deng-reng heval in» got bilbil.
Mêhvanê sêhan xortek zilam
Hat bo hez dilan, kîbar fam.
Ser min da bû mêze û xar,
Şiklîm çêkîr, ew bû wênekar.
Ser kaxez da reng dan berhev,
Nîşan da got: «Va gula bedev».
Mêhvanê min, yê çaran
Hozan mamoste helbestvan.
Mêze kir bi bîhn nefesand,
Ser min da helbestek baş xwend.
Yê pêncan, yekî hal nexweş,
Bîhn kîrim bo melhem dîlxweş.
Keçikek ciwan hat ba min,
«Çi xweş e te bi hez fambikin».
Nûr kemal kalpîr jin û mêr,
Ruhcan bûn, temîz dîlik zêr.
Herdukan bîhn kîrim têr
Gotin: «Vana ew gulên zêr».
Yê paş: Bi xwe belkê têt bo hez
Paşê xwest ku min bike gez.
Hezar carî şukîr min xwest,
Surî lêv ra kir xwe parast.

Herdu gulan:
Paşî bûbû roj ber êvar,
Bo silavan xwe kîrin xar.
Pelên xwe kişandin serhev
Dîsan ketin şîrîn kûrxew.

JARMO

*Keremke fermo
War e gundê Jarmo
Neh hezar salî pêşda
Xweş jiyînek çêbû mêjda.
Te zanî
Ew dem dewrane zemanî
Ew bûn dewsrêça insanî.
Navbera Kerkûk û Silêmanî
Da dem
Çêkirin kevne gundê malxanî.*

*Keremke fermo
War e gundê Jarmo.
Malên
Kerpiç dîwarber
Wek qutîya zêrê zer
Çar goşe.
Ew bist û pênc mal bûn wer
Awahiyên pêş me yên beşer.
Dibêjin
Ser erdê bin asmana şîn,
Ew bûn çand-kultura pêşîn.
Tevî
Pîrek, mindal, mêr û jin
Piçûk û mezin
Dijîn
Li gundê Jarmo.*

*Keremke fermo
Wayan
Mohrikên mercane
Cilikên me yên pêşî ketenkitane
Wekî dîn
Dar, bax, bostan ew xudane
Ce, genim, dexil çandinê wan e.
Bilî wê
Dewarên delal
Beraz, mîh, bizin, pezên mal*

*Goşt, şîr, mûh gişt yên bavên kal.
Xelatên wan,
Darkodik, taskevîr
Şikil tiştên xwe herî û kevîr da çêkirin
Wana
Ew hacetana gişt neql rêkirin.
Hat
Dest bi dest
Ne şkest.
Dîtin
Çav bi çav,
Anîn
Gav bi gav
Bi rêxistin law bi law.
Ev
Ne dîtine xemd de
Neh hezar salî kêr de.*

*Hûn
Dor bibin kom
Wan
Meth bikin bê lom.
Bêjin
Neh hezar sal
Emegê bavên kal.
Bikin hezar şukir
Rûnin li wir
Bo
Sifra hazir.*

*Dê
Bixwin
Keremke fermo
War e
Gundê Jarmo.*

MANA Û NAVEROKA FELSEFÊ

Pêyva «philosophia» di Yewnanîya kevnare de wek «phileo» û «sophia» bi berhev kirina du bêja pêk hatiye. Ya yekemîn mana «aql» an «zanînê» dide, ya duwemîn jî tê mana «zanist» an «zanisthezî» yê. Û bi tevayî dibe «zanist» û jî serî pê de her bi vê mana xwe hatiye nasîn. «Felsefe» jî, Erebiya vê pêyva berê ye û Kurdî de jî her bi vi awayî bi kar tê. Çi heye ku felsefe bi vê mana xwe ya berê nemaye û li gor rêvera dirok a mirovayî û çanda wî her çû berfireh bûye, gele tiştên din bi ser de hatine û bêtir manadar û dewlemend bûye.

Felsefe wek zanistek serbixwe, xwedî rêbaz (metod) û prensîbên taybetî ewilcar li ku û bi çi awayî dest pê kirîye? Dîroka pêydabûn a ramanên felsefî herî kevn e û digere demên seretayî ya jîna mirovayî. Di vî qonaxî de mirov hê di her warê jîna civakî de pir pir paşdemayî bû; nedikarî hebûn û bûyerên xoristê (tebîet) bi awa kî rast û zanistî şirove bike; bi hoy û dawîyên wan bizanibe. Lê dîsa jî mirov, hewl daye ku rewş û mercên xwe û yê dorbera xwe hîn bibe. Bo ku mirov hewcedarê wê bû, û jîna wî girêdayî bi wan zaniyara bû. Di serî de her tişt wek jindar dihate xwûyan. Her tişt xwedî rih û can bû. Ango mirov wisa têdigihîşt û li gor vê têbînîya xwe li dinyayê nihêrî. «Mythologia» yê bi nav û deng, berhemên vê dema seretayîyê ne. Bi wêne, bûyerên pir rengînên dastan a «Îlyada» yê bermayîyên wî demî ne. Mythologî, dastan û gele berhemên kevnare bi nêrîn û têbînîyên komela seretayî ve hatine xemilandinê. Bi gotinek dinê, jî serî pê de mirov her xwedî dinyabîniyek bûye. Her ev bi xwe jî dide xwûyan ku ramanên felsefî, çi rast û aqlî bin çi nebin, di nav berhemêngele kevn de jîhene. Ji ber vê yekê her çiqas mirov nikare vê rewşê wek «destpêka» felsefê bigire berçav jî, divê jî alî pêydabûna dîtin ên felsefî vebigire pêş û binirxîne.

Dîyar e ku mîna zanistêk serbixwe, pêydabûn û wek têbînîyên cida cida vir de wê de û bi awa kî bêserpê xwe dîyar kirin tiştên jî hev dûr in. Li gor têbînî û lêkolînên dirokna ên felsefê, felsefe wek zanistek taybetî ewilcar di Yewnana kevnare de, di seda 6. a PZ de derketîye holê. Wek dinyabîniyek xweser derketîye pêş û gav bi gav xwe ji desalata dîn û mîtho-

logîyê rizgar kirîye. Ev bûyera jî bo zanistek mina felsefê û mirovê xwedî bîrazadbû niqitgoranek gele girîng û mezin.

Felsefa Yewnan, ha yekcar û bi awa ki zanistek serbixwe derneket pêşê; ew jî wek giş kirinên mirow û berhemên civakî yê din, di demek dûr û dirêj de pêk hat û gav bi gav gihîşt û tîkuztir bû. Çi heye ku têbînî û dinyabîniyên beriya felsefê berhemên jîna rojê û yê xebatek pratîk bûn; jî cerib û kar û barê rojîn derketibûn, û bi piranî di nav mythologî û bîr û bawerîyên din ên komelê de xwe dîyar dikirin. Bi gotinek dinê, diviya ku her endamek komelê bê şik û bê rexne ev dazaniyên dîmî û rastîya wan bipejiranda. Li gel vê yekê cerib û lîenêrîn hinek berhemên din jî, ku di pêş bajarvaniya Yewnane de Mezopotamiya, Misir, Çîn û hvd. de pêyda bûbûn, hê negihîstibûn qonaxa teorîyek giştî û hê ne berhemên tewrek zanistî bûn; bi giştî, hê di gava ceribî de bûn û heya dereceyek têrî çareserkirina jîna rojîn dikirin. Matematîka Misrê, ezmannasiya Babilê, di warê zanistî de hê di qonaxek nizm û lawaz de bûn. Serdema destpêk a felsefê de zana û filosofên Yewnanê bi du pirsên bingehîn ve rûbirû bûn: Ji bin sibera dinê derketin, bi awa kî zanistî û teorîkî berhevkirina zaniyariyên berê. Dîyar e ku ev ne xebatek sivik û bêxeter bû. Her wiha pêwîstî bi zanayên xwedî azadbîr û çavnetirs hebû. Di wî demî de, bîr û ceribên mirov derbasî qonaxek wisa bûbûn ku «dogma» yê dinê û tabloyên tevatûrî yê mythologîyê êdî tîrê nedikir; pirsên ku derdiketin pêşê, yê ku dihatin bîrê êdî bêbersîv mabûn. Diviya ku zana û ronakbîrên komelê rê û rêrevek nû bigirin pêş; ne bi çavek dîmî û mirovên xwedî bîrûbawer, bi çavek zanistî li xoristê û hebûna mirov û komela mirovîyê binhêrin. Bi vê rewş û tewra nû ewilcar felsefê di Yewnana kevnare de destpêkirîye, mamosteyên bêhempa yê himdar li wir derketine holê û bûne himdarên felsefê. Wek me di serî de jî gotibû, toyê bîr û ramanên felsefî gele pêş Yewnan û pir cihên dinyayê de her hebûn, lê wek zanistek serbixwe felsefe berhema filosof ênkomela Yewnana kevnê ye.

Felsefe û Zanist:

Zanist, her yek li rûyek kaînatê û hebûnê dinhêrin; ango çarçova behs û xebata wan bisînor û dîyarkirî ye. Bi awakî giştî li kaînat û hebûnê nanihêrin. Zanîyarîyên ku ew pêşkêş dikin girêdayî bi beşek hebûnê ne, û tenê pirs û pêkhatin û pêwendiyan wê birên hebûnê eşkera dikin. Ji ber vê yekê, yek bi yek zanistên civakî û yên xoristî (tebîî) di derheqa kaînatê de xwedî dinyabîbîyek (Fr. conception du monde) giştî û têkuztir nin. Lê belê, rol û girîngîya berhemên wan ji yên felsefê bêtir tî xwûyan û bêtir xwedî tesîr in. Di jîna komelê de bêtir kêrhatî û berçav in. Vê rewşê, wiha kar li hinek zana û pisporênvan demên dawîyê kirîye kudibêjin «êdî felsefê emra xwe tîj kirîye û rol û hewcedariya xwe qedandîye; divê êdî ji holê rabe, dê zanist û teknîk bikeve dewsa wê». Di rastîyê de zanist, xasîma zanist û teknîk çiqas pêşde diçin bila biçin tu car pêwîstî û rola felsefê nikarin sivik bikin. Bo ku zanist bi çavek teng û ne teva ve li birek hebûnê mêze dikin; bersîva pirsîyarên giştî nadin. Lê felsefe, hebûnê bi giştî û tevayî digire berçav, û tîbînîyekberfireh pêşkêş dike. Di vir de mirov dikare bipirse, «ew zanîyarî û dawînyên ku wek berhemên zanista di ber dest de ne em ku wan bicivînin nikarin di derheqa kaînatê û hebûnê de tîbînîyek teva û tîkuz pêk bînin?» Helbet felsefê tim zanîyarîyên cida cida û bi destketîyên zanista bi kar anîne û her jî wê bi kar bîne. Lê rastî ev e ku bi civandînek matematîkî ve an bi cemîya dawîzanîyarên zanista ve ne ku dinyabîbîyek giştî, dibe dibeboxçeyek tevîpî wê bê çêkirin. Bo ku, ji bo kêranîna dawîzanîyara jî divê rê û rêbazek taybetî wê bête pêydakirinê, û ew bi awakî dinê bêne şirove kirin. Ev bi xwe jî dide xwûyan ku her mirov hewcedarê felsefê ye, û rol û girîngîya wê tucar wînda nebûye. Ew zanistê ku bikaribe heqa vî karî dewere, ango dawîzanîyarên zanista bi sîstem û rêbazek zanistî ve berhev bike, di derheqa rewş û pêydabûn û rêveva hebûnê û kaînatê de dinyabîbîyek zanistî pêk bîne, her tenê felsefe bi xwe ye. Her kar û mebestên felsefê ya hevdem jî xasîma ev in.

Li gel vê yekê, ew zanîyarîyên ku zanist pêşkêş dikin, divê rastî û şaşîya wan jî bête dîyar kirin. Kîjan rê zanistê berbîpêş dibe, an zanist di çi rêçek de bimeşin ku bikaribin xwe ji xelî û şaşîyê biparêzin, û zanîyarîyên baş û rast bi dest xin? Dîyar e, metodek baş û xebatek tîkûz di warê nîrxandina rastî û şaşî yên berhemên zanistan de mîna mercek serekî, hewce ye. Her di vî babetî de jî felsefê, arîkariya zanista kirîye û her dike jî. Berhemên wan dinîrxîne, kêmasîyên wan dîyar dike, û ew dê kîjan rê de û bi çi awayî bimeşin, an xebatek çawa bigirin pêş tim pêşnîyara dike û rê nîşan dide.

Felsefe û Komel:

Felsefe jî wek zanistên dinê her kar û kirinek mirov e. Her wisa efranerên felsefê an filosof jî mirov in û ser bi komelek

mirovayî ne. Di welatek de û di malbatek civakî de çavên xwe vekirine. Bi zîmanê komelek ve diaxivin û difikirin. Nîrxên civakî yên wan, ji alî civata wan ve hatine dîyarkirin. Rewş û tewrên wan, bi awakî giştî ser bi komelek mirovayîyê ne. Lê çi heye kû mirov ne hebûnek bêbizav (pasîv) û û bêkê e. Xwedî bîr û hiş e û tim difikre. Di warê têgihîştina rewşa dinyayê û yê jîna komelê de xwedî bengî û meraq e. Ji ber vê yekê bîr û hişên xwe tim bi kar tîne, xwe diwestîne ku bûyer û rûdayên dorbera xwe binase; nihênî û dawînyên wan bidoze û eşkera bike. Helbet ev xislet û taybetîyên mirov bêserî û bêbingeh nînin, girêdayî bi hebûna wî ne û ji jîna wî ya madî û civakî tîne. Giş kirin û efranerî û hunerên rengîn ên mirov berhemên vê rewşa wî ne. Ji alîk de pir tişt ji komelê distîne û ji alîk dinê ve jî pir tişt dide komelê. Ev, dan û sitandînek kûr û tevlihev e, ne gele zelal û ronî ye. Bona vê yekê gele zana û filosof parsenga (balans) vî dan û sitandîne bi başî nikarin dîyar bikin; hinek ji wan mirov û taybetîyên wî, wek hoyên bîngehîn nîşan didin û rewş û dayên komelê jî bîr dikin. Hinek jî komelê diweşînin, û mirov jî bîr dikin. Dîyar e ev herdu tîbînî jî ne rast in û çarçova bûyerê bi başî nadin xwûyandin. Felsefa zanistî giranîya komelê tucar wînda nake, mirov wek hebûnek civakî digire berçav û wek berhemek jîna madî û civakî dinîrxîne. Lê mirov jî bi kar û xebat û hişyarîya xwe ve kar li rewşa komelê dike û guherana wê û berbîpêşçûna wê de xwedî rolek bihêz û girîng e.

Ji demên berê heya niha mirov ku li ser raman û dinyabînyên filosofa rabiweste û lêhûr be, dîbîne ku ew jî di komelên xwedî çîn û ref de, her wek zana û ronakbîrên dinê, bi xebat û kirinên xwe yên çandî û komelî ve, çi bi zanatî çi bi bêhişyarî be, bûne alîgir û dost û yarê beşek komelê; û xebata wan kêrî bi yên dinê nehatîye. Hineka, li gor rewşa serdemê, tayê çîna karbidest girtîye û hineka jî yê bindest û hejar. Ev nayê vê manê ku yek û yek giş zana û filosof, tim bûne alîgir û pişgirê çîna ku ew jê hatine. Wek di dîroka zanist û felsefê de tî dîtin gele kesa jî çîna xwe an ya karbidest berê xwe guhartîye, û bûne hevkarên çînen bindest. Bi bîr û dinyabînyên xwe ve ketine xizmeta hejar û xebatkara. Bi kurtî tewr û xebata filosofa jî tim di bin tesîra rewşa komelê a giştî de maye û wek dîyardeyek tîkel xwe daye dîyar kirin.

Di destpêkê de, bi gelemperî, felsefe kar û barê aristokrata bû. Bo ku tenê ew xwedî demên vala û xwedî mercên xweşik bûn. Serkar û xwedî rêz û rûmet, her ew bûn. Lê demên paşê de kû di jîna mirovayî de guhartinên mezî çêbûn û komelê bêtir berbîpêş çûn, êdî wek burcuwa û burcuwayê hûr beşên din ên komelê jî bi vî karî ve mijûl bûn. Zana û ronakbîrên mezî derketin holê û di vî warî de bûn xwedî rol û girîngîyê. Ji seda 19. pîve û di serdema me de xasîma çîna karker û neteweyên bindest bala xwe dan felsefê, û jîna û tîkûşînen xwe de ji ronahîya wê istifade kirin û dikin. Xebata xwe yên rizgarîyê û ji zîlm û kedxwarîyê xilasbûnê de felsefa zanistî bi kar tînin. Ango di vê qonaxê de felsefe êdî kêrî giş mirovên hişyar û ronakbîra tî; ne yê karbidest û kolonyalîsta. Ji ber vê yekê taybetîyên çînî yên felsefê û yên tîbînîyên filosofa, êdî jî yên berê bêtir dîyar û zelal in. Her wîhaji serî pêdetîbînyên felsefî tim kêrî birek komelê hatine û gele filosofa jî di vî warî de xwedî helbijêrîyek eşkera bûne. An bîr û ramanên wan kêrî çînek civakî hatine û kêrî yên dinê nehatine. Di serdema me

de hinek ji filosofabi dînyabîniyên xwe ve ketine xizmeta çî-nên karbidest û kedxwar, û her bûne parêzgarên dezgeh û komela sermîyanîyê. Beşek din jî tayê karker û xebatkara digirin, ji bo nav de rakirina zilm û kedxwarîyê xebat dikin. Li gor vê beşbûnê felsefe, wek «îdealîzm» û «materialîsma dialektîkî û dîrokî» du xetên bingehîn girtine pêş. Di vê serdemê de, çî rasterast çî bi awakî veşartî bipeyîvînin û binivîsîn her filosofek an îdealîst e, an jî materialîst e. Divê bêgotin ku ev du xetên mezin ji serî pêde tim dijber û berhelîstê hev in, û niha jî her wisa li ber hev in.

Wek dixwûyê, ji alî çandî û çawayîyê ve naveroka wê çî cure dibe bila bibe bi tevayî felsefe karek çandî ye û pêwîst e ku wê bê kirin. Ew, êdî ne tenêkar û xebata filsofa ye, zana û ronakbirên din û giş mirovên sîyasetmend jî wê kêrî xebat ên xwe tînin. Bi awakî berbelav û firehtî, pir an kêm, bi hişyarî an bi ne hişyarî di kar û kirinên civakî defelsefe xwedî rol û girîngîyekdîyar e. Her kesek ku bixwazibe tiştek bike an kirinek xwe pêşkêş bike, qene li gor raman û tîbîniyek giştî bi rê dikeve, û rewşa xwe û ya kirina xwe li gor vê dinyabîniya xwe her dîyar dike. Rast e, giş mirov ne xwedî zanatî û tîbîniyên kûr û bingehîn in, lê dîsan jî di tewrên wan de rêçek felsefî xwe dide xwûyan, û ser xebatên wan de mîna rêberê giraniya xwe dide xwûyan û rola xwe dileyîze.

Di vê serdema nû de, şûxlê mirov û meyla wî çî dibe bila bibe, divê ku zêde an kêm bi felsefê ve mijûl be. Qene bi awakî giştî xet û meşa peydabûn û berbipêşçûna bîr û ramanên mirovayîyê bizanbe, ku bikaribe ji bûyerên der û dora xwe û yê jîyîna rojê şirove bike, û şaş û mat nemîne. Kesên ku xasîma polîtîkayê dikin an li ser zanîstê sîyasî xebat dikin, divê ta endazeyek ji rewşa tîgihîştina ferhengê sîyasî agahdar bin. Ku wisa nebe, mirov nikare kijan xet û fikir kêrî wî tînin û kijan ne bo wî û civaka wî ne, ji hev helbijere. Her wiha jî bo fikirkirinek rast û waqeyî, ji ber her tiştî divê ku mirov xwedî aql û tîbîniyek rexnegîr û firehtir be. Merem û mebesta gotinê û kirinê çî ye û ber bi çî aliyê ye, divê bizanbe û bîbîne. Dîyar e ev giş, bi kapasîteyek çandî û felsefî ve girêdayî ne.

Wek giş afranerîyên mirov, gur û geş bûna felsefê jî girêdayî bi rewşek demokratîk û xwedî îmkan e. Divê dar û dezgehên civakî, mirov û mêjîyê nefetîsînin, darê zorê daneynin li pêş bîra mirov. Her wisa bîr û bawerîyên felsefî û ramanî, anagorê qalib û dogmayên sîyasî, dîmî û toreyî neyên nîrxandin û xefe kirinê. Belê ne tenê bo azadiya fikrî, her bo xwe gîhandin û geş kirina afranerîya mirovên xwedî fikir jî her demokrasîyek miqerim û îmkanên madî û civakî pêwîst in. Ew dem qedrê insana bêtir baş tê zanîn, û kirinên wî jî bêtir kêrî ci-maetê tînin.

Qonaxê begûno
 Ma sero kerdo
 Dûman u mijî.
 Wer erê!..
 Canê canê canê
 Sosina mi,
 To can a nê canî
 Xatir be to bo,
 Ma niştmero gemîya Yunanî,
 Dengiz lete kerdo
 Kotmê hudîdê Trabzanî,
 Şîme ondêrê Estemol de vejîyayme.
 Hesarê to zor kerdo,
 Qonaxê begano,
 Ma sero kerdo dûmam u mijî.
 Xevere ama vanê,
 Silecî amê iskelê Topxanî,
 Şîne ke yara xo pers kerîne,
 Vejîyay ke hetê ma ra kes çîno,
 Pêro germewerê mêratê nê Tersanî.
 Wer erê!..
 Ez heyran bî
 Rindeka mi,
 Heyranê tu ne,
 Gerdanê tu yê şîşî,
 Qedayê royê xo bijerîne,
 Şîne çê, simonu
 Tutunê Muşî.
 Lao kata sona rew bê
 Şêrê jê sarê Xinişî.
 Tî ve wayrê xo kena
 Canê rew bê îmanê mi şî,
 Sosina mi,
 Sulvis ra vejîyê
 Tîm tîm nê namûşî.

- 2 -

Dil dil na sewda
 Dil dil na sewda,
 Dila'm çix amo,
 Çixê koûnê hetê ma.
 Kotê ra raye sonê
 Di biray teko zu zama.
 Kotu ra dime mi veng da
 Gos ro mi nêna dara.
 Sate nêqedîye
 Qopmis bîyo amo,
 Çixê koûnê hetê ma.
 Dêwaro berdê
 Di biray teko zu zama.
 Mî tomirê xo guret,
 Çixî sero veng da.
 Çewresê çê Xormeqîcan
 Amo serê şîvingan.

Pêroyîne xo çama
 Şî kotve zere,
 Çêver xo sero huşkî ra daza,
 Vanê îmdadê Kurêsû de meşêrê
 Meyîtê Kurêsû bivo werdê
 Kuzonê yava.
 Hîrê roz u hîrê sewî,
 Mi sero veng da.
 Tesela min ê kokim ke kewte,
 Xo rê şîne sarê xo na ra.
 Na deqa mordemê veng mi da,
 Va ke, «Urze urze to çî berdî
 Gos û kerikê ma»!
 Mordemo qiratî hawo tayîn kerd
 Îmdadê to de rusna.
 Vengê ti yo kokimî,
 Cêro amowulî Dîwa,
 Mî çimê xo kerdî ra,
 Tomirê xo guret,
 Çixî sero kutne sama.
 Mî nêzonit ke çitûr
 Vengê mi hesna,
 Dota mi de vejay
 Di biray teko zu zama.

- 3 -

Bezna to rindeka
 Qewaxa min a reza,
 Çênê ma nêwe ameyme,
 Nê zoneme hal u usilê na qeza.

Pilemorîye de reqî simito
 Sate hot u nêma,
 Terkit û amûne naza,
 Min o da çêver ro,
 Vana lao ti ya kama,
 Tezelê tu yê sey rê
 Melem melem,
 Kîvarênî mêymanênî naza.
 Heyî heyî heyî
 Sayîr dosto hêyî,
 Hîrê tenêy dot ra yenê
 Sayîrê min o têyî,
 Qedayê to bijêrî
 Urjîne ra ver vo ci şêrî,
 Uşîra destî bijêrî,
 Bîyarî xo rê mêyman kêrî,
 Sono tarî nao ame,
 Sayê xo benû bonê peyî,
 Xelê wexto ma zuvîn nêdîyo,
 Esmo vera sonû kunû peyî,
 Des u di cay poro filiko,
 Gerdanê sîsî sero kenû letêyî,
 Melema mi,

Çênê heke rozê çimê ma to nêgneno,
 Cîger ma zere de nêmaneno,
 Cîger beno letêyî.
 Serê sirote vêseno,
 Sa a ke dare ra esta,
 Lao qedayê to bijêrî, xevera ma,
 Zere u goyîlê to ra esta,
 Lao qedayê to nêceme,
 Sere teganîya,
 Lewê ma o to dest ra,
 Şîlîye sano koû,
 Laşêrî kerdê çemo,
 Uwe ama şîya
 Derê Hêydero de vineta,
 Qemer, Qemer
 A kî derdê min u to rê,
 U na goyîlê rê esta.
 Koyê serê ma persena,
 Kap u na rivêşî,
 Erê usar na o ame,
 Fetelînê şîx u dewrêşî,
 Hîrê fizilî dewa sima de estê,
 Çênekon ke dormê ma ra nêşî,
 Ondêr no goyîlo,
 Loqmê nu ke peynîya gula mi ro nêşî,
 Serve yara mi vo, çênekon,
 Ondêr avor de nêşî.

- 4 -

Erê koyê serê ma persena,
 Melema mi,
 Çîçeg o, gul o,
 Wertê çîçego de,
 Vileçewtê xo simbilo.
 Vana lao hên mavaze,
 Pîyê mordemê sey Heqo,
 Heq dîna de mordemode pîlo.
 Hesarê goyîlî sano ma,
 Zerê ma dirvet o, kulo.
 Erê mala sima rinda
 Melema mi,
 Ver de sona şîye.
 Melema mi,
 Mala sima rinda,
 Pey de sona şîye.
 Vana lao to rê silayîya,
 Meşte bê çê ma mêymanîye.
 Cîwanikêda qayet rindeka,
 Melema mi, axirbaşîye,
 Hem axirbaşî ya hem rindeka
 Hem kî tasillîye.
 Ama lewê ma de hûrdî hûrdî qesey kena,
 Jûya axirbaşîye.
 Roza bîne ez terkito şîyo,

Bara mi rê Heq amo comerdîye,
 Şînû ke kosê oda de nîştaro,
 Ti vana dîna gûzelîye,
 Uşte ra amê destê mi toqa kerd,
 Mi xo rê lew na melama xo ra,
 Tomê xo mendo,
 Tomê Baxdad xurmaşîye.
 Şîye mi rê qewê pote arde,
 leto zu qewa leto zu sitê mîye,
 Leto zu mi simito,
 Leto bîn, axû bo,
 Gula mi ro nêşîye.
 Xatirê xo wast bînû tever,
 Verê çêverî de guret mi ra,
 Tirkonê Anadolîye,
 Deshot mordemî danê zu mordem ro,
 Tez çîno şeref u camêrdîye,
 Mi va Heqo nika bivîyêne
 Naza çor xortê Kirmançîye,
 Ma ve sima ra pêrodêne,
 Sarî bîdîyene kerdên u camêrdîye,
 Nata-dota danê mi ro,
 Lesa minê sey kerda mirdîye,
 Şerefê Tirkonê Anadolîye,
 Mendo ro şerefê xanimonê Qerekoyîye,
 Mi va kotî menda, birese,
 Xizirê sata teng u darlixîye,
 Xizirî mi rê çelê vegî,
 Bojîyê mi guret, vetro silametîye.
 Mi uşîra xo gurete,
 Sana sîse yolîye,
 Tayê ca ke şîne,
 Linga mina raste vinete,
 Nêşîye,
 Peyser cerûne ra amo dewa yara xo,
 Ke sewe bîya nêmiye,
 Tezelê minê sêy rê noroci
 Vorena bimbareka silîye,
 Sewa yê comerdî mi sero,
 Kerda teng u tarîye.
 Mi çimê xo naypêra kerdî ra
 Ke sabaxî sano gilê koû,
 Xoze hao vejîyo ra camîye,
 Mi va Heq o sikrê mi de tovo,
 Tirkî nika benê topî sonê camîye,
 Sonû melama xo remnenû anû
 Eve be rehetîye.

Gira gira oncîne şîne,
 Ha wa kuta camî bervena,
 Serê çimanê xo jê asma nêwîye.
 Dota amê zeleqîye yaxê mi ra,
 Maa xû wa zalim a çêvêsayîye,
 Mi va,
 «Najnî mi ra çi wazena!
 To de çî no gonî-qeyretê Kirmançîye».
 Vame urze!

Çêna xo ra mi dime fiye,
 Vana,
 «Na qeso mi de meke,
 Some xevere dame Tirko, to kisenê
 Meyûtê to erzenê serê sûse yoluê».
 Mi va,
 «Najni ti ça naye kena,
 Hirê xanû sero jû ne,
 Ti Heqî naskena minê sey bide
 Xatirê sitê Ana Fatma Sipîye».
 Vana,
 «Lao, naye sero to ça xo do merdene,
 Altustê naye jû cînîye».
 Mi va,
 «Najni, aqilê to êr nêkeno,
 Her helmete dîna de nêbena jûye».
 Vana,
 «Lao, maa mi rê Heqî demekeme,
 Raa Îmam Caferî caverda,
 Dawerê çonâ sero ra bîya Yêzîdiye,
 Tek arasî nêdana,
 Dewamlî sona camîye».
 «Najni, ti ke raa xo ra donmîs bîya,
 Ti bîya cenemîye».
 Mi ke ci ra hênî va,
 Hurendîya xo de vinete, cemedîye,
 Destê kîvara xo guret,
 Arde verê çêverî.
 Mi va ya to remnon bon,
 Ya kî meyûtê mi kuno welatê xerîvîye,
 Mezela mi ke kute welatê xerîvîye,
 Xo viraze bê mezela mi ser
 Sewa yênîye,
 Çênê ti ke eve qelbo pak
 Bêrê mezela mi ser,
 Hardo dewrê gêste sono,
 Mezela mi bena kewîye.

Erê to remnonû a Nazmîya vêsayîye,
 To remnonû benû çê Emed Gûngorî,
 Pîlê mao,
 Mordemode bexto,
 Min u to sero keno
 Ser u sewîye,
 Çêverê hukmat de kuno zere,
 Min u to vera
 Keno dawa wekîlîye,
 Çêverê hukmat de ke çare nêdî,
 «Otuz Sekîz» îlan keno,
 Beşlî keno xo herme ra,
 Aşimonê Helevî saneno xo mîye,
 Tirkî xo rê bêrê bivînê,
 Şeref u kerden u camêrdîye,
 Mirodê min u to bikero,
 Cêr Kemerê Duzginî
 Cor Gola Bûyera Kewîye.

Çênê mala sima rinda
 Rindeka mi,
 Ver de sona şûye,
 Çênê mala sima rinda,
 Rindeka mi,
 Pey de sona şûye.
 Cor de raştê mi bîye,
 Jûya qeregoz u qereqaşîye,
 Mino silam da ci,
 Guret ra silamê Heqîye,
 Xo çarna mi de nîyada,
 Binê çimû ra mi de hûyê,
 Tê ver u tê dima oncîyayme şîme,
 Çêverê apartman de kute zere,
 Vejîye qatê diyîne,
 Bîye bojîyê mi ro yemê zerî,
 Vana lao ti ça honde sermayêna
 Ez u to ra domonê
 Topraxa Tuncelîye,
 Bara minê sey rê
 Heq amo comerdîye,
 Roza kîr u vîre,
 Mi nêzona ke,
 Çitûr amê çitûr şîye,
 Uştâ ra mi ra xatir wazena,
 Dîna mi sero kerda
 Xan u xiravîye,
 Mi va melem,
 Ti ke Heqî nas kena,
 Na defterê mi ra yazmîske
 Adrêsa xû ya doxrîye,
 Vana lao ez ke to de
 Xayîn qesey kenû,
 Nêvînî safatê Ana Fatma Sipîye.

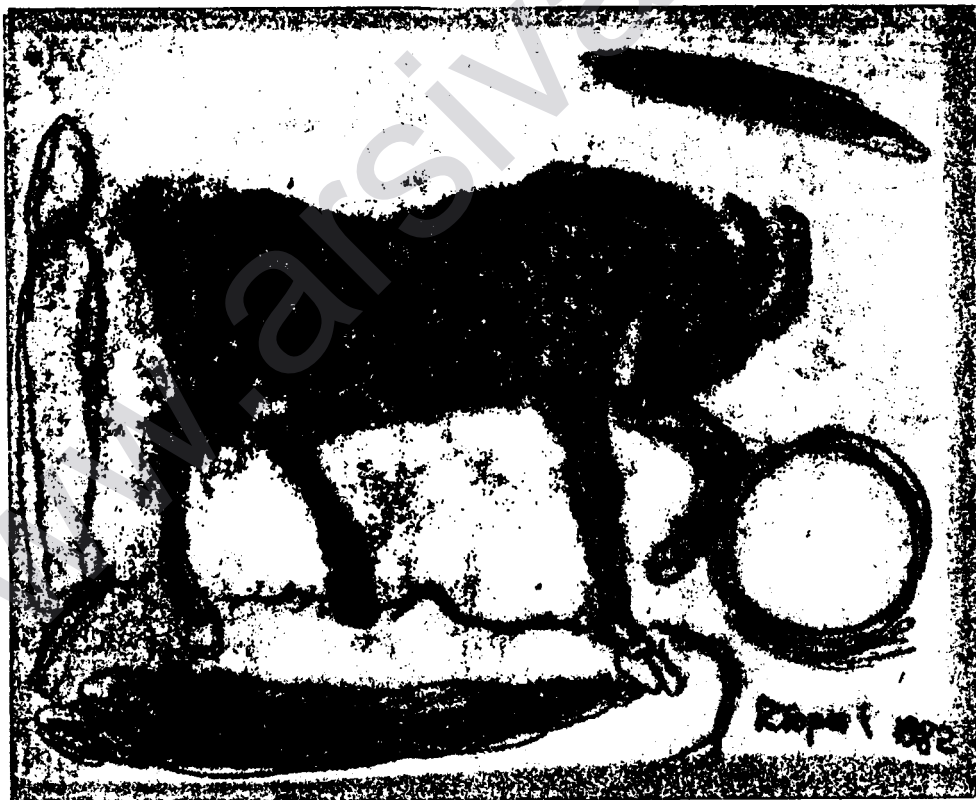
Çênê mala sima rinda,
 Rindeka mi,
 Ver de sona nê gavanî,
 Na ra awêr qisawetê mi çînevî,
 Wertê çor rozo de
 To ez kerdo
 Wayrê efskarê giranî,
 Damako Areyîzo,
 To dima waneno
 Jê bilbilê yavanî.
 Sosin
 Mi de bê to remnonû bonû,
 Xo rê biremnî berî,
 Vana,
 «Lao mordemode se u feqîra,
 Besenêkena nêdana,
 Qolind u haletûnê sarî».
 Sosin,

Mi de bê to renonû bonû,
Heq keder nêdo,
Kederê çewres çêênê Karwanî,
Anê zu gîze morenê danê
Qolind u haletonê pêra to
Hîzol u Xiranî.
Perê Turkîya ke qevul nêkerde,
Zalimonê,
Morenê pêro markê Almanî.
Vana,
«Lao, qeydû ma ser mavaze,
Xeверî kenê, bivê bê gumanî.

Çênê mala sima rinda,
Rindeka mi,
Ver de nê hênîyo,
Sosina mi,
Qizil sûretê yê xo veto,
Resmê xo nopira rusno
Teseqlîyo.
Guret şînu Tempilteno nêvêsayê,
Çê Tornê Kudêkî,
Mi va Alî Çîçek
Ti ve comerd kena,
Na melema mi rê istek bîya,

Yê min u to îqrarê Olîyo.
Vano bira,
Mi rê qalo nîyanên meke,
Tezelê to rê esmer îstek qapa bîyo.
Mi va bira,
Qesa to doxrîya,
Talî tezelê mordemê sêyf
Core dîna de hûyo?
Mirodê min u yara mi dekeroy,
Xizirê Gola Buyera Kewîye.

Çênê mala sima rinda,
Rindeka mi,
Ver de sonê hîrî,
Hîrê tercumanî ma Areyîzû ra vejîyê
Pêroyîne gonî qeyretê xo
Esto hetê Tirkûnê Qirşêhîrî,
Mi va bira nîya mekerê,
Gonîya xo merzêrê,
Bidê xatirê rayver u pîrî,
Mi tesela xo simara gureta,
Mirodê min u yara mi bikero,
Xizirê peyê Pirdê Sûrî.

BAZI YÖRELERDE DİMİLİ VE KURMANCI LEHÇELERİNİN KÖYLERE GÖRE DAĞILIMI

- II -

Bu araştırmanın geniş açıklamalı birinci bölümü dergimizin geçen sayısında yayımlanmıştı. Bazı okurlarımızın 2.sayı edinememiş olmaları nedeniyle aşağıdaki listeleri değerlendirmede güçlük çekebileceklerini düşünerek, yazarın geçen bölümde yeralan yazısından konuyla ilgili bir alıntıyı yinelemekte yarar görüyoruz. Değerli araştırmacı Malmisanj durumu şöyle tanımlıyordu:

"Bir dil ile veya bir dilin lehçeleri ile ilgili olarak edinilmesi gereken temel bilgilerden biri, sözkonusu dil ya da lehçelerin konuşulduğu yerlerle ilgilidir. Kuşkusuz dilin ya da lehçelerin dağıldığı alanların olabildiğince detaylarıyla bilinmesinin birçok yararı vardır. Dilbilimi bir yana bu konu hem sosyoloji, ta-

rih ve beşeri coğrafya açısından hem de toplumsal yapıyı tanımak isteyenler ya da politik çalışma yapanlar açısından da önem arzeder. Kürtçe gibi yayıldığı alan hayli geniş olan ve sürekli tehdit altında bulunan bir dilin ve bu dilin lehçelerinin konuşulduğu yerleşim birimlerinin ciddi araştırmalarla tesbiti ise bu nedenlerle daha da gereklidir. Bugün birçok dilin, brakalm konuşulduğu alanların tesbitini, dildeki bazı sözcüklerin kullanıldığı yerleri gösteren dil haritaları ve dil atlasları bile hazırlanmış iken bizim henüz lehçelerimizin ve hatta genel olarak Kürtçenin bile dağılım alanlarını yeterince tesbit edememiş olmamız üzücüdür".

(Köylerin adları açıkta, Türkçeleştirilmiş olan yeni adları ise parantez içinde verilmiştir. Hemen karşısına konulan harfler de konuşulmakta olan lehçeyi belirtiyor.)

Mameki (Kalan/Tunceli) il merkezinde Dımılı ve Kurmanci lehçeleri konuşulur*.

1. Havigpax (Babaocağı) D
2. Korkes (Batman) D
3. Çola Hero (Çalkıran/Çiçekli) D
4. İksore (Gözen/İksor) D

5. Halvoriye (Karşılar) D
6. Mılo (Örenözü) D
7. Hêniyê Dızdo (Pınar) D
8. Zaxge (Sarıtış) D
9. Text (Taht) D

Çixêke (Çiçekli) Bucacı: Bucak merkezi olan Çixêke'de Dımılı lehçesi konuşulur.

1. Tursmêge (Aktuluk) D
2. Tap (Başakçı) D

3. Welikan (Baylık/Velikan) D-K
4. Sixsox (Burmageçit) D
5. Cemceli (Çemçeli) D-K
6. Sırze (Çılga) D
7. Xêçe (Demirkapı) D
8. Merxo (Doluküp) D
9. Kano (Kanoğlu) K
10. Xosor (Kopuzlar) D
11. Sorpiyan (Yolkonak) D-K

Pax (Karakoç) Bucağı: Bucak merkezi olan Pax'da Dımılı lehçesi konuşulur.

1. Ambar (Anbar) D
2. Sovayige (Atlantı) D
3. Çuxure (Çukurköy) D
4. Vılê Kaso (Erdoğan) D
5. Xeceriye (Güdeç) D
6. Gomêmişi (Gümemiş) D
7. Vankug (Gürbüzler) D
8. Putık (Kuyluca/Kuzluca) D
9. Korto/Kortan (Meşeyolu) D
10. Sêyno (Sinanköy) D
11. Gewreke (Yeşilkaya) D

Tulık (Sütlüce) Bucağı: Bucak merkezi olan Tulık'de Dımılı lehçesi konuşulur.

1. Roşnage (Alacak) D
2. Axdad (Baldan) D
3. Gıniye (Çıralı) D
4. Pilvank (Dedeagaç) D
5. Dilek D
6. Sêdxano (Gökçek) D
7. Saxsig (Güleç) D
8. Hengirvan (Karagöl) D
9. Kocalar D
10. Vanarız (Suvat) D
11. Hêgawo Derg (Uzuntarla) D

* *Mameki (Tunceli) ile ilgili bilgiler Mustafa Düzgün'ün yardımıyla tesbit edilmiştir.*

Mêzgir/Mecinger (Mazgirt) İlçesi: İlçe merkezinde Dımılı ve Kurmanci lehçeleri konuşulur. Dımılı lehçesinin daha ağırlıklı olduğu söylenebilir.

1. Şorde (Ağaçardı) D
2. Çanture (Akyünlü) D
3. Xozinkıx (Alanyazı) K
4. Lazvan (Aslanyurdu/Onbaşılar) D
5. Çanaxçıya Cerêne (Aşağı Çanakçı) D
6. Sindam (Aşağı Oyumca) K
7. Hezirge (Aşağı Tarlacık) D
8. Kaştun (Avunca) K
9. Mazra Beglero (Beyler) D

10. Germısı (Bulgurcular) K
11. Daleburan (Danaburan) K
12. Hasorik (Dazkaya) D
13. Xocewanis (Demirkazık) K
14. Qurçık (Doğanlı) K
15. Tırkêle (Doludizgin) D
16. Gavan (Gümüşgün) K
17. Qılaçiye (Kalaycı) D
18. Kela (Kaleköy) K
19. Qewaxtepe (Kavaktepe) K
20. Dilano (Koçkuyusu) D
21. Qawûne (Köklüce) D
22. Reşmezra (Oymadal) K
23. Temırtax (Temürtaht) D
24. Kırzi (Yazeli) K
25. Tarpasor (Yenibudak) D
26. Sindamê Jorin (Yukarı Oyumca) K

Mêzgir İlçesi Pêre/Qereçor/Çarsancax (Akpazar) Bucağı: Bucak merkezinde Kurmanci lehçesi konuşulur.

1. Hêwedan (Ayvathı) K
2. İlano (Balkan/İlanlı) D
3. Demirciyan (Demirci) K
4. Seyitli (Elmalık) K
5. Şomi (Gelinpınar) K
6. Goydepe (Göktepe) K
7. Basi (Güneşdere) K
8. Koterız (Güneyharman) K
9. İsmaili (İsmaili) K
10. Sorek (Karabulut) K
11. Qere Wısif (Karayusuf) K
12. Garisan (Karsan) K
13. Hoşi (Karşikonak) K
14. Qêçi (Kayacı) K
15. Paxnik (Kepeктаş) K
16. Quycıx (Kızılçık) K
17. Quçi/Quçıyan (Kuşçu) K
18. Lamk/Lemk (Obruktaş) K
19. Kurekan (Oğuzbaşı) K
20. Çelxedan (Ortadurak) K
21. Hors (Örsköy) K
22. Zêri* (Şavkın) K

Mêzgir ilçesi Moxendi (Darıkent) Bucağı: Bucak merkezinde Kurmanci lehçesi konuşulur.

1. Ferec (Akdüven) K
2. Şilk (Akkavak) K
3. Qurqurık (Aktarla) K
4. Alxan (Alhan) K
5. Coşık (Amıtçılar) K
6. Seyweliyan (Ataçınarı) K
7. Canig (Aydınlık) K
8. Dawali (Beşoluk) K
9. Çet (Çatköy) K

10. Beroj (Dallibel) K
11. Qeceran (Dayılar) K
12. Baxin (Dedebağ) K
13. Hulman (Doğucak) K
14. Riçik (Geçitveren) K
15. Kupik (Gelincik) K
16. Gomê Qerec (Güleç) K
17. İbimamud (İbimahmut) K
18. Lodeg (Kartutan) K
19. Dırban (Kızılkale) K
20. Şixik (Koyunuşağı) K
21. Manıkırag (Kuşaklı) K
22. Quşxane (Kuşhane) K
23. Mestan (Ortaharman) K
24. Pûlan (Otlukaya) K
25. Xirêwe (Öreniçi) K
26. Bilan (Özdek) K
27. Xıştan (Sarıkoç) K
28. Axkilise (Sökücek) K
29. Derê Karê/Kardere (Sülüntaş) K
30. Goman (Yaşaroğlu) K
31. Şobag/Şovag (Yeldeğen) K

Pêrtag (Pertek) İlçesi: İlçe merkezinde Kurmanci lehçesi ve Türkçe konuşulur.

1. Coravan (Çakırbağ) K
2. Zeverek (Demirsaban) K
3. Dereli Türkçe
4. Zêve (Dorutay) K-D
5. Balan (Geçitkaya) K
6. Kavê (Kolankaya) K
7. Reşikan/Til (Korluca) K
8. Mercimek K-Türkçe
9. Saxman (Sagman) Türkçe

Pêrtag İlçesi Aşeker/Şevağ (Akdemir) Bucacı: Bucak merkezinde Kurmanci ve Dımlı lehçeleri konuşulur.

1. Kurmeş (Aşagi Gülbahçe) K
2. Titênig (Ayazpınar) K
3. Koxping (Ballıdut) K
4. Celedor (Bulğurtepe) K
5. Baravan (Çukurca) K
6. Taxsi/yan (Gövdeli/Tahsu) K
7. Doxikan (Konaklar) K-D
8. Kurmêşa Jorin (Yukarı Gülbahçe) K

Rumkix (Dere) Bucacı: Bucak merkezi olan Rumkix'de Kurmanci lehçesi konuşulur.

1. Saxmanê Dersimi (Ardıç) K-D
2. Sımsor (Bakırlı) K-Türkçe
3. Poxeters (Elmakaşı) K
4. Axzunige (Kayabağ) K
5. Qazeli (Kazlı) K

6. Gulbariye (Sögütlütepe) K
7. Surgıç (Sürgüç) K
8. Ulupar (Ulupınar) K
9. Cêrxike (Yalınkaya) K
10. Êrindeg (Yamaçoba) K

Paxşank (Pınarlar) Bucacı: Bucak merkezi olan Paxşank'da Kurmanci lehçesi ve Türkçe konuşulur.

1. Balisêr (Beydamı) K
2. Xarseng (Biçmekaya) K
3. Hafsig (Böyürtlen) K
4. Vagêrd Çalözü) K
5. Çataksu/Abdolu Türkçe
6. Xırnêg (Çimenli) K
7. Markig (Günboğazı) K
8. Qeceran (Kacarlar) K-D
9. Gados (Karagüney) K
10. Qoçpıxar (Koçpınar) K
11. Xaxi (Konurat) K
12. Pirinçi K
13. Zımêq (Sumak) K-D
14. Tanz (Tozkoparan) K
15. Mısaderic (Yeğencik/Arpalı) K
16. Yeniköy K
17. Horige (Yukarı Kayabaşı) K-D

Xozat (Hozat) İlçesi: İlçe merkezinde Dımlı lehçesi konuşulur.

1. Axvêran (Akören) D
2. Pıxamiye (Alancık) D
3. İncıxga (Altınçevre) Türkçe
4. Cemalan (Balkaynar) D
5. Hopık (Beşelma) K
6. Miksor (Bilekli) D-K
7. Kernıge (Buzlupınar) D
8. Lolontanêr (Çaytaşı) D
9. Dewrêscemalo (Dervişcemal) D
10. Êrxane (Geçimli) D
11. Sovge (Gözlek) K
12. İne (İnköy) D
13. Bargıni (Karabakır) K
14. Qerece (Karacaköy) D
15. Karaçavuş D
16. Kavuktepe
17. Koruköy
18. Qolce (Kozluca) D
19. Qewxe (Korukaynak)
20. Dêrike (Sarisaltık) D
21. Tawuge (Tavuklar) D
22. Tanêr (Türktaner) D
23. Xoşan (Uzundal) K
24. Tortani (Yoğuntoprak)
25. Sirtikan (Yüceldi) K

Xozat İlçesi Amutqe/Peyig (Çağlarca) Bucağı: Bucak merkezi Peyig'de Dımılı ve Kurmanci lehçeleri konuşulur.

1. Hêniyo Sîpê (Akpınar) K
2. Samoşiye (Boydaş) K
3. Bezavut (Esenevler)
4. Qalacıxe (Kalecik)
5. Texer (Ormanyolu) D
6. Amutqe (Yenibaş) K-D
7. Kilise (Yenidoğdu) D

Xozat İlçesi Deşte (Geyiksuyu) Bucağı: Bucak merkezinde Dımılı lehçesi konuşulur.

1. Çolkırage (Ağırbaşak) K
2. Sekag (Altınyüzük) K
3. Testage (Atadoğdu) D-K
4. Zimêqe (Çığırlı) D
5. Pakıra (Dalören) D
6. Xaçeliye (Dikenli) D
7. Bornage (Düzpelit) D
8. Muskırage (Eğriyamaç) D
9. Askesore (Okurlar) D
10. Torım (Taşıtlı) D

Kani Reş (Karlıova) İlçesi: İlçe merkezinde Kurmanci lehçesi konuşulur.

1. Baxlu (Bağlısa) K
2. Baxçe (Bahçeköy)
3. Boran (Boncukgöze) K
4. Çiftlik (Çiftlikköy) D
5. Hunyan (Çukurtepe) K
6. Gêlan (Geçitli) K
7. (Harmantepe)
8. Heznawê (Hasanova) K
9. Çêrmûk (İlipınar) D
10. Şorika Jêrin (Kantarkaya) K
11. Qere Balçix (Karabalçık) D
12. Qerxe Pazar (Kargapazarı) K
13. Qaşuxçi (Kaşıkçı) K
14. Ceban (Kaynak) K
15. Liçik (Kaynarpınar) D
16. Çewliga Şeman (Kıraçtepe)
17. Qızıl Çubux (Kızılçubuk) K
18. Kumêt (Kümbet) K
19. Botan (Mollaşakir) K
20. Sıqavêlan (Sakaören) K
21. Şarûg (Sarıkuşak) K-D
22. Alpiran (Serpemekaya) K
23. Gamêşan (Soğukpınar) K
24. Kerran (Suçatı) K
25. Çırık (Taşıçay) K
26. Toxlan (Toklular) K
27. Şorika Corin (Tuzluca) D
28. Wêranşar (Viranşehir) K
29. Üncelx (Yoncalık) K

30. Qere Hemze (Yorgançayır) K

Gonig (Göynük) Bucağı: Bucak merkezi olan Oxnût (Göynük)'de Kurmanci ve Dımılı lehçeleri konuşulur.

1. Sêvıka Cêrin (Aşağıyağmurlu) D-K
2. Cilîgol (Ciligöl) K
3. Xelifan (Derinçay) D
4. Kûrık (Devecik/Kürük) D
5. Hacıyan (Hacılar) D
6. Qırmoçek (Karlıca)
7. Kızılağaç
8. Azizan (Sudurağı) D
9. Saxnis (Yiğitler) D-K
10. Sêvıka Corin (Yukarıyağmurlu) D-K

Gumgum (Varto) İlçesi: İlçe merkezi olan Gumgum (Kela)'da Kurmanci ve Dımılı lehçeleri konuşulur.

1. Zaçêx (Acarkent) D
2. Xelefan (Ağaçaldı) D
3. Seferek (Ağaçkorur) K
4. Alangoza Jêr (Aşağı Alagöz) K
5. Hacıbega Jêr (Aşağı Hacıbey) K
6. Qalçix (Aydınpınar) D
7. Çarbuhur* (Bağıçi) Çeçence
8. Kevırhıngv (Baltaş) D
9. Başkent (Başkent) K
10. Kêrs (Boylu) K
11. Rındaliya (Buzlugöze) K
12. Mışko (Çaltılı) D
13. Gundê Mira (Çayçatı) K-D
14. Mêrgê Mıst (Çayrıyolu) K
15. Gêste Merd (Çobandağı) D
16. Goma Gorgo (Dallöz) K
17. Sêgıran/Sê Gır (Diktepeler) D
18. Qurçık (Görgü) D
19. Hebiban (Haksever) K
20. Dodan (İlbey) K-D
21. Qeremêş (Karameşe) K
22. Kunav (Kayadelen) K
23. Xınzora Jêr (Kayalidere)
24. Zırıng (Kayalık) Çeçence
25. Kımsoran (Kaygıntaş) K
26. Baskan (Kaynarca)
27. Goma Zilê (Koçyatağı) D
28. Leylek (Leylek) K
29. Sultaşê (Ocaklı) K
30. Kovık (Oğlakçı) D
31. Dadınan (Ölçekli) K
32. Qere Seyit (Özenç) K
33. Dapak (Sağlıcak) D
34. Qerqerût (Sazlıca) K
35. Keçan (Seki) D
36. İnaq (Sirasögütler) K
37. Taçi (Taşçı) K
38. Xırbaqup (Taşdıbek) K-D

39. Tepe* (Tepeköy) Çeçen
40. Çerkezaynan (Ulusirt) Çerkezce
41. Goşkar/Koşkar (Yarlısu) D
42. Muzûran (Yayıklı) D
43. Dêrik (Yedikavak) K
44. İnali (Yılanlı) K
45. Alangoza Jor (Yukarı Alagöz) K
46. Hacibega Jor (Yukarı Hacıbey) K
47. Zorava (Zorabat) K

Ustukuranê Mezan (Çaylar) Bucağı: Bucak merkezinde Dımlı lehçesi konuşulur.

1. Mengel (Alabalık) D
2. Tanzık (Armutkaşı) D
3. Musıkan (Beşikkaya) D
4. Xarık (Çalidere) D
5. Caneseran (Dağcılar) D
6. Sofıyan (Doğanca) D
7. Xaşxaş (Eryurdu) D
8. Kuzık (Gölyayla) D
9. Zengel (Güzeldere) D
10. Tatan (Güzelkent/Ağaçköprü) D
11. Reqesan (İçmeler) D
12. Cıvarık (Kartaldere) D
13. Qasman (Köprücük) D
14. Hemuk (Küçüktepe) D
15. Omeran (Onpınar) D
16. Qere Gıvış (Özkonak) K
17. Şeman (Taşlıyayla) D
18. Badan (Teknedüzü) D
19. Şorık (Tuzlu) D
20. Ustukuranê Qıcık (Uçbulak) D
21. Çorsan (Yeşildal) D

Kêranlıx (Karaköy) Bucağı: Bucak merkezi olan Kêranlıx (Omcalı)'da Dımlı lehçesi konuşulur.

1. Darêbi (Akçatepe) K
2. Selçuk/Serçuk (Almaçık) D
3. Dırban (Çayönü) D
4. Anêr (Değerli) K
5. Sariç (Dönertaş) D
6. Eynan (Durucabulak/Lolonaynan) D
7. Avrêz (Erdoğan) K
8. Gaqır (Gelintaş) D
9. Şêxpir (Göltepe) D
10. Qerekoy (Karaköy) K
11. Qerepungar (Karapınar) K
12. Xınzora Jor (Kayalıkale) K
13. Dêrika Anêrê (Kumlukıyı)
14. Yekmal (Kuşluk) D
15. Şip (Sanlıca) K
16. İskender (Ünaldı) D
17. Vıranç (Yeşilpınar) D
18. İspahye (Yurttutan) K

Depe (Karakoçan) İlçesi: İlçe merkezinde Kurmanci ve Dımlı lehçeleri konuşulur.

1. Mezre (Ağaçmezrası) K
2. Çakan (Akarbaşı) K
3. Alikan (Akçiçek) K
4. Paş (Akkuş) D
5. Tırkan (Altınoluk) D
6. Baxçecox (Bahçecik) D
7. Çeleqes (Balcalı) D
8. Qala Mezen (Bardaklı) K
9. Beydeve (Beydere) K
10. Êx (Bulgurcu) D
11. Qılotıyan (Çalıkaya) K
12. Alikana Jorin (Çamardı) K
13. Musan (Çatalıyol) K
14. Himan (Çavuşyolu) D
15. Bıdıran/Badıran (Çayırğülü) K
16. Kafan (Demirdelen) K
17. Kurukanê Gaz (Doğanoğlu) K
18. Çowır (Gündeğdi) K
19. Hemzeliyan (Hamzalı) K
20. Qelecox (Kalecik) K
21. Gırbo (Kalkankaya) D
22. Qereçan (Karakoçano) K
23. Qerepınar (Karapınar) K
24. Qereşeqal (Karasakal) K
25. Axşış (Kavakdere) K
26. Qızılce (Kızılca) K
27. Qızılınar (Kızılınar) K
28. Xelan (Koçyigitler) K
29. Qulundere (Kulundere) K
30. Oxçıyan (Okçular/Bozçatı) K
31. Kolemıs (Ormancık) K
32. Seymamudan (Pamuklu) K-D
33. Mesreyê Gazê (Paşayaylası) K
34. Sarcan (Sarcan) D
35. Dımlı (Tekardıç) K-D
36. Delikan (Uçbudak) K
37. Şewtıyan (Yalıntaş)
38. İngılce (Yenice)
39. Qomuk (Yenikaya) K
40. Yeniköy K
41. Golan (Yoğunağaç) K
42. Qewıman (Yücekonak) K

Lexan (Başyurt) Bucağı: Bucak merkezinde Kurmanci lehçesi konuşulur.

1. Yalancı (Akbulak) K
2. Ferxo (Akyokuş) K
3. Alayağmur K
4. Kurikanê Jêrin (Aşağı Ovacık) D
5. Çanakçı K
6. Lexanê Jorin (Çayırdamı/Yukarı Lahan) K
7. Seyfan (Demirtepe) K
8. Deveci K

9. Hamkan (Durmuşköy) K
10. Gozerek (Gözerek) K
11. Gulice (Güllüce) K
12. İsabeg (İsabey) D
13. Qırxıl (Kırgıl) K
14. Kor Wısv (Kör Yusuf) K
15. Quşçi (Kuşçu) K
16. Kumbet (Kümbet) K
17. Mehmutli (Mahmutlu) K

18. Meqşûdali (Maksutali) K
19. Mir Ehmed (Mirahmet) K
20. Saxın (Sağın) K
21. Savucak/Soğucak
22. Kurikanê Jorin (Yukarı Ovacık) D
23. Üzev (Yüzey) K

* Köy tüzel kişiliği kalkmıştır.

Dergimizin 2.sayısında yayınlanan bu araştırmanın birinci bölümünde karşılaşılan dizgi yanlışlarını aşağıdaki gibi düzeltir, özür dileriz.

Sayfa	Sütun/Satır	Yanlış	Doğru
11	I-23	Xaru	Xwaru
11	II-6	sözcüğünün	sözcüğünü
12	II-35	Şii bulunduğu	Şii köyü bulunduğunu
13	II-8	bölgesindeki Kur. manc aşiretinin	bölgesindeki bazı Kurmanc aşiretlerinin
13	II-29	sakalın	sakalını
14	II-21	Kürtlerin gerçeğinden	Kürtlerin nüfusu gerçeğinden
15	I-4	1912'de bilgilere	1912'de verdiği bilgilere
15	I-11	faklı	farklı
15	I-29	Lrwendi	Lewendi
15	II-12	listede	listelerde
17	I-13	Behro/Boxaz	Behro Boxaz
17	I-41	Hêni	Henı
17	II-14	Turanlı	Turalı
17	II-15	Gel	Gêl

FABLÊ LA FONTAÎNE'Î

La Fontaine, nivîskarêde Franseyî yo. Sera 1621 de sûkêda qizikeke de ama dîna. Halwextê îno zêde rind nêvî. Besenêkerd zêde biwano, hama onca kî cad kerd, xo qefelna, kut wertê zanoxo ve hûnermendone Fransa.

Û, zerepak vî, dostonê xo ra zêde hez kerdêne. Wes qesey kerdêne, kamî ke gosnênera qesonê eyî ser, îndî nêwastêne ke ci ra dûrî kuyo. Û xêlê zerehîra vî. Rêw rêw rîyê xo tîrs nêkerdêne, pozzîn nêvîyene. Hem nêwastêne ke zerê kesî ci ra bimano hem kî hurendîya qesey ke amê, çî wext vilê xo kesî rê ronêna.

Sanikonê La Fontaine (fabl) de heywanî, tayr-tûrî qesey kene. Anagorê xîyo ve xisletonê xo, xo mûsnenêra wendoxo. Hama mordem ke na saniko de nîyadano, meselê ke wertê îno de vênêra îno cênora çimî ver mîtala keno, eve hasanîye halê camatê mordemîye ve halê xo na hêkato de de

vînenno: Halê padîşao, dewlemendo, qeremano, bêbexto, pexîlo, dalqavuxo, qesefetelnaxo, zanoxonê zûrekero... anora xovîrî. Îsan îno de rindîye çî ka xiravîye çî ka, bomênî-baqilênî çî ka wes naskeno. Na rivat ra, hêkatê La Fontaine'î hem mordem tervîya kenê, hem kî çimê mordemî kenêra.

Kulturê Kirmancîye de kî nûnûnê nîyanênî kê mî nîyê. Sanikonê ma de kî gegane heywanî yêne ra zon: Raye mûsnenêra ma, aqil danê, tayê xiravîye tayê rindîye kenê... Eve vatenê da bîne, camatê ma kî xamê na rengonê nîyanêno nîyo. Çî esto ke hona La Fontaine'ê ma nêrestê, nêvejîyê roştîya çîla. Çitûr ke na di-hîrê sanikî kî mûsnenê ma, zonê ma çîqa wes şikîno saniko, şêero u hêkato.

QILANCIKE VE LÛYE RA

**Qilancike nîştivî gilê dare ra
Tenê pendîr fek de vî.
Boye ontivî Lûya ma
Ta verdera xo amê ûza
Va ke mavexêrdî Qilancika ma
Ti ça honde rindeka honde şîrina
Ala na perrê to çîqa bereqînê
Heke vengê to kî jê vatena mi vo
Xora tîya Xatûna na gemo.
Heke zûro ken va çimê mi deverdiyo.**

**Qilancike na qeso verde xoraşîye
Xovexo va
Ala vengê xo tever kerî va bihesno Lûye
Se ke veng gina piro
Loqme fek ra pera şî herd ro
Lûye çip kerd guret est gule ro
Serê xo dardwe nîyada Qilancike ro
Va
Têde dalqawixî budelawo metkenê seweta mafatê xo
Xora se bî bî**

**Na aqilo ke mi da to
Bike hûrendîya zirarê xo
Qilancike serm kerd, serê xo naro
Sond werd ke îndî kes aye nêxapno.**

VERG VE VAREK RA

Heqa pile tim yê qewetino na
Xora na sanike kî nîya vana.

Varekî wast ke xorê awe bisimo
Xaftila vergo vêsan kî ama ûza
Varek ciniqîya
Vergî kerd hayleme ve gire gire
Va,
Û kam o awika mi şêlî keno?
Bonce so uza ra!
Varekî va, Mirê ma
Ça honde xori qarîna
Ez kotî yo awa to kotî ya
Duman mi nêcero
Ez vîşt gamî to ra cêr o.
Verg nafa tenêna qarîya
To ra van, def be ûza ra!
Î qeseyê ke par to vatîvî mi ra
Ti vana, mi kerdî xovîra.

Varekî va,
Ez par nîyameyvî dina
Ti ça îftira kena?
Vergî qese rêw çarna ra
Ma ferq çi ko
Ti nêviya birayê to vî?
Varekî va,
Ma kêy birayê mi bî?
Vergî mane fetelna
Eskera va,
Ez naye aye nêzon
Xora dîna sima naskena
Ala kutikê verê sima?
Sima ve şîwanê verê sima?
Gere nafa hêfê xo bijêrî sima têdine ra
No dênê vilê min o.
Aha mi ti gureta!

Îndî varek veriya
Qese qediya.

MAR VE MORDEM RA

Rozê zu mar vîna
Va ke,
Vinde xayîno mêrat, hala
Ez serê to pan kerî va dîna bixeleşîyo to ra
- Çiyo xiravîn gega mar gega mordem bo
Ma axirê çi ferq keno?
Na qesey sero
Xaftila marî dî ke zerê çuwalî de ro
Xovexo va,
Nafa yê mi êdam o
Xora kam perskeno gunekar kam o.
Saydarî xêlê wez da
Marî ra va ti nankor a
Zerê mi nêwazeno torê rind vî

Gere ez to bikişî
Va axûyê to nêreso kesî.
Na qesey ra têpiya
Mar amara xo
Va ke
Heke ti bikîsê têde nankor o
Ma kam payra maneno?
Heke ti rast qesey kena
Hala rêy xode nîyade ti kam a
Eve fekê xo qalê xo kena?
Aha no canê min o to verde
Qe bikîse qe verde
Yê to adalete nîya
Kêf o mafat o

Ez van qesê xo yê merdene
 Naye nîya bizane
 Nankor mar nîyo tim mordem o.
 Na vatena marî ra têpiya
 Mordemek ciniqiya
 Zerê xo de va
 Mar xorê kurato keno
 Xora wayrê heqe mordem o
 Onca kî perskerîme sarî ra
 Dormê xo de nîyada
 Dî ke manga ci ra nêjdiya
 Va
 Ti bê camatê ma
 Halhêkat zu ve zu manga rê va.
 Manga va heke sima heqe perskenê
 Bêxilafiye heqe yê marî ya.
 Qese kerd ra derg pede şîye
 Va ke
 Ez mordemo ken weyî eve sero
 Sitê mi simenê
 Gukonê mi wenê, rosenê
 Sayîya mi de qezenc kenê
 Heke benê kokimî kar ra kûnê
 Hekimî ino rûsnenê çê
 Onca sayîya sitê mi de pay ra manenê.
 No tède emegê min o
 Raa mordemo de badilhawa sono.
 Mi xêlê xizmete mordemo rê kerde îndî kokim o
 Ne simer danê mi ne verdanêra mergo
 Mi mîn ra girêdanê eve rozo
 Kes ne yeno ne sono.
 Heke wayrê mi mar vîyene
 Qey halê mi naye ra rind nêvîyêne?
 Vazê,
 Nankor kam o?
 Mordemekî va
 Na manga xover ra erzena
 Îndî kokim a bom a
 Marî ra va
 Heke ti wazena perskerîme na gay ra?
 Marî va ya!
 Ga nermik nermik ama ûza
 Qese fekê xo de ard-berd
 Esmer çî kar kerdo
 Zu ve zu qesey kerd.
 Her sere cite keme
 Hêga ve hêga some-yeme
 Herdo dewrêe eve hîr-bereket o
 Têyna seweta mordemo
 Nêzan ça ma rê pexil o?

Î rotê ke ginenê paştiya ma ro
 Heq dismenê mi ser de nîyaro!
 Mordemek na qeso ra qarîya
 Gay ra va so ûza ra
 Ti kama ke honde girs girs wanena
 Ma wast ke ti hakîmênî bikerê
 Kamî va sawcî be
 Xetonê ma çekuçeku bimare.
 Nafa nova amê dare
 Fek bîra ke a têdîne ra eve derd a
 Çitûr serd ra germ ra
 Şîliye ra krofe ra
 Mordemî çitûr sitar kerdê
 Bax-baxçey seweta kamî xemelnê
 Kam şîya aye de niştoro
 Kamî yemisê aye werdo
 Çeku çeku va.
 Onca kî eve torjeno danê mi ro
 Az-ûzê mi birnenê eve sero
 Ez ke eve sero ino ken weyî
 Usarî çiçego payîz yemîso
 Amnanî şîye zimistanî adirê lojino
 Îndî çî vajî
 Derd zû nîyo, hezar o.
 Heke mi nêbirnê bine ra
 Têyna bijerê gilonê husko
 Ma ça çê sima xirav beno?

 Kam wazeno ke gunekar vo?
 Gere tim mordem qezenc bikero.
 Mordemekî halê xo de nîyada
 Va
 Ça ez honde aqil ra senik o?
 Ça perskend neyî ra eyî ra
 Çuwalê xo sanara
 Ne va kemer o
 Ne va dar o
 Hata ke canê marî ci ra vejîya.

 Eh!.. qewetin tim nîya ro
 Aqil ve mantiqî ra tim bêzar o
 Rêye kerdo serê xo
 Çi heywan bo çî mordem bo
 Gere jê vatena eyî bo
 Kêfê eyî bîyaro
 Kamî ke fekê xo ci rê kerdra
 Bom o aqil ra senik o
 Axirê çare çî ko?
 Ya dûrî ra qesey bike
 Ya bivirne vengê xo.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında

KÜRDİSTAN ve ERMENİ SOYKIRIMI

Dr. Kemal Mazhar Ahmed

çeviren
Mustafa Düzgün

Kürdistan Yayınevi

KÜRDOLÖJİ BİLİMİNİN 200 YILLIK GEÇMİŞİ (1787-1987)

GRAMMATICA
E VOCABOLARIO
DELLA
LINGUA KURDA
COMPOSTI
DAL P. MAURIZIO GARZONI
Di' Preficenzi Es-Mâmmare Apollone

ROMA MDCCLXXXVII.

Nella Stamperia della Sacra Congregazione
di Propaganda Fide

CON LICENZA DE SUPERIORI.

Arêkerdoxî
Koyo Berz

Na xumxum a...

Kürdistan Yayınevi

BERHEM

Box 470 123 04 Farsta-Stockholm SWEDEN

